

II. KARABAĞ SAVAŞI SÜRECİNDE ERMENİSTAN'INERMENİSTAN'IN İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ VE MAYINLANMIŞ ARAZİLER

by Javidan Karimli

Submission date: 16-Jun-2022 10:49PM (UTC+0300)

Submission ID: 1858086932

File name: cavidan_kerimli,_Karaba_n_18_vac_st.docx (176.11K)

Word count: 21569

Character count: 162207

5
T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

**II. KARABAĞ SAVAŞI SÜRECİNDE ERMENİSTAN'IN
ERMENİSTAN'IN İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ
VE MAYINLANMIŞ ARAZİLER**

5
Yüksek Lisans Tezi

Javidan KARİMLİ

İSTANBUL, 2022

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

**II. KARABAĞ SAVAŞI SÜRECİNDE ERMENİSTAN'IN
ERMENİSTAN'IN İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ
VE MAYINLANMIŞ ARAZİLER**

5

Yüksek Lisans Tezi

Javidan KARİMLİ

Danışman:

Prof. Dr. Alaeddin Yalçinkaya

İSTANBUL, 2022

ÖZET

II. KARABAĞ SAVAŞI SÜRECİNDE ERMENİSTAN'IN ERMENİSTAN'IN İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ VE MAYINLANMIŞ ARAZİLER

Bu araştırma 18. Yüzyıldan itibaren suni şekilde ortaya çıkarılan Karabağ sorunu ile ilgili olup, Ermenistan'ın Karabağ savaşında işlediği insancıl hukuk ihlallerini aynı zamanda hukuksuz bir şekilde Ermenistan tarafından mayınlanmış arazilerden bahsedilmiş ve hukuki değerlendirme yapılmıştır. I. Karabağ savaşından sonra Rus askerlerinin de desteği ile Ermenistan, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesini işgal etmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin aldığı 822,853,874 ve 884 No'lu kararlarına esasen Ermenistan işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerekiyordu. İki taraf arasında ateşkes imzalanmasına rağmen taraflar arasında çatışmalar devam etmiştir. Bu çatışmalar 2020 yılında hızını daha da arttırmış ve savaşa sebebiyet vermiştir. Ermenistan'ın yeni toprak işgal etme arzusu Azerbaycan'ın 'Karşı Hücum' operasyonunu yapmaya mecbur etmiştir. Böylelikle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kararlarına uyulmaması, Ermenistan'ın yeni toprak arzusu ve çatışmaların yaklaşık 30 yıl devam etmesi savaşa sebebiyet vermiştir. Dünya ülkeleri, topraklarındaki mayınları temizlemeye çalıştığı bir dönemde, Ermenistan'ın uluslararası hukuka aykırı bir şekilde Karabağ bölgesine mayınları döşemesi, hatta savaş döneminde sağlanan ateşkes sonucunda geri çekilmek zorunda kalan Ermenistan silahlı kuvvetlerinin mayın döşeyerek bölgeyi terk etmesi değerlendirilmesine de bu çalışmada yer verilmiştir. Bunun yanı sıra çalışmada ülkelerin, örgütlerin Karabağ savaşına hukuki etkisinden bahsedilmiş Ermenistan'ın savaş bölgesi dışındaki yerlere saldırması, yasaklı silahlar kullanarak sivilleri hedef alması da değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Savaş, Azerbaycan, Ermenistan, İnsancıl Hukuk, Uluslararası Hukuk, Mayın, Ateşkes, Antlaşma

ABSTRACT

³⁰ARMENIA'S VIOLATIONS OF HUMANITARIAN LAW AND MINED LANDS DURING THE 2ND KARABAKH WAR

This research is about the Karabakh problem that has been created artificially since the 18th century. Here are mentioned the humanitarian law violations committed by Armenia in the Karabakh war. Also illegally mined lands by them.¹⁸ After the First Karabakh War, with the support of the Russian soldiers,¹⁹ Armenia occupied the Karabakh region of Azerbaijan. Based on the resolutions 822,853,874 and 884 of the United Nations Security Council, Armenia had to withdraw from the occupied territories. Despite the signing of a ceasefire between the two sides, clashes continued between Azerbaijan and Armenia. These conflicts increased their conflict even more in 2020 and led to war. Armenia's desire to occupy new territory forced Azerbaijan to carry out the "Counter Offensive" operation. Thus, non-compliance with the resolutions of the United Nations Security Council,²² Armenia's desire for new territory and the continuation of conflicts for nearly 30 years led to war.

In this study, the evaluation of Armenia's laying of mines in the Karabakh region in violation of international law,³² even the fact that the Armenian armed forces, which had to withdraw as a result of the ceasefire during the war, left the region by laying mines at a time when the world countries were trying to clear the mines on their lands.³⁷ In addition, the official reaction of countries and organizations to the Karabakh war was mentioned in the study. Also, Armenia's attacking places outside the war zone and targeting civilians by using prohibited weapons were evaluated.

Keywords: Karabakh, War, Azerbaijan, Armenia, Humanitarian Law, International Law, Mine, Ceasefire, Treaty

ÖNSÖZ

Dünyaya gözümü açtığımdan beri Azerbaycan'da Karabağ sorunu Azerbaycanlılar için ciddi bir siyasi sorun halindeydi. Azerbaycan halkının hak ve hukuk çerçevesinde topraklarını geri alma isteğı bunun için mücadele etmesi ve bunun sonucunda doğan birlik beraberlik beni mutlu ve motive ediyordu. Halkın Karabağ ile ilgili umudu ve sabrı tükendiğı zamanda Azerbaycan silahlı kuvvetlerin karşı hücum sonrasında işgal altındaki torakları geri alması, aynı zamanda Karabağ sorununa duyduğum ilgi beni bu konuda tez yazmaya itti.

Tez yazım sürecinde bana daima desteklerini esirgemeyen başta annem, babam ve abim olmak üzere, ister ders isterse de tez sürecinde her konuda destek veren, sabır gösteren değerli tez danışmanım ve Hocam Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya'ya çok teşekkür ederim. Aynı zamanda eğitim öğretim süresince de üzerimde emekleri olan tüm hocalarıma minnettarlığımı bildiriyorum. Ayrıca manevi açıdan desteklerini hissettiğim, değerli dostlarıma da teşekkürlerimi iletiyorum.

Javidan Karimli

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KARABAĞ TARİHİ VE I. KARABAĞ SAVAŞI

- 1.1 Karabağ'ın 18. Yüzyıldan 21.yüzyıla kadar olan kısa tarihi.....4
- 1.2 I. Karabağ savaşı, kısa özet..... 15
- 1.3 I. Karabağ savaşında Türkiye'nin ve diğer ülkelerin rolü ve tutumu..... 16

İKİNCİ BÖLÜM

II. KARABAĞ SAVAŞINDA TÜRKİYE'NİN VE DİĞER ÜLKELERİN TUTUMU

- 2.1. Türkiye – Azerbaycan, Rusya – Azerbaycan İlişkileri ve Karabağ savaşındaki etkisi..... 18
- 2.2. Azerbaycan'ın Türkistan ülkelerle ilişkisi bağlamında Karabağ savaşı..... 23
- 2.3. Azerbaycan'ın Arap ülkelerle ilişkisi ve ülkelerin Karabağ'la ilgili kararları....27
- 2.4. Azerbaycan'ın diğer ülkelerle ilişkisi ve Karabağ ile ilgili tutumu..... 30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Karabağ savaşı uluslararası hukuk, Ermenistan'ın insancıl hukuk ihlalleri ve mayınlar

- 3.1. Uluslararası medyanın, Avrupa Birliğinin ve diğer teşkilatların Karabağ savaşı hakkındaki rolü ve tutumları..... 33
- 3.2. Karabağ savaşının başlama süreci, 2.karabağ savaşı hakkında..... 42

3.4. I. Ve II. Karabağ savaşında, uluslararası hukuk, insancıl hukuk ve savaş ihlalleri.....	46
3.5. II. Karabağ savaşında Ermenistan'ın yerleştirdiği mayınlar.....	55
SONUÇ.....	62
KAYNAKLAR.....	65

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADC)

Avrupa Komşuluk Politikası (AKP)

Avrupa Güvenlik İş birliği Teşkilatı (AGİT)

Avrupa Parlamentosu (AP)

Avrupa Birliği (AB)

Birleşmiş Milletler (BM)

Anti Personel (AP)

Anti Tank (AT)

Azerbaycan Ulusal Mayın temizleme ajansı (ANAMA)

Mekanik Mayın Temizleme Teçhizatı (MEMATT)

Askeri Fabrika ve Tersane İşletme (ASFAT)

Özel Mayın Arama Temizleme (ÖMAT)

5
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP-United Nations Development)

Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)

Sivil Toplum Kuruluşları (STK)

GİRİŞ

Bu araştırmada; II. Karabağ savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni şartların bölgesel iş birliklerine, ekonomik fırsatlara ve Azerbaycan'ın uluslararası hukuktan doğan bazı haklarını yeniden elde etmesinin önemine değinilecektir. Dünyada mevcut olan ekonomik ve siyasal sistem son dönemde büyük değişimler geçirmektedir. Bununla birlikte hiyerarşik ve çok merkezli olan siyasal sistemde ekonomik olarak Doğu Asya'da Çin çok önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" projesi ile birlikte Çin ile Avrupa arasında kurulacak yeni ticaret yolunun geçiş güzergahında bulunan aynı zamanda Azerbaycan anakarası ile Nahçıvan özerk Cumhuriyetini kara yolu ile birbirine bağlayan "Zengezur" koridorunun açılması sadece Nahçıvan ile Azerbaycan'ı değil aynı zamanda Türkiye ile Azerbaycan'ı kara yolu ile kesintisiz bir şekilde birbirine bağlayacaktır. Bu durumun bölgesel barış ve istikrara olan etkisi de açıktır. Son dönemde sıkça dillendirilen 3+3 ülkeleri yani Rusya, Türkiye, İran ve Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan gibi ülkelerin bir araya gelerek oluşturacağı yeni bir ekonomik yapının hem bölgenin güvenlik ve istikrarına olan katkısı, hem de ekonomik olarak batılı ülkeler tarafından ambargolara maruz kalmış bölge ülkelerinin ekonomik açıdan rahatlayacağı bir ortam olacaktır. Bununla birlikte Azerbaycan'ın Karabağ savaşı öncesi, savaş zamanı ve sonrasında geliştirdiği diplomatik ilişkilerin bu savaşın seyrine olan etkisi de incelenecektir. Uluslararası ilişkilerde ittifak ve müttefiklik ilişkilerinin önemi tarih sahnesinde verilmiş olan savaşlarda ortaya konulmuştur. Araştırmada aynı zamanda Azerbaycan'ın bu savaş sırasında uygulamış olduğu diplomasi trafiği, lobi faaliyetleri, uluslararası ilişkilerin uluslararası hukukla birlikte nasıl ilerletilebileceği gibi hususlara değinilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyetinin kendi topraklarını işgalden azat etmesi bölgede yeni güvenli yapılanma sağlanmasını, huzurlu şekilde bölgedeki insanların yaşamasını ve uluslararası hukuk kurallarına uyarak savaştan galibiyetle ayrılması ister Azerbaycan Tarihine ister Türkiye tarihine isterse de Güney Kafkasya'da kartların yeniden dağıtılmasına sebep olmuştur. Bu tezin diğer Karabağ savaşı ile alakalı konulardaki tezlerden farkı ise II. Karabağ savaşının yakın tarihte olmasıdır. Aynı zamanda çalışmanın amacı Ermenistan'ın bölgede İnsancıl Hukuk'a aykırı bir şekilde savaşması, mayınları hukuka aykırı şekilde döşemesi ve sivil halka ve sivil yerleşim yerlerine saldırmasıdır. Literatürde yer alacak tezin ileriki tarihlerde yazılacak tezlere yardımcı olacağını gerektiğinde bilimsel açıdan kullanılacağını, çoğu sorunun ve sorularının cevabını bulunabileceği tez olacaktır. Ayrıca araştırmalar sonucunda gerekli ve bilimsel

sonuçlarda ortaya koyulmuştur. Bu araştırmada genellikle kaynakların bir kısmı akademik dergi ve gazete makaleleri, Karabağ ile ilgili konularda düzenlenmiş konferanslarda sunulmuş çalışmalardan oluşacaktır. Konuyla ilgili çeşitli STK, (Sivil Toplum Kuruluşları) araştırma merkezleri/enstitüleri üyeleriyle ve bu alanda deneyimli akademisyenlerle yapılmış mülakatlardan, yazdıkları makalelerden elde edilen bilgiler ışığında ülkelerin Azerbaycan ve Ermenistan ile ilişkilerini Karabağ konusunu kapsayacak şekilde ele alınmıştır.

Araştırmada birçok literatür taraması yapılmış ve bu makalelerden, haber yazılarından yardım alınmıştır. Objektif veri sorunu gözlemlendiğinde, farklı üniversite ve eğitim merkezlerinden saygın akademisyenlerin görüşlerine başvurulacak ve onlardan elde edilen veriler, yorumlama ve değerlendirme aşamalarında kullanılmıştır. ⁹ Ali Asker ve Zeynep Gizem Özpınarın ele aldığı ‘Azerbaycan’ı zafere götüren büyük taarruz 44 günlük savaşın anatomisi’ Vefa Kurban, Seçil Öraz Beşikçi, Recep Efe Çoban’ın ele birlikte yazdığı ¹⁰ ‘Soğuk Savaş Sonrası Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler bağlamında Güney Kafkasya’ Ali Asker hocanın ‘Güney Kafkasya’nın Güvenliği ve II. Karabağ savaşının düşündürdükleri’ adlı makalelerden yardım alınacaktır. Konu kapsamında II. Karabağ savaşından sonraki sivillerin haklarının korunması, mayınların temizlenmesi ve temizlenme esnasında Azerbaycan askerlerinin şehit olması, Ermenistan tarafının mayınlanmış bölgelerin haritasını vermesi gerekirken bunu bilerekten yanlış vermesi, hiç vermemesi ve ya haritayı verirken şart koyması, Rus barış güçlerinin görevini tamamen yerine yetirmemesi, bölgede aralıklı olarak huzurun bozulması insan hakları ihlali ve uluslararası hukuka aykırı davranan Ermenistan yer alacaktır. İster 1990’larda başlayan I. Karabağ savaşından 2020’de olmuş II. Karabağ savaşı arasında isterse de II. Karabağ savaşından sonra bölgede özellikle Güney Kafkasya’da roller değişilmiş, bölgede Azerbaycan daha istikrarlı ve daha da güçlü konuma gelmiştir. Karabağ bölgesindeki mayınlar, uluslararası hukuk, insan hakları sözleşmesi, II. Karabağ savaşından sonra ekonomik durumlar, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler, I. ve II. Karabağ savaşı ve sonrasında gelişen olayların genel değerlendirmeler yerini almıştır.

Çalışmada okuyucuya Ermenistan’ın I. Ve II. Karabağ savaşında uluslararası hukuka aykırı şekilde işlediği suçlardan bahsedilmiştir. 44 günlük savaştan sonra imzalanan ateşkes antlaşmasının Azerbaycan-Ermenistan, Türkiye-Ermenistan arasındaki barış sağlamasını etkileyecek adımların olmasından bahsedilmiş ve bu konularda değerlendirmeler yapılmıştır. Aynı şekilde savaş arasında sağlanan insani ateşkes antlaşması sonrasında yine Ermenistan tarafının bölgeye hukuk kurallarına aykırı şekilde mayınları yerleştirmesi de araştırmada yerini almıştır.

Ortaya çıkan farklılıklar ve benzerlikler araştırılmış bu doğrultuda özgün çıkarımlar üretilebilmiştir. Tez çalışmasının sonucunda öne sürülecek çıkarımlar ve öngörüler ülkeler arasında ekonomik ve ticari boyutta ilişkilerin hangi yönde everileceğiyle ilgili görüşler oluşturulmuştur. Bu görüşler de doğal olarak ilişkilere konu olan ülkelerin dış ekonomi ve ticari politikalarının oluşumuna etki etmiştir.

Tez 3 ana bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümünde I. Karabağ savaşı, onun tarihi ve bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan'ın Türkiye ve diğer ülkelerle ilişkilerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye, Arap, Türkistan ve diğer ülkelerin II. Karabağ savaşı ile ilgili tutumunu ve Azerbaycan ve Ermenistan ile ilişkilerinden bahsedilmiştir. Araştırmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise II. Karabağ savaşı, başlama süreci, Ermenistan'ın I. Ve II. Karabağ bölgesinde yaptığı insancıl hukuk ihlalleri, uluslararası hukuk kurallarına aykırı şekilde yerleştirdiği mayınlardan bahsedilmiştir. Ayrıca bu savaşla ilgili Avrupa birliği dahil olmak üzere diğer uluslararası örgütlerin ve dünya ülkelerinin medyasının nasıl bir tutum izlediği bilgisine de yer verilmiştir.

1.1. Karabağ'ın 18.yy. dan 21.yy. kadar olan kısa tarihi

Karabağ isminin ne anlamına değinecek olursak birçok anlam içermektedir. Hem Azerbaycan Türkçesinde hem de diğer Türkçelere bakacak olursak “kara” renk dışında “yoğun” “kalın” “büyük” ve d. anlamları vardır. Bu açıdan “Karabağ” “Büyük Bağ” “Sefalı Bağ” anlamlarını da içermektedir. Karabağ bölgesi küçük Kafkas dağları, Aras ve Kür nehirleri arasındaki araziden ibarettir. 1722 yılında Osmanlı Devleti'nin 1590 yıllarındaki sınırlarına ulaşma isteği, İran'ın ve Rusya'nın Kafkasya topraklarında çözümler yaşandı. Ermenilerin bu yıllarda Karabağ vilayetinde bir melikliği vardı. Bundan yararlanan Ruslar Ermenileri Osmanlı devletine karşı kıskırtmış ve Ermeniler de Osmanlı devletine karşı isyan çıkarmıştır. 23 Haziran 1724 yılında Osmanlı devleti ile Rusya arasında Fransa arabuluculuğu ile İstanbul'da ateşkes imzalandı. 1724-1725 yıllarında Osmanlı devleti Karabağ'ı kendi topraklarına kattı. Karabağ artık Osmanlı Devleti'ne ait bir vilayetti. Sınırdaki Rusya'ya karşı güçlenmeye çalışan Osmanlı Devleti'ne karşı güneyden İran'ın tacizi devam ediyordu. Nadir Ali Hanın başa gelmesinden sonra aralıksız devam eden tacizlere daha fazla dayanamayan Osmanlı Devleti Rusya ile kendi aralarında 10 Mart 1735 tarihinde Gence'de antlaşma imzaladılar. Antlaşmaya göre her iki tarafta Karabağ bölgesinden çekilecek ve bu topraklar İran'a bırakma kararı aldılar. 17 Ekim 1736 yılında İstanbul Antlaşması ile savaşa son verilerek Karabağ ve tüm Kafkasya toprakları İran'a bırakıldı.

Nadir şahın vefatından sonra Azerbaycan toprakları hanlıklara bölündü, bu hanlıklardan birisi de Karabağ hanlığıydı. Dahilde yaranmış hanlıklar arasındaki rekabet, birlik olmaması Karabağ Hanlığını Rusya ve İran kendi himayesi altına almak istiyorlardı. 1738 yılından sonra yapılan antlaşmalarda Karabağ Hanlığı bazen Rusya'nın bazen de İran'ın himayesine geçti. 1 Mayıs 1805 tarihinde Kürekçay'da imzalanan antlaşmada Karabağ Hanlığı Rusya'ya verildi. Bununla da Karabağ'da az nüfusu bulunan ve dağınık halinde yaşayan Ermeniler, Ruslar tarafından Karabağ bölgesindeki İran'a doğru açılan koridora yerleştirilmeye başladı.

Karabağ bölgesinde 1806-1812 tarihleri arasında İran ve Rusya arasında birçok gerginlikler yaşandı. 12 Ekim 1813 yılında Karabağ'ın Gülistan köyünde İran ve Rusya arasındaki Barış Antlaşmasına göre, tüm Kuzey Azerbaycan, Karabağ ve etrafındaki 13 Hanlık Rusya'ya bağlandı. Gülistan Antlaşması sonrasında Karabağ bölgesine Rusya tarafından Ermeni nüfusu yoğun şekilde yerleştirilmeye başlandı. Son Karabağ Hanı Mehdi Kulu hanında İran'a kaçması

üzerine 1820'li yıllarda Azerbaycan Toprakları üzerine 6 vilayet oluşturuldu. 1823 yılında bölgedeki Rus generallerin hazırladıkları rapora göre bölgedeki halkın çoğunluğu Müslümandı.

1826 yılında başlayan Rusya dahilindeki sorunlar Azerbaycan topraklarına da sıçramıştır. İran bunu fırsat bilerek tekrardan Karabağ'a yürüyüp Şuşa kalesini kuşatmıştır. Bir yıl devam eden savaş sonucunda 10 Şubat 1828 tarihinde Tebriz yakınındaki Türkmençay köyünde antlaşma imzalandı. Kuzey Azerbaycan ve Karabağ topraklarının Rusya'da kalması tescillendi. Bahsi geçen Barış Antlaşmasına göre 1 yıl içerisinde göçler gerçekleştirile bilecekti. Bunun sonucunda İran bölgesinden 1828-1830 yılları arasında gelen Ermeniler Karabağ bölgesinde yerleştirilmeye başlandı. Kafkasya'da Ermeni sorunu bu antlaşmadan sonra belirgin hal almaya başladı.

1827 yılındaki Osmanlı Rus savaşı esnasında Nahçıvan ve Revanı 'Ermeni Bölgeleri' ilan etti. Nispeten geri planda kalan Karabağ yerine Revanda Ermeni nüfusu yoğunlaştırıldı. 14 Eylül 1829 tarihinde Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Edirne Barış Antlaşmasının sonucu olarak Rusya Karabağ ve etrafındaki tüm Hanlıklar tamamen Rusya'ya bağlanmıştır. Antlaşmanın sonucu olarak Osmanlı Devleti bunu resmen kabul etmiştir. Anadolu bölgesinde yaşayan yaklaşık 90 bin Ermeni bilerekten Karabağ bölgesine yerleştirildi ve onlara Rus vatandaşlığı verildi. Bölgede suni bir Ermeni ulusu oluşturulan esnada İran'dan gelen yaklaşık 40 bin Ermeni nüfusta Karabağ'a yerleştirildi. 19. Yüzyıla kadar bölgede Azerbaycan Türkleri yoğunluk gösterse de Rusya'nın yaptığı peş peşe müdahaleler sonucunda 19.yüzyılın sonuna doğru Ermeni nüfusu bölgede daha da fazla artmaya başladı. Suni artımla Şuşa ve Hankendi de yoğunlaştırılan Ermeniler 1832 yılında yapılan ilk resmi sayımda Karabağ nüfusunun %34,8'ni oluştururken Azerbaycan Türkleri %64,8'ni oluşturuyordu.

Karabağ'da artan suni Ermeni nüfusu, vergiler Karabağ'da yaşayan Azerbaycan Türklerini rahatsız etmiştir. 1844 yılında isyana kalkışan Azerbaycan Türkleri merkezden gelen askerler tarafından, sert bir şekilde bastırılmıştır. Belli olan 1871 yılındaki resmi sayımlarda bu müdahalelere rağmen bile Azerbaycan Türkleri Karabağ'da daha fazla nüfusa sahipti. Azerbaycan Türklerinin sayısı 878 binken, Ermeni nüfusu sadece 292 bindi. Osmanlı ve Rus arasındaki 1877-1878 yıllarında 93 Harbi savaşı esnasında yaklaşık 85 bin civarındaki Anadolu Ermenileri Kafkasya'nın birçok bölgelerine, özellikle Karabağ'a göç ettiler. Türk-Rus (93 Harbi) savaşı sırasında Karabağ'a göç eden Ermenilerle beraber, 1897 yılında sayılan nüfus sayımında Azerbaycan Türkleri %53'lük kısmı oluştururken Ermeniler %45'lik bir nüfusa sahipti. Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı'ya karşı savaşmak istemeyen Azerbaycan Türkleri

Ruslar tarafından başka bölgelere zorla sürgün edilmiştir. Böylece Karabağ'da Azerbaycan Türkleri azınlık durumuna düşmüştür.

Bölgede Ermeni sorunu artarak uluslararasılaşmaya başladı. Ermeni devleti kurma fikrine düşen Ermeniler, Rus otoriterleri tarafından fark edilince Anadolu Ermenilere yardımları azaltmaya başladı. Bazı Ermeni Tüccarlar zenginleşerek Bakü ve Tiflis gibi daha zengin şehirlere göç etmişler. Ermenilerin devlet kurma isteği, Rus otoriterlerin düşüncesini değiştirerek Türk toplumunun yanında olması kararını aldı. 1905 yılında başlayan Sankt Petersburgda başlayan isyan bastırılrsa da Kafkasya'ya sıçramıştır. Bakü'de ayaklanma başlarken bu ayaklanma Karabağ ve Nahçıvana'da yayılmıştır. Bakü'de ve Karabağ'da başlayan etnik çatışmalar esnasında Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında ciddi çatışmalar olmuş, Karabağ bölgesinde yoğunluk oluşturan Ermenilere karşı Azerbaycan Türkleri direnmiş, topraklarından vazgeçmemiştir. Durumun farkına varan Ermeniler kendilerini güvence altına almak için Ruslarla iyi ilişkiler kurma kararı almışlardır.

20.yy'ın başlangıçlarında Bolşevikler ve Taşnakçılar, Karabağ topraklarının Ermeni toprağı olarak belirtip propaganda yapmıştır. Karabağ Ermenileri 1918 yılının 28 Mayıs tarihinde bölgedeki Türk halkına karşı saldırganlıkları artmış, kendi kendilerine Bağımsızlık Deklarasyonu yayımlamışlardır. 14 Haziran 1918 tarihinde imzalanan Batum Barış Antlaşması'yla beraber Karabağ bölgesi Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetine (ADC) bırakılmıştır. 1919 yılından itibaren de Karabağ Ermenilerin ciddi girişimleri bulunsa da Nuri Paşanın komutasındaki Kafkas İslam Ordusu bölgede başarılı şekilde ilerlemiş ve tekrardan Karabağ topraklarını Azerbaycan'a katmıştır. Osmanlı birinci dünya savaşından başarısızlıkla ayrıldıktan sonra, Bolşevikler Karabağ bölgesindeki otorite boşluğundan faydalanmış 10 Ağustos 1920 yılında Karabağ'ı Sovyetleştirmiştir. Sovyetler Dağlık Karabağ Otonom bölgesi isimli idari yapılanma oluşturduktan sonra bundan memnun olmayan Ermeniler defalarca kremlin sıkıştırırsalar da Kremlin buna yanaşmamıştır.

Sovyetlerin başına Gorbaçov'un gelmesi ile birlikte 1985'ten itibaren yumuşama politikaları kapsamında, Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan'la birleştirilmesi yönünde Moskova'ya beyanını iletmış ancak Moskova bunu Azerbaycan tarafına da sorarak 13 Haziran 1988 yılında reddetmiştir. Bu karar ister Karabağ bölgesinde isterse de Azerbaycan'ın birçok bölgelerinde Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında ciddi çatışmalara yol açmıştır. Bakü'de büyük protestolar gösteren halk Sovyet Özel Kuvvetleri tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Gerginliklerin hızla artması sonucunda Moskova, Dağlık Karabağ bölgesinde 12 Ocak 1989 yılında Özel İdare Komitesi kuruldu. Bu süreçte geçici olarak Karabağ'ın bölgesel kontrolü

Azerbaycan'ın elinden alınmıştır. Ermeniler 1989 yılının ağustos ayında kendi aralarında Dağlık Karabağ Ulusal Konseyi, 1 Aralık 1989 tarihinde Birleşik Ermenistan Cumhuriyeti ilan etmelerine rağmen resmi Moskova bunları tanımamıştır. Ancak bu gibi olayların gelişmesi Azerbaycan Türklerinin büyük itirazına sebep olmuştur. ¹ Karabağ ve Bakü'de, Moskova üst yönetimi olağanüstü hâl ilan etmiştir. Bakü'deki protestolar giderek güçlenirken, 20 Ocak 1990 yılında Kızıl ordunun kanlı bir şekilde müdahalesi ile sonuçlanmıştır, Buda tarihe Kanlı Ocak olarak geçmiştir. Bu olaylardan sonra Dağlık Karabağ'da halk arasında referandum yapılmış ve referandumun sonucunda göre halk Azerbaycan'dan ayrılmak isteğini belirtmiştir. 28 Aralık 1991 tarihinde Dağlık Karabağ parlamentosu seçildikten 8 gün sonra 6 Ocak 1992 yılında Parlamentoda Bağımsızlık bildirgesi kabul edildi.

1.2. I. Karabağ savaşı, kısa özet ve uluslararası hukuk

Sovyetler birliğinin dağılmasıyla birlikte ülkeler bağımsızlığına kavuşmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Dağlık Karabağ bölgesindeki Azerbaycan Türkleri ve ayrılıkçı Karabağ Ermenileri arasında ciddi çatışmalar sonucunda Rus ordusundan destek alan Ermenistan 26 Aralık 1991 yılında Hankendini işgal etti. Ardından 26 Şubat 1992 yılında Hocalı Soykırımı meydana gelmiştir. Bu soykırımda ¹² 600'den fazla sivil katledilmiş, onların 63'ü çocuk 106'sı kadın, 70'i ise yaşlılardı. Saldırıda 487 kişi Ermeniler tarafından rehin götürülmüş, 1275 kişi ise yaralanmıştır. Soykırımda 150 kişiden ise halen haber alınamamaktadır.

¹⁷ İşgallerin ardı kesilmeden devam ederken, Ermeniler Şuşa, (8 Mayıs 1992) Laçın, (18 Mayıs 1992) Hocavend, (Xocavənd-2 Nisan 1992), Kelbecer, (Kəlbəcər-2 Nisan 1993) Ağdere, (Ağdərə-7 Temmuz 1993) Ağdam, (23 Temmuz 1993) Cebrayıl, Füzuli, (İkiside 23 Ağustos 1993) Gubadlı, (Qubadlı-31 Ağustos 1993) ve en sonda da 29 Ekim 1993'te Zengilanı (Zəngilan) işgal etti. Şuşa da 193, Laçın da 259, Hocavend de 145, Kelbecer de 217, Ağdam da 538, Cebrayıl da 347, Füzuli de 528, Qubadlı da 232, Zengilan da ise 191 bir kişi katledilmiştir. Karabağ vilayetinde toplamda Azerbaycan halkı 20000 şehit vermiştir ve 1 milyon Azerbaycan Türkü başka bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra bu bölgelerdeki tarihi abideler, yaşayış yerleri, fabrikalar ve d. şeyler kullanılamaz hale getirilmiştir.

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti aynı sene Birleşmiş Milletlere üye olmak istediğini bildirmiş ve 1992 senesinde Azerbaycan Birleşmiş Milletlere üye olmuştur. Aynı dönemde New York'ta Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler Temsilciliği açıldı. 1992 yılında Şuşa'nın işgalinden sonra Birleşmiş Milletlere başvurdu, ancak Birleşmiş Milletler

Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili bir bildiri yayımladı. Bildiride Dağlık Karabağ'da durumun kötüleşmesinden rahatsızlık duyulduğunu ve oradaki mecburi göçmenlere yardım edilmesini ifade edilmiştir. 1993 yılında Kelbecer Ermeniler tarafından işgal edildi ve Azerbaycan Birleşmiş Milletlere müracaat ederek görüş bildirmesini talep etti. Aynı yılın 6 nisanında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Başkanı bir bildiri yayımladı. Yayımlanan bildiride Ermeni güçlerinin Kelbecere müdahale edilmesine endişe duyduğunu dile getirmiş aynı zamanda toprak bütünlüğünün korunması ilkesini de hatırlatmıştır. Ayrıca bu sorun Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı çerçevesinde barış süreci içinde çözülmesini bildirmiştir. 23 Temmuz 1993 senesinde Ermenilerin Ağdam bölgesini işgal etmesi Birleşmiş Milletlerin kararını görmezden geldiğini bir daha ispat etmiştir. Temmuz ayının sonunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanmış bu çatışmada 853 sayılı karar kabul edilmiştir. Bu bildiride Ermeniler işgal ettikleri Azerbaycan Toprağı olan Ağdam dahil diğer tüm ilçelerden çıkmasını talep etti. 1993 yılının ağustos ayında Ermenistan ordusu Azerbaycan'ın Füzuli ilçesini işgal etmeye başlarken Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi bildiri yayımlamış ve bu bildiride Açık bir şekilde Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan toprağı olduğunu belirtmiş ve bölgedeki durumdan endişeli olduğunu dile getirmiştir. Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı başkanı 1993'te bahsi geçen bölgeye seferi zamanı Zengilan işgale uğradı. Azerbaycan yenide Birleşmiş Milletlere müracaat etmiş yeniden müzakere sonucunda 884 sayılı karar kabul edildi. Bu kararda da Horadiz kasabasından ve Zengilan ilçesinden işgalcilerin geri çekilmesini bildirmiştir. Ancak bu karar da diğer kararlar gibi uygulanmamıştı. Birleşmiş Milletler kabul ettiği belgelerde Uluslararası hukukun önemli ilkelerini görmezden geldiğini görüyoruz. Bu bildirilerde saldırganın ceza almasına yönelik hiçbir mekanizma öngörülmemiş ve bildirilerde sürekli "yerli Ermeni halkı" ifadesi kullanılmıştır.

1.3 I. Karabağ savaşında Türkiye'nin ve diğer ülkelerin rolü ve tutumu

Tarihten gelen etnik kökene dayanarak Türkiye Azerbaycan ilişkileri her zaman dost ve kardeşesine olmuştur. Dağlık Karabağ sorununda da Türkiye hiç şüphesiz bu işgale karşı tepkisini ortaya koymuş ve Azerbaycan'ın yanında olmuştur. O zamanki dönem başkanı Demirel Ermenistan'a giden transit yardımları kesmiş, Anadolu'daki 3. ordu alarına geçirilerek Ermenistan sınırına çekerek Türkiye Hükümetinin haklı tepkisini ortaya koymuştur. Yine o dönemin muhalif lideri Alparslan Türkeş kendi sert tepkisinde ortaya koymuş bir an önce ateşkes imzalanıp Ermenilerin Azerbaycan topraklarından çıkmasını talep etmiştir. Türkiye'de bahsi geçen dönemde ilk destek "Milliyet" gazetesinden geldi. Milliyet gazetesi 1991 ile 1994

yılları arasında sürekli olarak gazete başlıklarında Karabağ'la ilgili yazılara yer verdi. Bu başlıklar: "Karabağ Azerilerin" "Erivan'dan Geri Adım" "Azeri-Ermeni Uzlaşması" "Türkiye Arabulucu Olsun" "Ermenistan ile İlişkilere Bakış" "Karabağ'da Barış Uzak" 8 adıyla yer aldı.

Kelbecerin işgalinden hemen sonra Türkiye olağanüstü oturum yapmış ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ile 30 Nisan 1993 yılında çatışmalar ve Kelbecerin işgali ile ilgili görüşmüştür. Bunun sonucunda 15 üyenin oy birliği ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından 822 sayılı karar kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen bu kararda, toprakların silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilmezliğini vurgulanmış, sınırların dokunulmazlığını ve ulusal bağımsızlığa saygı gösterilmesine saygı duyulması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Kelbecerin Ermeniler tarafından işgal edilmesinde de rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir.

Azerbaycan Milli Meclisi 1994 yılında düzenlenen oturumda Hocalıda yaşananları "Soykırım" olarak kabul etti. Türkiye hükümeti birçok şehirlerinde "Soykırım" abidelerinin olmasına rağmen bu olayı "Soykırım" olarak değil "Hocalı Katliamı" olarak tanıyor. "Soykırım nedir? Ne zamandan beri "Soykırım" kavramı ortaya atıldı hakkında bilgi vermekte fayda var. Soykırım kavramı 1944'e kadar yoktu. Soykırım bir grup varlığın ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Birleşmiş Milletler 9 Aralık 1948'de "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması" sözleşmesini onayladı. Bahsi geçen sözleşme bakımından "Soykırım" ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu, kısmen ya da tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenir. Yine Birleşmiş Milletlerin sözleşmesine göre bir grubun öldürülmesi, ciddi şekilde zihinsel ve bedensel zarar verilmesi, bir grubun yaşam şartlarını kasten değiştirmek, bu grupta doğumları engellemek, grup içindeki çocukları zorla başka bir gruba da nakletmek "Soykırım" olarak adlandırılıyor. 1 Bu sözleşmeden önce Ahıska Türkleri, Çeçenler ve Kırım Türkleri sürgün edilmiş ve toplu katliam yapılmış ve yok edilmeye maruz kalmalarını örnek olarak vere biliriz. 2012 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan toplantıda Cumhuriyet Halk Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi üyeleri özellikle aslen Azerbaycan Türkü olan o dönemki Milliyetçi Hareket Partisinden olan Milletvekili Dr. Sinan Oğan "Hocalı" Soykırım olarak tanınsın diye tasarı sunmuştu. Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından bu reddedilmiş ve "Katliam" olarak gösterilmiştir. Bundan sonraki Hocalı için özel oturum düzenlenmiş ve Adalet ve Kalkınma Parti grubu üyeleri Hocalıda yaşanan katliamı kınamış ve Ermenilerin derhal Azerbaycan Topraklarını terk etmeyi ve Azerbaycan'ın toprak ve arazi bütünlüğüne saygı göstermeye davet etmişti. Hocalıda yaşananları "Soykırım" olarak kabul eden ülkeler: Meksika,

Pakistan, Bosna Hersek, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Peru, Sudan, Honduras, İslam İş birliği Teşkilatının Parlamentolar Birliği ve ABD'nin birkaç eyaletidir.

II. Karabağ savaşında Türkiye'nin ve diğer ülkelerin tutumu

2.1 Türkiye – Azerbaycan, Rusya – Azerbaycan İlişkileri ve Karabağ savaşındaki etkisi

Sovyetler dağılmasıyla birlikte bağımsızlığa kavuşan Azerbaycan, dış faktörlerin etkisiyle birlikte temel sorunlar yaşamıştır. Azerbaycan Sovyetlerin dahilindeyken Türkiye ile ilişkileri geliştirememiştir. Ancak bağımsızlığına 1991 yılında kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye ile ilişkilerini ilerletmeye başlamıştır. Ortak tarih, din, dil ve benzeri kültürel yakınlıkların olması bu iki ülkenin ilişkilerinin hızlandırmasına getirip çıkarttı. 1992 yılında Rus birliklerin büyük yardımıyla birlikte, bağımsızlığına yeni kavuşmuş Ermenistan, dahilinde temel sorunlarıyla boğuşan Azerbaycan topraklarını işgal etmiştir. O dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Demirel halkın tepki göstermesine rağmen Azerbaycan tarafında Türkiye'nin savaşa katılmasına izin vermemiştir. Rusya ile çatışmalardan uzak durması gerektiğini düşünen Demirel, Ermenistan'ı işgalci devlet olarak nitelendirmiş ve Ermenistan'a sınırları kapatmış ve bununla da Ermenistan'a sınırlarını kapatan tek ülke Türkiye olmuştur.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan, Türkiye için Kafkasya'da önemli rol oynamaktadır. Tarihi kültürel yakınlığın yanı sıra Azerbaycan'ın bulunduğu bölge, jeopolitik açıdan da önemlidir. Azerbaycan için Türkiye batıya giden köprü rolü oynamaktayken, Türkiye için Azerbaycan ise Türkistan'a açılan kapı rolü oynamaktadır. Yani her iki ülke dış politikada çok önem arz etmektedir. O dönemde en sıkı yakınlaşma Ebülfez Elçibey döneminde olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan ve Türkiye arasında ilişkilerinin geliştirilmesi için bir iki ülke arasında birçok protokol imzalanmıştır. Zengin doğal kaynaklara sahip olan Azerbaycan bu dönemlerde sosyal, ekonomik sıkıntılar çekiyordu. Kaynakların çıkarılıp aktarılmasında yeteri kadar güçlü olmayan Azerbaycan Batılı ülkelerden destek alarak uluslararası anlaşmalar yapmıştır. Azerbaycan ekonomisine ciddi katkı sağlayan bu anlaşmalar Türkiye ile ilişkilerini yavaşlatmıştır. 1994 yılında Azerbaycan Devlet başkanı Haydar Aliyev Türkiye'ye yaptığı ziyaret zamanı Bir Millet Tek Devlet söylemini kullanmış ve bu söylem iki ülkede de slogan haline gelmiştir. Bu Slogan her ne kadar duygusal bağlamında görünse de her iki ülke arasında daha yüksek beklentiler olduğu görülmektedir. Azerbaycan Türkiye ilişkileri reel politik yerine kardeşlik üzerine dizayn edilmiştir.

İki ülke arasındaki dini dili ve benzeri kültürel yakınlıklarının yanı sıra enerji faktörü önem arz etmektedir. Türkiye ile Azerbaycan arasında 1994 yılında Asrın ²¹ Anlaşması olarak nitelendirilen, Bakü Tiflis Ceyhan petrol boru hattı 2006 yılında, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı ise 2007 yılında Şahdeniz yatağından çıkarılarak Türkiye üzerinden batıya ulaştırılmaya başlanmıştır. Bu hat Azerbaycan petrol ve doğalgazının Türkiye üzerinden Batıya ulaştırılmasına yardımcı oluyor. Büyük enerji tüketicisi olan Türkiye bu kaynakların taşınmasında alternatif güzergâh rolünü oynamıştır. 2017 yılında Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının açılması da her 3 ülke arasında ticari ve ekonomik anlamda ciddi katkılar sağlamıştır. Türkiye bu hatlardan enerji ihtiyaçlarını karşılarken Azerbaycan ise kaynaklarını güvenli bir şekilde uluslararası piyasaya çıkarmıştır. Türkiye, Rus gazından olan bağılılığını azaltırken, Azerbaycan uluslararası ihracat yaparak kalkınmayı başlamış ve ekonomik açıdan uluslararası yerini güçlendirmiştir.

2010 yıllarından başlayarak daha da artan bu ikili ilişki enerji haricinde vize muafiyeti, eğitim ve birçok sosyal ve siyasi alanlarda da gelişme sağlamıştır. Öğrenci projesi kapsamında birçok Azerbaycanlı öğrenci Türkiye’de burslu ve burssuz eğitim almaya başlamıştır. Komşularla sıfır sorun politikasına dayalı olarak 2004 yılında Türkiye ile Ermenistan sınırın açılacağına dair haberler Azerbaycan tarafınca hoş karşılanmamış ve ilişkilere zarar vermiştir. Türkiye işgal sona erdikten sonra sınırların açılacağını belirtmiştir. Ancak Türkiye, Ermenistan ile sorunlarını gidermek adına 2007 yılında İsviçre’nin arabuluculuğuyla birlikte diplomatik açılım başlatmış, 2009 yılında bir asırlık düşmanlığı bırakarak ilişkileri düzeltmek adına birçok protokoller imzalanmıştır. İmzalanan protokol arasında ⁴² 1993’ten beri kapalı olan Türkiye ve Ermenistan ³⁶ sınırının açılması öngörülmesiydi. 14 Ekim 2009 yılında Bursa’da oynanan Türkiye ve Ermenistan maçı her iki ülke arasındaki ilişkileri hızlandırmaya başlamıştı. Ancak maça Azerbaycan bayrağının girişine izin verilmemesi Azerbaycan bayrağının yere atılması Azerbaycan hükümeti ve halkı tarafından ciddi anlamda protesto edilmiştir. Türkiye’nin Azerbaycan’daki büyükelçisi Azerbaycan dışişleri bakanlığına çağırılmış ve bayrak notası verilmiştir. Azerbaycan hükümeti tepki olarak Türkiye’ye ihraç edilen doğalgaz ve petrolün fiyatını yükseltmiş, Rusya ve İsrail ile ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. 2010 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Bakü’yü ziyarette bulunmasından sonra Türkiye Azerbaycan ilişkileri tekrar canlanmıştır.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra uzun bir süre Türkiye ile arasında duygu ve ideoloji yoğunluğu yaşasa da günümüzde ilişkileri ciddi projeler ile güçlendirmiş, stratejik ortaklık geliştirilmiştir. ² Türkiye, Azerbaycan’ın en büyük ikinci ticaret ortağı olmuştur. 2019 yılına ait bu ticari ortaklık Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticaret hacmini 4,5 milyar dolara

çıkarmıştır. Türkiye Azerbaycan'ın en büyük ticari ortağı olması için bu hedefi 15 milyar dolara çıkarmayı planlanmıştır. Azerbaycan petrol şirketi olan SOCAR Türkiye'deki yatırımlarını arttırmaya devam etmektedir. Bu sebepten Türkiye Rusya'dan ithal ettiği doğalgaz payı düşmekte, Azerbaycan'dan ithal ettiği pay ise artmaktadır. 2020 yılının ilk 4 ayında Azerbaycan'dan ithal edilen gazın Rusya'dan ithal edilen gazdan daha yüksek olduğu görülmüştür.

²⁸ Azerbaycan'da bulunan Kür ve Aras ırmakları ile Ermenistan'ın Gökçe Gölü arasında kalan Karabağ bölgesi jeopolitik açıdan çok önemli bir bölgedir. Karabağ jeopolitik durumundan ilave olarak doğal kaynaklarından ötürü sadece Azerbaycan için değil Kafkasya ülkeleri içinde önemli bir konuma sahiptir. Türk bölgesi olan Karabağ'ın tarihinde Türk nüfusunun yoğunlukla yaşadığı bilinmektedir. ² 28 Ocak 1919 yılında İngiltere bir tebliğ ile Karabağ bölgesini Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu belirtmiş ve kabul etmiştir. Birinci Karabağ savaşından sonra yaklaşık 30 yıl boyunca diplomatik yollarla Karabağ'ın savaşız sulh ile geri verilmesi için çalışan Azerbaycan hükümeti son dönemlerde Ermenistan tarafının farklı bölgeleri işgal etmesi isteğini gördükten sonra karşı hücum operasyonlarına başlamış ve bu savaşta topraklarının çoğunu geri almıştır. İster savaştan önce isterse savaş sırasında isterse de savaş sonrasında Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ve halkı, tarihten gelen yakınlık, siyasi yaklaşımlar sonucunda Azerbaycan'a tam desteğini belirtmişlerdir. Savaştan önce Türkiye ve Azerbaycan askerleri arasında askeri tatbikatlar olmuştur. Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesi dahil olmak üzere birçok bölgesinde her iki ülke arasında geniş çaplı askeri tatbikatlar gerçekleştirildi. Aynı zamanda Azerbaycan tarafı Türkiye'nin ürettiği SİHA ve İHA'lardanda hem savaş öncesinde hem de savaş sırasında satın alarak savaş bölgesinde kullandı. Bu silahlar da Azerbaycan'ın galibiyetini kolaylaştırmış oldu. İkinci Karabağ savaşında hükümetin yanı sıra, ² Türk milleti tarafından da Azerbaycan'a samimi bir şekilde destek vermiştir. ¹ Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırması sonrasında bölgede yaşanan çatışmaları ve hak ihlallerini incelemek amacıyla Türkiye'de yaşayan Ermeni vatandaşlarının durumu alt komisyonu, İnsan Hakları İnceleme Komisyon Başkanı Hakan Çavuşoğlu, Diyarbakır, Muş, İstanbul ve diğer şehirlerin milletvekilleri Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bu da Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin üst seviyede olduğunu ve Karabağ bölgesinin her iki ülke için ne kadar önemli olduğunu belirtilmiştir. Bahsi geçen inceleme komisyonu 13 Kasım 2020 yılında öncelikle Türkiye'nin Bakü'deki büyükelçiliğini ziyaret etmişlerdir. Bakü büyükelçisi Erkan Özoral, Azerbaycan'ın siyasi ve coğrafi durumu, işgal altında olan bölgeler hakkında geniş bilgi vermiştir. Hemen ardından Alt Komisyon Türk ekibi 14 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti

Başsavcılığını ziyaret etmiş, Başsavcı Kamran Aliyev'le görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede sivil kayıplara, yaralıları ve şehitlere Türkiye Cumhuriyeti Başsavcılığı adından başsağlığı verilmiştir. Alt komisyon ardından ¹¹ Azerbaycan'ın ikinci en büyük şehri Gence'ye ¹ 14-15 Kasım 2020 tarihinde ziyaret etmiştir. Alt komisyon Türkiye'nin Gence Başkonsolosu Zeki Öztürk ile beraber, Azerbaycan'ın Gence valisi ve milletvekilleri ile görüşmüş ve Gence şehrinin durumu hakkında bilgi almıştır. Komisyon 11-17 Ekim arasında balistik füzelerle yapılan saldırıda zarar görmüş bölgeleri ziyaret etmiş, sivilleri ziyaret etmiştir. Şehit düşen ailelerin yakınlarıyla yakın temaslarda bulunmuştur. Komisyon incelemesi sonucunda Gence şehrinde Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından yapılmış saldırıda ¹ 26 sivil şehit olmuş 91 sivil yaralanmış 300'den fazla yerleşim yeri ciddi hasarlar almıştır. Herhangi bir askeri yerleşim yerine rastlanmamakla beraber Gence şehri savaş bölgesine 60 km uzaklıkta olduğu belirlenmiştir. Sonuç itibariye Gence şehrine saldırılması tamamen uluslararası kurallara aykırıdır. 15 Kasım 2020 tarihinde Türkiye'den Azerbaycan gelmiş alt komisyon Karabağ'ın kapısı olarak adlandırılan Berde şehrine ziyarette bulunmuştur. Yerinde inceleme için gelen ekibi Berde valisi Vidadi İsayev karşılamış ve gerekli bilgileri vermiştir. Birçok sivil yerleri hedef alan Ermenistan silahlı kuvvetleri aynı şekilde Berde'nin sivil yerleşim yerlerine de saldırıda bulunmuştur. Alt komisyon saldırıya uğrayan sivil yerleşim yerlerini ziyaret etmiş şehitlerin ailelerine başsağlığı dilemiştir. Alt komisyonun yaptığı incelemeler sonucunda şehre Smerç füzesi dahil olmak üzere 70'ten fazla füze, msket bombaları atılmıştır. Bu füzelerin 5'i savaş bölgesi olmayan Ermenistan'dan atıldığı öğrenilmiştir. Sivil cinayetlerin daha çok olmasını hedefleyen Ermenistan silahlı kuvvetleri saldırıları gündüz vakti, Şehrin en kalabalık yerleri olan, alışveriş merkezleri, marketler, şehir merkezleri ve benzeri yerleri 27-28 Ekim tarihlerinde bombalamıştır. Bu bombalama sonucunda 127 sivilden 31'i şehit olmuş, 96'sı ise yaralanmıştır. Saldırıda 100'den fazla ev kullanılmaz hale gelmiş, 100'e yakın araba ve mağazalar ciddi hasar almıştır. 15 Kasım 2020'de Terter bölgesini ziyaret eden alt komisyon, Terter valisi Müstakim Mehmedov'la görüşmüş ve bilgiler edinmiştir. Sınıra çok yakın bir bölgede yer alan Terter'de bazı mahallelerdeki sivil yerleşim yerleri neredeyse hepsi kullanılmaz hale geldiğini belirten Mehmedov, aynı zamanda sivil vatandaşlardan şehit ve yaralıların olduğunu belirtmiştir. Alt Sivil yerleşim yerlerini ziyaret etmiş yaşamaz hale gelen binaları gözlemlemiştir. Aynı zamanda komisyon şehitlerin yakınları ile görüşmüş ve başsağlığı dilemiştir. 15 Ekim 2020 tarihinde bombalama sonucunda şehit düşen kişilerin defnedilmesi sırasında tekrar Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından bombalanması sonucunda toplamda 8 kişi olmak üzere 4 kişi şehit olmuş 4 kişi de yaralanmıştır.

44 günlük savaşta ve sonrasında Türkiye'den Azerbaycan gönderilen inceleme ekibinin verdiği raporlara göre Türkiye Büyük Millet Meclisi sonuç ve değerlendirmesini Nisan 2021 yılında yayımlamıştır.

1988 yılında başlayan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ savaşı 1994 yılında Ermenistan tarafının Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ile sonuçlanmıştır.

İşgal devam ederken Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından alınan ¹insancıl hukuk kurallarına uyulması ve Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğuına kararın kabul edilmesi.

Ermenistan silahlı kuvvetleri sivilleri hedef alarak korkutma ve yıldırma politikası yapmış, bunun sonucunda 94 sivil vefat etmiştir.

Sivil yaşayış yerleri, hastaneler, okullar, camiler ve birçok benzeri yerler kullanılamaz hale getirilmiş, kullanılması yasak olan bombalardan istifade edilmiştir.

Gence ve Berde şehrinin sivil yerleşim yerlerine farklı farklı füzelerle defalarca füze atılmıştır.

İnsan hakları inceleme komisyon heyeti Ermenistan'ı savaşa sürükleyen yöneticiler Uluslararası Ceza Mahkemesinde yargılanmalıdır.

Avrupa Konseyi insan hakları ihlallerini gündeme getirmeli ve Birleşmiş Milletlerde savaş suçlarını tespit edip Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyini harekete geçirmelidir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan Rusya ile ilişkileri de üst seviyede tutmayı başarmıştır. Ancak Birinci Karabağ savaşında Rusların Ermenistan'a destek vermesi, Azerbaycan'ın batılı ülkelerle ilişkilerini ilerletmesine sebebiyet vermiştir. Ancak bu ilişkiler dengeli şekilde ilerlemiştir. İkinci Karabağ savaşında da ve bölgede baş aktör rolünü oynayan Rusya'nın savaşa ne zaman müdahale edeceği beklenmiştir. Ancak Birinci Karabağ savaşından farklı olarak İkinci Karabağ savaşında tarafları barışçıl yola davet eden Rusya, Ermenistan'ı hayal kırıklığına uğratmıştır. Barışçıl yollarla çözüm aradığını belirten Rusya 10 Ekim 2020 tarihinde Rusya'nın başkenti Moskova'da üçlü görüşme yapmış ve bu görüşme 10 saat sürmüştür. Verilen açıklamada uzlaşmaya gelindiği belirtilse de bu 1 saat bile sürmeden savaşa devam edilmiştir. Rusya'nın bölgede ana aktör sayılması nedenlerden birisi de Ermenistan ile olan ilişkisidir. 1997 yılında karşılıklı imzalanan yardımlaşma anlaşması ve 2002 yılında Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) anlaşmasıdır. Bu anlaşmalarda Ermenistan topraklarına yapılan tehdit ve saldırılarda Rusya'nın olaya Ermenistan tarafından müdahale edeceği belirtilmiştir. Ancak savaş başladıktan sonra Ermenistan Rusya'ya müracaat etmesine rağmen Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, savaş olan bölgenin Ermenistan toprakları

olmadığı bu yüzden de savaşa müdahale etmeyeceğini belirtmiştir. Rusya'nın savaşa girmesini isteyen Ermenistan, Azerbaycan tarafını kışkırtmak amaçlı savaş bölgesi olmayan sivil yerleşim yerlerine saldırmış ve Azerbaycan tarafında yabancı askerlerin olduğunu iddia etmiştir.

2.2 Azerbaycan'ın Türkistan ülkelerle ilişkisi bağlamında Karabağ savaşı

Sovyetler birliğinin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da ve Kafkasya'da Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan Özbekistan ve Azerbaycan olmak üzere toplamda 5 ülke bağımsızlığına kavuşmuştur. Bu devletler bağımsızlıkları kazandıkları günden dahilde birçok Sovyetler tarafından suni yaratılmış sorunlarla baş başa kalmıştır. Buna etnik, ekonomik, sınır ve diğer sorunları dahil edebiliriz. Sovyetlerin ve şimdiki Rusya'nın etkisi ile de Türk devletleri bir birilerine yeterince destek çıkamıyorlar. Tarihi ve kültürel bağlarına önem veren Azerbaycan ve Kazakistan aynı zamanda karşılıklı siyasi ilişkilere de önem vermektedir. Sovyetler birliği dağıldıktan sonra ilişkilere önem veren her iki ülke 2005 senesinde ilişkileri stratejik ortaklık seviyesine yükselmiştir. Her iki ülke Türk konseyi, İslam İş birliği Teşkilatı gibi kuruluşlarda yer almaktadır. Sovyetler birliği dağıldıktan sonra herhangi bir sorun yaşamayan bu ülkeler, ilişkilerini daha da güçlendiren projelerden birisi enerji nakli ve ulaştırmadır. Azerbaycan ve Kazakistan Hazar denizine kıyıdaş devletlerdir. Buradan çıkan petrol ve doğalgazı uluslararası pazarlara ulaştırmak isteyen Kazakistan ile Azerbaycan arasında Trans-Hazar projeleri konusunda Rusya ve İran baskılarının olmasına bakmayarak iş birliği yapılmış olup 16 Haziran 2006 yılında anlaşma imzalanmıştır. Böylelikle Aktau petrolü Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattından uluslararası piyasalara açılacaktır. Hala aktif olarak faaliyete geçmeyen bu projeye bakmayarak, Kazakistan'daki petrolerin bir kısmı Azerbaycan'a tankerlerle getirilip Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıyla uluslararası piyasalara çıkartılıyor. Aynı şekilde Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının da Kazakistan Cumhuriyeti için ciddi ekonomik katkı sağladığını söyleye biliriz. Kazakistan Türk Cumhuriyetleri arasında Türkiye'den sonra Karabağ sorununa en çok ilgi gösteren Türk devleti olmuştur. 1991 yılında alevlenen çatışmalar sonrasında o zamanki Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev bölgeye gitmiş arabuluculuk rolünü üstlenmiştir. Kazakistan ve Rusya'nın garantörlüğünde Jeleznovodsk anlaşması ilk ateşkes anlaşması olmuştur. Aynı yıllarda gözlemci olarak Karabağ'da bulunan o devrin Kazakistan İçişleri Bakan yardımcısı Sanlal Dasumoviç Serikov, Ermenistan tarafından açılan ateş sonucunda düşen helikopterde hayatını kaybetmiştir.

Kazakistan'ın bir sonraki Azerbaycan ve Kazakistan ilişkilerine katkı sağlayacak arabuluculuk girişimi 1992 yılında Nazarbayev tarafından olmuştur. Avrupa Güvenlik ve İş birliği teşkilatı ile beraber Azerbaycan, Kazakistan ve Ermenistan arasında Alma-Ata Beyannamesi imzalanmış, ancak Ermenistan yine ateşkesi bozmuştur. En başından beri Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekleyen Kazakistan Ermenistan'ın Avrasya Ekonomi Birliğine katıldıktan sonra, Nazarbayev Ermenistan sadece Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen sınırları ile katılabileceğini ve işgal edilen Karabağ bölgesinin Azerbaycan'a ait olduğunu açıkça belirtmiştir. II. Karabağ savaşında ise Azerbaycan savaş yoluyla topraklarını geri almaya başladığında Kazakistan hükümeti açıkça desteğini belirtmemiştir. Kazakistan Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada tarafları ateşkese davet etmiş ve konuyla ilgili endişelerini dile getirmiştir. Kazakistan'daki Rus nüfusu ve petrol ve doğalgazın taşınması yani Rusya'ya enerji bağımlılığı Kazakistan'ın tarafsız olmasına zorluyor. Azerbaycan'ın Tovuz bölgesinde Temmuz 2020 tarihinde başlayan çatışmalar döneminde Kazakistan'ın en yüksek binasında Ermenistan'ın bağımsızlık günü ile alakalı olarak Ermenistan bayrağı dalgalandırılması Azerbaycan tarafından tepki ile karşılanmıştır.

Azerbaycan ve Türkmenistan ilişkiler Sovyetlerin Birliğinin dağılmasından sonra Diplomatik ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu ilişkiler 2017 yılından itibaren stratejik ortaklığa dönüşmüştür. Türk cumhuriyetleri arasında Azerbaycan en çok sorunu Türkmenistan ile yaşamıştır. Sorunun büyük kısmını enerji kaynakları oluşturmaktadır. 150 milyon varil petrol rezervi olduğu iddia edilen Azerbaycan'ın değimiyle Kepez, Kazakistan değimiyle ise Serdar olarak adlandırılan bölge temel sorun kaynağı oluşturmıştır. Sahada tek taraf taraflı egemenlik isteyen Türkmenistan'ın bu iddiasını Azerbaycan tarafı kabul etmemektedir. Enerji sorunlarında yaranan bu gerginlik iki ülke arasındaki ilişkilere zarar vermiş ve Türkmenistan 2001 yılında mali gerekçeleri iddia ederek Azerbaycan büyükelçiliğini kapatmıştır. Ancak Kurbankulu Berdimuhammedov döneminde Türkiye'nin de destekleriyle tekrardan 2008 yılında büyükelçilik faaliyete geçmiştir. 2012 yılında Türkmenistan gemisinin tartışmalı bölgeye geçmesi Azerbaycan güvenlik güçlerinin müdahalesi sonrasında nota vermesi ilişkileri germiştir. Berdimuhammedovun 2017 yılında Azerbaycan'a ziyareti sonrasında yeniden Azerbaycan ve Türkmenistan ilişkileri iyileşme sürecine girmiştir. 21 Ocak 2021 tarihinde Azerbaycan ve Türkmenistan arasında imzalanan anlaşma ile gelişmiş olup söz konusu saha Dostluk Sahası olarak adlandırılmıştır. Buradaki kaynaklar otak işletilecektir. Bahsi geçen Anlaşma Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından tarihi olarak adlandırılmış. Bununla da halkların refahı arttırılmış ve enerji güvenliği sağlanmıştır. Aynı zamanda Trans

Hazar adlı projeye katılmak isteyen Türkmenistan, enerji kaynaklarını uluslararası piyasaya da çıkarmak istiyor. Türkmenistan Karabağ savaşında herhangi bir tutum sergilememiştir. Bunun en büyük sebeplerinden birisi ise Türkmenistan'ın tarafsız statüsünde olmasıdır. Ermenistan haber ajansları Afgan askerlerinin Türkmenistan'dan Bakü'ye Karabağ'da savaşıması için getirildiğini iddia etse de Azerbaycan ve Türkmenistan'da böyle bir şeyin olmadığını, Türkmenistan tarafsızlığını koruduğunu beyan etmiştir.

Azerbaycan ve Kırgızistan ilişkilerin gelişmesi aynı şekilde Sovyetlerin birliğinin dağılması sonucunda başlamıştır. 2007 yılında Azerbaycan'ın Bişkek'te büyükelçiliği açılmıştır. ² Azerbaycan ve Kırgızistan arasında 1997 ve 1998 tarihleri arasında dostluk anlaşmaları imzalanmış ve sonrasında Türk dilli konuşan ülkeler ve diğer kuruluşlara üye olmuşlardır. Bu gibi girişimler de ilişkilere katkıda bulunmuştur. Karabağ konusunda Kırgızistan, Kazakistan gibi arabuluculuk rolünü oynamıştır. 1994 yılında Kırgızistan Yüksek Meclis başkanı ve Rus yetkililerle birlikte Bakü, Erivan ve Hankendi olmak üzere 3 bölgeyi ziyaret etmiş, bölgede huzuru sağlamak için görüşmeler sağlamıştır. Bu girişimlerden en önemlisi 5 Mayıs 1994 yılında imzalanan Bişkek protokolüdür. Bu protokol taraflar arasında kısa sürelide olsa ateşkes sağlamıştır. 1994 ateşkesinden sonra ve 2016 yıllarında Ermenistan'ın ateşkesi ihlal etmesi sonucunda Kırgızistan hükümeti tekrardan arabuluculuk girişiminde bulunacağını belirtmiştir. İkinci Karabağ savaşının başlamasının ardından Kırgızistan Dışişleri Bakanlığını açıklama yaparak sorunun barışçıl yollarla çözülmesini desteklediğini belirtmiştir. İkinci Karabağ döneminde Kırgızistan iç sorunlarla uğraşmaktaydı. Dahilde ciddi sorunlar yaşayan Kırgızistan'ın üzerinde Rusya etkisini de unutmamak gerekiyor. Kırgızistan da açık tarafsızlığını Karabağ savaşlarında göstermemiş ve yaklaşımını ortaya koymamıştır.

Azerbaycan Özbekistan ilişkileri Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra en yavaş ilerleyen Türk devletleri ilişkisi olmuştur. 2 Ekim 1995 yılında diplomatik ilişki kurulduktan sonra ² 1996,1997 ve 1998 yıllarında ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca 2004 yılında stratejik ortaklık geliştirilmiştir. Her iki ülke liderleri diğer Türk devletlerine nazaran daha çok birbirlerini ziyarette bulunmuşlardır. İslam Kerimov 2012 yılında Azerbaycan gerçekleştirdiği ziyarette önem taşımakta olup, güvenlik, dış ticaret, ekonomik ve diğer konularda iş birliği geliştirmek için belgeler imzalanmıştır. Bu ziyaretin diğer önemli yanı ise Özbekistan tarafından Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş toprakların Azerbaycan'a ait olmasını vurgulaması önemli bir gelişme olarak kayıtlara geçmiştir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimovun vefat etmesinin ardından yeni gelecek olan cumhurbaşkanının Azerbaycan ile ne tür ilişkiler sürdüreceği merak konusu olmuştur. Hakimiyete gelen Şevket Mirziyoyev Azerbaycan ile ilişkilerini daha da

güçlendirmiştir. Mirziyoyev döneminde Azerbaycan ve Özbekistan Bakanlık ve Başkanlık seviyesinde görüşmeler olmuş birçok konuda anlaşmaya varılmıştır. Bunlardan en önemlisi askeri iş birliği anlaşması olmuştur. Yanı sıra sosyal ve ekonomik alanlarda da iş birliği artırılmıştır. Türk devletleri arasında en çok tepki gösteren ülkelerden birisi de Özbekistan olmuştur. Dönemin Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov, defalarca Ermenistan askerinin işgal edilen bölgeden çekilmesini talep etmiştir. Bu sebepten ötürü Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini geciktirmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan'ın Özbekistan Büyükelçisi Hüseyin Guliyev, Mirzyoyev döneminde de Özbekistan'ın Azerbaycan toprak bütünlüğünü tanıdığını ifade etmiştir. Her iki Cumhurbaşkanı döneminde de Ermenistan'a ziyaret gerçekleştirilmemiştir. Bunun yanı sıra Özbekistan halkı ve aydınları da Azerbaycan'a destek olduğunu belirtmişlerdir. İkinci Dağlık Karabağ savaşının başladığı dönemlerde diğer Türk devletleri Dışişleri Bakanlığı gibi Özbekistan Dışişleri Bakanlığı da toprak bütünlüğü çerçevesinde sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

3 Ekim 2009 yılında kurulan Türk konseyi Karabağ'la ilgili desteklerini açıklamıştır. Kuruluşundan bu yana ortak kararlarla desteğini açıklayan Türk Konseyi, Azerbaycan topraklarının Birleşmiş Milletler kararı ile barışçıl yollarla geri verilmesini, hukuki çerçevede son bulmasını istemiştir. 2020 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine yaptığı saldırılar da Türk konseyi tarafından kınanmış ve Azerbaycan'a desteğini belirtmiştir. İkinci Dağlık Karabağ savaşının başlamasından sonra Konsey Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan koşulsuz bir şekilde çekilmesini talep etmiştir. 20 Ekim tarihinde ¹ Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından ² Azerbaycan'ın en büyük ikinci şehri olan Gence şehrine yapılan saldırıdan sonra Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev Gence şehrini ziyarette bulunmuş ve Azerbaycan'ın yanında olduğunu tekrar belirtmiştir. Aynı zamanda Türk Konseyi Gençlik Platformu da Azerbaycan'a desteğini göstermesi, Türk devletlerinin ayrı ayrılıkta açık desteğini belirtmesi de Grup şeklinde belirttiğini göre biliriz. Sonuç itibarıyla isterse Rus etkisi isterse de dahildeki oluşturulan suni sorunlar Türkistan devletlerinin tam ve açık desteğini ayrılıktan göremesek de Konsey olarak desteklerini belli etmişlerdir.

2.3 Azerbaycan'ın Arap ülkelerle ilişkisi ve ülkelerin Karabağ'la ilgili kararları

Azerbaycan Türkistan devletleriyle ilişkileri haricinde Müslüman Arap ülkeleriyle de ilişkileri ilerletebilmiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal etmesi Arap ülkelerinde de tepkiye yol açmıştır. Azerbaycan nüfusunun çoğunluğu Müslüman Türk olması Arap devletlerinin yönelimini etkilemiştir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Birleşmiş Milletler ve benzeri örgütlere üye olmuştur. Bununla da Karabağ sorununu

uluslararası kuruluşlara çıkarta bilmiştir. İslam İş birliği Örgütüne de katılan Azerbaycan burada Arap ülkeleriyle yakın temaslarda bulunmuştur. Azerbaycan 1991 yılında İslam İş birliği Teşkilatı üyeliğinden sonra örgüt, Birleşmiş Milletler, Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve Rusya arasındaki diyaloglara katılmıştır. Bu diyaloglarda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalini kınamıştır. Ortadoğu bölgesindeki Sünni-Şii, Arap-İsrail çatışmaları ettiği dönemlerde çoğu Arap ülkeleri Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiğinden ötürü Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurmamıştır. Ancak Mısır, Lübnan, Suriye gibi Arap ülkeleri Azerbaycan'a değil Ermenistan'a karşı daha ılımlı tutum sergilemiştir. 1992 Yılında Azerbaycan hükümeti Suriye'nin Ermenistan'a silah desteği verdiğini iddia etmiştir. Birinci Karabağ savaşında Arap ülkelerinden en büyük desteği Suudi Arabistan vermiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden birisi Suudi Arabistan olmuştur. Haydar Aliyev'in 1994 yılında Suudi Arabistan'ın Başkenti Riyad şehrine ziyaretinden sonra, orada Azerbaycan'ın büyükelçiliği faaliyete geçmiştir. Birinci Karabağ savaşından sonra Suudi Arabistan, Azerbaycan'daki mültecilere finansal yardımlarda bulunmuştur. Ayrıca Suudi Arabistan, İslam İş birliği Teşkilatı aracılığıyla da Azerbaycan'ı destekleyen platform oluşturmuştur. 1994 yılının aralık ayında Fas'ın Kazablanka şehrinde İslam İş birliği teşkilatı tarafından düzenlenen konferansta da Azerbaycan'a destek açık şekilde beyan edilmiştir. Şöyle ki, konferansın sonuç bildirgesinde işgal edilen toprakların Azerbaycan toprakları olduğu bildirilmiş ve Ermenistan'ın bu işgali sonlandırılması gerektiği öne sürülmüştür. Ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından bu barışçıl yollarla sonuç bulmasını belirtmiştir. Bildirgede yerini alan ayrı bir madde ise, Azerbaycan'da Karabağ savaşından sonra ülke içerisinde göç etmiş kişilerle ilgili olmuştur. Bildirgede İslam Bankası dahil olmak üzere diğer ülkelerin ve kuruluşların da Azerbaycan'a finansal destek vermesini istemiştir. Bahsi geçen bildirgeden sonra, 1994 yılında Azerbaycan, Kuveyt ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve Kuveyt bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan'a insani ve alt yapılarda kullanılması için toplamda 49 milyon Amerikan doları bağışı yapmıştır. 2000'li yılların başından itibaren olumlu yönden artan Azerbaycan-İsrail ilişkileri Arap devletler tarafından hoş karşılanmamış ve Suudi Arabistan ve Yemen haricindeki Arap devletler Ermenistan ile yakın diplomatik ilişkiler kumuştur. Ancak bu durum birçok Arap ülkelerin Karabağ konusundaki tutumunu değiştirmemiştir. Birleşmiş Milletler Genel kurulunda 2008 yılında kabul edilen Azerbaycan işgal altındaki toprakları durumuna Lübnan, Suriye, Tunus, Cezayir ve Mısır haricinde diğer Arap ülkeleri evet oyu vermiştir. Arap baharından sonra dengeler iyice değişmeye başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'dan çekilip Asya'ya yönelmesi, daha doğrusu Çin'in yükselmesini önlemek isteği, Rusya, İran ve Türkiye'nin Ortadoğu'da etkinliğini arttırmıştır.

Bu sorunlar yaşanırken, Suriye’deki Ermenilerin Karabağ bölgesine yerleştirilmesinde iddia ediliyordu. Amerika Birleşik Devletleri’nin bölgedeki sorunlarla ilgilenmemesi, Azerbaycan’ın Rusya ile ilişkilerini ilerletmesine getirip çıkarıyordu. Azerbaycan aynı zamanda askeri teknoloji konusunda İsrail ile anlaşmalar imzalanmış. Bunların ilki 2021 yılına kadar İsrail başbakanı olmuş Binyamin Netanyahu 2016 yılında Bakü’ye ziyaret gerçekleştirmiş ve burada füze savunma sistemleri ile ilgili ilk anlaşma yapılmıştır. Azerbaycan hükümeti aynı zamanda İsrail’in Arap ülkelerle normalleşme sürecine de yardım ettiği biliniyor. Böylece Azerbaycan İsrail ilişkilerinin gelişmesi Ermenistan tarafından hoş karşılanmamış ve buna tepki olarak İsrail’deki büyükelçisini geri çağıran Ermenistan, Suriye ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Ek olarak Ermenistan yakın ilişkileri üst düzeyde olan Rusya ile ilişkilerini daha da ilerletmek adına Rusya’nın Suriye’deki operasyonlarına destek adına çok az sayıda asker göndermiştir. Bu dönemlerde çıkan haberlere göre Rusya, Suriye’deki operasyonlar için Ermenistan’daki üsleri kullanmıştır. Ancak her iki tarafta bunu inkâr etmiştir. İkinci Dağlık Karabağ savaşında, İlkinde de olduğu gibi Arap ülkelerden Suudi Arabistan Azerbaycan’ın hukuki haklarını desteklemiştir. Ancak Türkiye’nin direkt Azerbaycan’a destek vermesi, Suudi Arabistan’ı endişeye sokmuştur. Endişelenme nedenlerinden birisi de Türkiye’nin nüfuzunun artması olmuştur. Aynı zamanda Suudi Arabistan’ın dış politikası Türkiye haricinde İran’ı da kısıtlamak istemektedir. Bu anlamda da Suudi Arabistan 2019’dan itibaren Azerbaycan ile ilişkilerini ve yatırımlarını arttırmış, aynı zamanda askeri iş birliği için de anlaşmalara varmıştır. Bunun yanı sıra ² Ermenistan ile diplomatik ilişkisi bulunmayan Suudi Arabistan ² Ermenistan’ın bağımsızlık gününü kutlaması Azerbaycan da tepki ile karşılanmıştır. Buna rağmen İkinci Karabağ savaşının başlamasının ardından dönemin ² Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Faysal El-Farhan Azerbaycan’ın hukuki toprak bütünlüğünü desteklemiş ve sorunun sulh yolu ile çözülmesini istemiştir. Türkiye ve İran nüfuzunun genişlemesinden rahatsızlık duyan Birleşmiş Arap Emirliğinin Azerbaycan ile ilişkilerini korusa da Rusya ve Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmiştir. Şöyle ki 2015 yılında Ermenistan’ın başkenti Erivan da Büyükelçilik açan Birleşmiş Arap Emirlikleri, 2019 yılının ocak ayında her iki ülkenin başkanları Erivan’da görüşerek birçok anlaşmalar imzalamıştır. Buradaki askeri ve savunma iş birliğinin artırılması anlaşmaları daha çok dikkat çekmektedir. Birleşmiş Arap Emirlikleri aynı zamanda korona virüs pandemi sürecinde Ermenistan’a yardımlarını daha da arttırmıştır. Bununla yetinmeyen Birleşmiş Arap Emirlikleri Türkiye’yi köşeye sıkıştırma açısından Abu Dabi Emirliği Ermeni Soykırımı’nı tanıyacağını belirtmiştir. İkinci Dağlık Karabağ savaşı başlamasının ardından tarafları ateşkese çağıran Birleşmiş Arap Emirlikleri sağlanan ateşkesin ardından Ermenistan Başkanını ülkesinde ağırlamakla Ermenistan tarafında olduğunu belli etmiştir.

Mısır savaşıyla ilgili herhangi bir tutumu olmasa da savaştan önce Ermenistan ziyaretinde Türkiye karşıtı söylemler ve Türkiye'nin, Karabağ'a Suriye'den paralı askerler gönderdiğini iddia etmekle yanaşı Türkiye'nin, Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerini de bozduğunu söylemiştir. Çatışmaların olmasını derin üzüntü ile karşılayan Suriye dışişleri bakanlığı, savaşta Azerbaycan'ı Türkiye'nin oyununa gelmemesi hakkında uyarmış ve Ermenistan'ın barış istediğini belirtmiştir. Savaş sürecinde Lübnan'da ve Suriye'de yaşayan Ermeniler Ermenistan'a finansal destek sağlamıştır. Azerbaycan tarafının iddialarına göre Suriye'de var olan PKK'lı teröristler Ermenistan'ın yanında Azerbaycan'a karşı Karabağ'da savaşmıştır. Aynı zamanda Lübnan'dan Karabağ'a kanunsuz bir şekilde yerleştirilen Ermeniler de Erivan'da eğitim aldıktan sonra Karabağ'da savaşa katılmıştır. Azerbaycan'a yakın ilişkileriyle bilinen Irak ve Kuveyt tarafsız tutum gösterirken, Türkiye'nin müttefiki sayılan Katar'da çatışmanın sulh yolu ile çözülmesini desteklemiştir. Aynı zamanda ateşkes anlaşmasını da kutlamıştır. Ancak savaş döneminde Amerika Birleşik Devletlerindeki Ermeni kuruluşlar Ermenistan'a yardımı Katar Hava yolları ile ulaştırıldığı iddia edilmiştir. Fas ülke başkanı ise Azerbaycan'ı sulh yolu ile çözümü bulmaya çağırda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini desteklediğini belirtmiştir. Ürdün Dışişleri Bakanlığı da aynı şekilde tarafları sulh yolu ile anlaşmalarını istemiştir Ermenistan'ın doğrudan Azerbaycan'ın sivil yerleşim yerlerini hedef almasını Türkiye ve İsrail hariç diğer ülkeler herhangi söylemde bulunmamıştır. Katar ve Suudi Arabistan merkezli Arap haber yayın kuruluşları savaş esnasında birçok haber yapmış ve savaşta insanlık boyutunu ön plana çıkarmıştır. Aynı zamanda Ermenistan'ın Gence, Tovuz ve Mingeçevir'deki sivilleri hedef alan saldırıları da her iki ülke haber kanalı da yayınlamıştır. Aynı Haber ajansları Türkiye'ye karşı çıkmak için, Türkiye'nin Suriye'den Karabağ'a paralı askerleri getirdiğini iddia etmiş ve defalarca haber yapmışlardır. Abu Dabi finanslı Haber ajansı olan Sky News Arabia haber kanalı yayımlarında direkt Azerbaycan ve Türkiye'yi haksız gösterecek ittihamlarda bulunmuştur.

2.4 Azerbaycan'ın diğer ülkelerle ilişkisi ve Karabağ ile ilgili tutumu

1993 yılına kadar Ermenistan Amerika arasındaki ilişkiler ileri seviyede olmuştur. Bu zamanlardaki Birinci Karabağ savaşında Amerika, Ermenistan'ı haklı bulacak açıklamalarda bulunarak maddi ve siyasi yardımlarda bulunmuştur. Aynı yılın ortalarında, Haydar Aliyev'in başkanlığı döneminde Azerbaycan Amerika ilişkileri gelişmiştir. Bundan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Azerbaycan'ın aldığı ortak kararlar almıştır. Karabağ sorunu uluslararası hukuk kurallarına uygun bir şekilde yapılması kanaatine varılmıştır. Aynı zamanda açıklamalarda Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu söylenmiştir. Amerika Birleşik

Devletleri Başkanı Bill Clinton döneminde 8 Kasım 1996 yılında Haydar Aliyev'e gönderdiği mektupta Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini ve sorunun uluslararası hukuka uygun şekilde çözülmesi gerektiğini vurgulamıştı. Haydar Aliyev'in hakimiyette kaldığı kısa süre içerisinde ABD ile ilişkileri geliştirmiş, Rusya ve ABD arasındaki dengeyi korumayı başarmıştır. ABD'nin Ermenilerle ilişkisi 19.yüzyıla kadar dayanıyor. Amerika Misyoner Teşkilatı Anadolu'da 1830 yılında Ermeni gençlerini açtığı okullarda eğitmeye başlamıştır. Tek istekleri Protestanlığı kabul etmiş bir Ermenistan'dı. Rus-İngiliz çatışması buna engel olsa da Misyoner teşkilatı Ermenilere yardımı sürdürmüşlerdi. Sovyetler döneminde Gorbaçov'un başa geçmesinden sonra Ermeni lobisi ABD'de daha aktif faaliyet göstererek Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını istemiştir. Böylece ABD'nin bölgeye dikkat çekmesini sağlamıştır. 1900'lü yıllardan itibaren Amerika, ülkesine on binden fazla Ermeni'yi kabul etmiştir. Burada toplanan Ermeniler Birinci Karabağ savaşı boyunca Ermenistan'a desteklerini sağlamıştır. Yüzyılın anlaşması ardından ABD'nin Azerbaycan karşı tutumunun çok değiştiği görülmüştür. Aliyev'in defalarca ABD'ye yaptığı ziyaretler Azerbaycan'ın Uluslararası alanlarda saygınlığını arttırmış ve bu da Ermenistan'da olumsuz karşılanmıştır. İkinci Dağlık Karabağ savaşında tarafları ABD Başkanı Donald Trump Ermenistan taraflı açıklama yapsa da ABD'nin çok etkin rol aldığı söyleyemeyiz. ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo ise Azerbaycan'a yapılan askeri yardımları askıya alınmasını istemiştir. Meclis Dışişleri Başkanı Eliot Engel ise Türkiye gibi 3. Ülkelerin bu savaşa müdahale etmemesi gerektiğini belirtmiştir. 23 Ekim 2020'de Ermenistan ile iyi ilişkileri içerisinde olduğunu belirtmiştir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla İran, Ermenistan ve Azerbaycan arasında ikili politika oynamıştır. İran'ın savaş sırasındaki tutumu komşu ülkeleri arasında en çok üzerinde durulabilecek konulardandır. Ermenistan ile sınırını kapatmayan, ticari yolları hep açık bırakan İran, Azerbaycan'da tepki ile karşılanmış ve nüfuzunu düşürmüştür. Azerbaycan nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğunu bilen İran devleti Azerbaycan'da Şiiliyi yaymak çabasında olmuştur. Gülistan ve Türkmençay anlaşmalarından sonra ikiye bölünen topraklar İran ile Azerbaycan'ın tarihi kültürel, dini yakınlığını açıklıyor. Şu an İran'ın toplam nüfusunun 35 milyonu Azerbaycan Türkleri teşkil etmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi İran'ı diğer taraftan da rahatsız etmiştir. 1992 yılında çatışmaların şiddetlendiği zamanlarda İran arabulucu olarak görevini daha da hızlandırmıştır. İran'ın Azerbaycan'da İslam'ı yayma amacı doğrultusunda, Ermenistan'a askeri yardımda bulunduğu birçok dergilerde ve Ebülfez Elçibey tarafından iddia edilmiştir. Dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibeyin 1992 yılında bölünmüş Azerbaycan topraklarını yeniden birleştirme söylemleri İran'ı tedirgin

etmiştir. İran Birinci Dağlık Karabağ savaşında her ne kadar tarafsız gözükmeye çalışsa da Ermenistan'a verdiği maddi ve askeri teknoloji destekleri birçok dergilerde iddia edilmiştir. İkinci Karabağ savaşında ilk başlarda İran Ermenistan'a desteğini açıklamış ve bölgede Türkiye'nin desteğini görmekten hoşnut olmamıştır. Azerbaycan'ın İsrail ile yakın diplomatik ilişkisinden endişe duyan İran bunu defalarca vurgulamıştır. İkinci Karabağ savaşından sonra İran yetkilileri Karabağ'ı ziyaret etmiştir. Bunu sonucunda İran'ın Azerbaycan'daki büyükelçisi kanunsuz ve izinsiz olarak Karabağ'a gittiği için Azerbaycan Dışişleri Bakanlığına çağırılmış ve nota verilmiştir. Azerbaycan'da dini faaliyet adı altında propaganda yapmaya çalışan unsurlar, mescitlerde ve videolarla halkın ve savaşan askerlerin alkol kullandığını, savaşmadıklarını söylemişlerdir. Bunlara ek olarak Türkiye Azerbaycan'a Suriye'den DAESH savaşçılarını gönderiyor, Türkiye Azerbaycan'ı Suriye'ye çevirmek istiyor gibi söylemlerde bulunarak, Azerbaycan halkının ve hükümetin tepkisini çekmiştir. Aynı zamanda İran ait arabalarında savaş bölgesinde görüldüğü iddia edilmiştir. Olayların yanı sıra İran araçlarının içi dolu askeri teknoloji yardımlarının da Ermenistan'a gittiğini, orada yaşayan Azerbaycan Türkleri tarafından videoya çekildiğini görülmektedir. Aynı zamanda bunu engellemeye çalışan Azerbaycan Türkleri araçları yakmıştır. Araçları yakan kişiler hapsedilmiştir. Azerbaycan savaş bölgesinde açık üstünlük kazandığı 3 Kasım 2020 tarihinde İran'ın dini lideri Hamaney Azerbaycan 30 yıldır işgalde olan topraklarını kurtarmasında haklı olduğu açıklamasını yapmıştır.

Azerbaycan'ın İsrail ile ilişkileri uzun yıllar boyunca üst düzeyde olmuştur. Azerbaycan'da yaşayan dağ Yahudileri (Azerbaycanlı Yahudiler) İsrail ile ilişkilerin gelişmesinde yardımcı olmuştur. Birinci Dağlık Karabağ savaşında olduğu gibi İkinci Karabağ savaşında da Azerbaycan tarafında savaşan Yahudilerinde olduğunu görmekteyiz. İsrail'de Azerbaycanlı Yahudiler orada yaşayan Ermenilere karşı tutumlarını İkinci Karabağ savaşında da daha da değiştirmiş ve Azerbaycan topraklarının Azerbaycan'a verilmesini istemişlerdir. İsrail ile Azerbaycan arasında birçok sözleşmeler imzalanmıştır. İsrail Azerbaycan'a 'Harop' ve diğer güçlü silahlarını satmış ve savaş döneminde de insani yardımlarını sağlamıştır. İsrail Cumhurbaşkanı Ermenistan'a da insani yardım gönderebileceğini açıklasa da Ermenistan bunu kabul etmemiştir. İsrail Azerbaycanlar jeopolitik ve ekonomik yakınlık içerisindedir. Bu yakınlık İran'ı ciddi anlamda korkutmaktadır. İkinci Karabağ savaşının başlamasının hemen ardından İsrail açıkça Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediklerini belirtmişlerdir. İsrail eski Savunma Bakanı Lieberman 6 Ekim 2020 tarihinde Azerbaycan'ın güvenilir partner olduğunu ve Karabağ'ın tarihi açıdan da Azerbaycan toprağı olduğunu belirtmiştir. Aynı

zamanda bir diğerk açıklamalarda Ermenilerin İkinci Dünya Savaşında Nazilerle iş birliği yapan komutanların Müslüman-Azerbaycanlı katilleri olduğunu ve bu kişilerin heykelleri, yerleşim yerlerine adları verilmekte olduğunu belirtmişlerdir.

Macaristan ve Ukrayna Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini ancak artan çatışmanın durmasını söylemişlerdir. Gürcistan 2019 yılında Yukarı Karabağ seçimlerini tanımayacağını Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu belirtmiştir. Ancak Azerbaycan'ın komşusu olan Gürcistan 44 günlük İkinci Karabağ savaşında tarafsız kalmayı tercih etmiş, Ukrayna gibi her iki ülkeye de herhangi bir yardımda bulunmamış ve yardımda bulunulmasına da karşı çıkmıştır. Arnavutluk ve Pakistan'da Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu belirtmiş ve sorunun sulh yolu ile çözümlenmesini desteklemişlerdir. Pakistan Azerbaycan diplomatik ilişkileri üst seviyededir. Pakistan Ermenistan'ı Karabağ işgal etmesinden ötürü tanımayan tek ülke konumundadır. Aynı zamanda Azerbaycan, Türkiye ve Pakistan arasında askeri birçok anlaşmalar olmak üzere defalarca askeri tatbikatlar yapılmıştır. Arjantin, Endonezya, Polonya, Romanya ve birçok ülkeler tarafları sulh yolu ile anlaşmaları gerektiğini vurgulamışlardır. Afganistan ve Bosna Hersek Ermeni tarafını kınamakla beraber Karabağ'ı Azerbaycan toprağı olarak tanımış ve ateşkes çağrısında bulunmuşlardır.

III. Karabağ savaşı uluslararası hukuk, Ermenistan'ın insancıl hukuk ihlalleri ve mayınlar

3.1 Uluslararası medyanın, Avrupa Birliğinin ve diğer teşkilatların Karabağ savaşı hakkındaki rolü ve tutumları

Sovyet sonrası Kafkasya'daki en büyük sorunlarından birisi de Karabağ'ın işgali olmuştur. Buradaki büyük güçler olan ABD ve Rusya gibi Avrupa Birliği de (AB) farklı politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Avrupa Birliği dış politikada komşulara yönelik politikalar geliştirmiş ve hala geliştirmeye devam etmektedir. Güney Kafkasya da bu bölgeler arasındadır. 2004 yılında geliştirilen Avrupa Komşuluk Politikası (AKP) Azerbaycan ve Ermenistan dahil olmak üzere 16 ülkeyi kapsamıştır. Burada en çok ülkeler arasında insan hakları, demokrasi ve benzeri birçok konularda iş birliği yapılmıştır. Bu proje kapsamında 2007 yılından itibaren 12 milyar Euro finansal destek verilmiş, ülkeler arasında 230 milyar Euro değerindeki ticaret alışverişine ulaşılmıştır. 2009 yılında Avrupa Doğu Ortaklığı kurulmuştur. Bu projeye Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Belarus, Moldova ve Ukrayna dahildir. Buradaki amaç daha yakın iş birliği, insan hakları, ekonomi gibi şeylerin kalkınmasını sağlanması idi. 2010-2014 yılları arasında toplamda 3 milyar Euro'nun üzerinde maddi destek sağlanmıştır. 2013 tarihinde yayımlanan ortak deklarasyonda Dağlık Karabağ savaşında barışçıl çözüme ulaşılması için Minsk Grubunun çabalarını destekleneceği belirtilmiştir. 2009 yılında geliştirilen Karadeniz sinerji formunda Dağlık Karabağ'da Avrupa Birliğinin bölgedeki rolünün güçlendirilmesi ve tarafların arasında güven oluşturulması öngörülmüştür. Avrupa Birliği Güney Kafkasya ile ilişki kurmak istememe sebebi bölgedeki ülkelerin Rus etkisinde olması ve Bölgede güvenlik sorunu olmasıydı. Avrupa Birliğindeki çoğu bürokratların Güney Kafkasya ile ilgili bilgisi olmasa da Ab 1990'lı yıllarda Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan olmak üzere bu ülkelere 1 milyon Euro kalkınma amaçlı finansal destek sağlamıştır. Avrupa Birliğinin bu yardımı bölge ülkeleri tarafından olumlu karşılanmış, ekonomik ve siyasi iş birliği arttırılmıştır. AB'nin bir diğer amacı ise bölgedeki Rus rolünü azaltmak olmuştur. Avrupa Birliği Dağlık Karabağ resmi önceliklerini belirtmiştir. Bunlar öncelikle savaşı önlemek, **savaş söylemini ortadan kaldırmak ve müzakerelerin sürekli olmasını sağlamaktır**. Azerbaycan Ermenistan ve Gürcistan arasında imzalanan eylem planları sayesinde Avrupa Birliği bölgesel sorunların çözümüne katılması için kendi yolunu açmıştır. Avrupa Birliğinin Dağlık Karabağ sorununda çözümleri üst seviyede olmamıştır. Yapılan Çözümlerin sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. AB direkt bu çatışmaya müdahale etmese de Avrupa Güvenlik İş birliği Teşkilatı (AGİT) aracılığıyla çalışmalara

katılmıştır. 1992 Yılıının şubat ayında bölgeyi ziyaret eden Avrupa Komisyonu, 1992 yılının mart ayında ateşkes ve yardım konusunu destekleyeceğini bildirmişlerdir. 1994 Yılıının ocak ayında ise Avrupa Konseyi Başkanlığı, çatışmaların durdurulmasına ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması üzerinde karar kılmıştır. Bununla birlikte Avrupa Parlamentosu bu devletlere müracaat ederek, bu devletlere askeri yardım yapılmasını ve savaşın barışçıl yollarla çözülmesi için katkı sağlamasını istemiştir. AKP kapsamındaki eylem planının giriş bölümünde Azerbaycan toprak bütünlüğünün korunması gerektiği belirtilse de buna karşılık olarak Ermenistan'ın eylem planında ise halkların self determinasyonu kelimesi kullanılmıştır. Karabağ konusundaki Azerbaycan ve Ermenistan eylem planları aşağıdakilerdir:

2

Mayın temizleme girişimlerini sürdürmek. Ermenistan eylem planında bu madde insancıl ve mayın temizleme girişiminde Avrupa Birliğinin desteğini almak olarak geçmiştir.

Çatışmaları çözüme kavuşturmak için AGİT Minsk grubuna verilen desteği arttırmak

Yerinden edilmiş mültecileri ve kişileri desteklemek, toplumlar arasındaki bağlantıları güçlendirmek.

2004 yılında Belçika'nın başkenti Brükselli ziyaret eden Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Avrupa Birliğinin bölgede daha aktif rol almasını isteyen Aliyev, AGİT Minsk grubunun Ermenistan taraflı davrandığını belirtmiştir. Fransa ve ABD'deki güçlü Ermeni lobisi ilave olarak Rusya hükümetinin Ermenistan yanlısı olması Azerbaycan'ı rahatsız etmiştir. Dönemin AB Komisyon başkanı Romano Prodi, çatışmanın son verilmesi ve sorunun çözülmesi için çalışacağını ancak AGİT'in yaptığı çalışmalara engel olmayacağını belirtmiştir. Avrupa birliği aynı zamanda Ermenistan'ın yaptığı Dağlık Karabağ referandumunu kabul etmediğini, Karabağ'ın bağımsızlığını tanımayacağını belirtmiştir. 2010-2011 yıllarında bölgede artan askeri harcamalardan AB Dışişleri Komiseri Benita Ferrero-Waldner rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. 2010 yılında Avrupa Parlamentosu'nun (AP) aldığı kararda ilk kez Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi talep edilmiştir. Avrupa Birliği yetkilileri ise insani yardım konularında Azerbaycan'a destek verdiğini açıklamıştır. AB'ye bu sorunda arabuluculuk rolü teklif edilse de AB bu rolü Minsk grubunun üstlendiğini ve Fransa'nın daima AB'yi bilgilendirdiğini belirtmiştir. 2010 yılında AB Karabağ çatışmasının barışçıl çözümü için Avrupa Ortaklığı girişimini başlatmıştır. 5 Örgütten oluşan bu girişim Karabağ'da barışçıl çözümün sonuçlanması için kurulmuştur. Uluslararası uyarı, Uzlaştırma kaynakları, Kriz yönetimi girişimi, Kvinna till Kvinna vakfı ve LINKS'ten oluşan bu ortaklık insanların barışçıl çözümüne katılmasını ve birbirine güvenmesini, sivil toplumun çözüm

sürecine aktif katılmasını desteklemektedir. Avrupa Birliği'nin ² Azerbaycan temsilcisi Roland Cobia 2012 yılında yaptığı açıklamada, taraflar arasında güven olması gerektiğini, karşılıklı güven olmazsa sorunun çözülmemeyeceğini ve Minsk grubunun desteklendiğini açıkça belirtmiştir. Dağlık Karabağ için 2006 yılında seçim yaparak tek taraflı bağımsızlık ilan eden Ermenistan'ın bu kararı uluslararası tanınmamıştır. Aynı zamanda Avrupa Birliği de bu kararı tanımayacağını ve kararın Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerine daha da zarar vereceğini, çözümün barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda AB Azerbaycan temsilcisi Cobia, çözümün sonuçlanması için Minsk grubunun Birleşmiş Milletler (BM) kararlarına uyulmasını ve Azerbaycan topraklarının işgalden kurtulması gerektiğini belirtmiştir. 2014 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes ihlal edildiğinde AB tarafları derhal ateşkes ilan etmelerini ve sorunu barışçıl yolla olması gerektiğini bildirmiştir. Mayıs 2015'te yapılan Dağlık Karabağ seçimlerini AB tanımayacağını belirtmiştir. Avrupa Birliği'nin genel itibari ile aldığı Ermenilere self determinasyon hakkı, Azerbaycan'ın ise topraklarını geri verilmesi kararını iki tarafta kabul etmemiş ve bu da çatışmaların süreklilik kazanmasına zemin yaratmıştır. ⁴¹ AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogheri 29 Şubat 2016 yılında Azerbaycan'ı ziyarette bulunmuştur. Azerbaycan'da olan Mogheri Avrupa Birliği Azerbaycan'ın egemenliğini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü desteklemekte olup, ancak sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sözlerine AB'nin ve üye devletlerinin Dağlık Karabağ'daki seçimleri tanımayacaklarını da eklemiştir. Yine 2-5 Nisan 2016 yılında meydana gelen 4 günlük savaşta, sivillerin ve askerlerin hayatını kaybetmesi AB'de tekrar gündeme gelmiş ve tekrardan tarafları Minsk grubu eşliğinde barışa seslemiştir.

Peter Semneby Güney Kafkasya için 2006-2011 yılları arasında Avrupa Birliği özel temsilci olarak atanmıştır. Bu tarihler arasında görev yapan Semneby, Dağlık Karabağ çözümü sürecinde çok az ilerleme kaydetmiştir. Görevden ayrıldıktan sonra Semneby, şu an bölgenin sakin olması ilerde bir sorun olmayacağı anlamına gelmez ifadelerini kullanmıştır. İlerleyen tarihlerde yaşanan çatışmalar Semneby'nin görüşünü doğrulamıştır. 2011-2014 döneminde Güney Kafkasya ve Gürcistan için Philippe Lefort isimli AB özel temsilci atanmıştır. Lefort 2011 yılının eylül ayında Ermenistan'ı ziyaret etmiş ve burada çözümün sadece barışçıl yolla olabileceğini vurgulamıştır. Aynı zamanda Lefort 2013 yılının temmuz ayında Azerbaycanlı zorunlu göçmenlerle görüşü zamanında bu sorun sadece Azerbaycan'ın sorunu değil tüm bölgenin sorunu olduğunu belirtmiştir. En kısa zamanda da bu sorunun çözülmesi gerektiğini ve Avrupa Birliği'nin buna hazır olduğunu belirtmiştir. 2014 yılının temmuz ayında görevi devir alan Herbert Salber bölgedeki çatışmayla ilgilenmiş, barışı sağlamak amaçlı ² Dağlık

Karabağ'ın fiili Dışışleri Bakanı Karen Mirzoian'la görüşmüştür. Ancak Salber Avrupa Birliğinin bu bölgede büyük çıkarının olmadığını ve AGİT ile bir sorun yaşamak istemediğini, aynı zamanda AGİT aracılığıyla barışı ve sulh yolu ile çatışmanın sona ermesini bildirmiştir. Avrupa Birliğinin Özel Temsilcisine ayırdığı bütçe 2015 yılına kadar toplamda yaklaşık 5 milyon Euro olmuştur.

Avrupa Birliği doğu komşuluk politikasındaki en zorlu ve en uzun süre çatışması Dağlık Karabağ olmuştur. Avrupa Birliği, Dağlık Karabağ çatışmasında fazla etkin rol oynamamış bekle ve gör politikasını izlemiştir. AB, direkt olarak değil AGİT Minsk grubuna destek vererek dolaylı olarak barışçıl çözüm için çalışmıştır. Avrupa Birliği Güney Kafkasya da aktif rol almamasının sebeplerinden birisi de buradaki ülkelerle geçmişte ciddi ilişkiler kurmaması olmuştur. AB'nin bölgede ciddi etki olmaması nedenlerinden birisi ise 2005 ve 2009 yıllarında yaşadığı ekonomik ve siyasi krizlerde sebep olmuştur. Güney Kafkasya'da yaşanan çatışma, AB'yi enerji kaynakları konusunda rahatsız etmiştir. Yapılan görüşmelerde Azerbaycan'ın Avrupa Birliği için transit enerji tedarikçisi olduğu belirtilmiştir. Bu sebepten Güney Kafkasya, güvenli alan olarak kalmazsa Avrupa güvende olamaz ifadesi Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilci Javier Solana tarafından söylenmiştir. Hazar denizinde önemli enerji kaynaklarının olması, Avrupa Birliğinin bölgedeki sürekli barışı sağlama isteği nedenini göstermektedir. Bu sebeplerden ötürü Dağlık Karabağ'da çıkarı olan ikinci güç Avrupa Birliği diyebiliriz. Avrupa Parlamentosunda Dönemin Yüksek Temsilcisi Ashton, Dağlık Karabağ hakkındaki konuşmasında, Ermenistan-Azerbaycan, Ermenistan-Türkiye sınırının açılması gerektiğini, buradan boru hatları ve demiryolları olması gerektiğini, bununla da Avrupa ve Asya arasında köprü olabileceğini belirtmiştir. Azerbaycan tarafı Avrupa Birliğinin son zamanlardaki beyanlarında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, savaştan sonra oluşan zorunlu göçmenlerden bahsedilmemesinden rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. Dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Dış İlişkiler Daire Başkanı büyükelçi Novruz Memmedov, bu durumda Avrupa Birliğine olan güvenimizi yitiriyoruz diye bir açıklamada bulunmuştur. AB'nin bağımsız olarak masada yer almasını isteyen taraflar, Fransa tarafından kabul edilmemiş ve AB ile eş başkan olmak istemediğini belirtmiştir. Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi 2012 yılında Fransa yerini Avrupa Birliğine vermesini önermiş ve Azerbaycan tarafı da Fransa'daki Ermeni lobisinin güçlü olduğunu dikkate alarak bunu desteklemiştir.

Avrupa Birliği İkinci Dağlık Karabağ savaşı sürecinde de çözümün barışçıl yol ile çözülmesini ve tarafları anlaşmaya gelmesini davet etmiştir. 9 Kasım 2020'de Avrupa Birliği Konseyi, AGİT 3 eş başkanlarından birisi olan Rusya aracılığıyla imzalanan ateşkes anlaşması AB

tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Tarafları bölgedeki yabancı savaşçıları geri çekmesini, aynı zamanda ateşkese uyulmasını, talep etmiş ve bu hükümlerin izlenilmesi açısından olayları yakından takip etmiştir. AB misket bombası ve ateşli silahlar kullanılmasına karşı daima karşı olmuştur ve hala da bu tutumuna devam etmektedir. Savaş esirlerinin, değiştirilmesini, cenaze kalıntılarının iadesi yönünde de çağrıda bulunan AB, yerlerinden zorunlu göç etmiş sivillerin de güvenli ve gönüllü bir şekilde en iyi koşullarda geri gönderilmesini istemiştir. Avrupa Birliği ayrıca Karabağ'da kültürel ve dini miras korunmalı ve işlenen tüm savaş suçları ile ilgili soruşturma açılmalıdır diye belirtilmiştir.

⁶ Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel AGİT'i çatışmaları durdurmaya çağırıştır. Kapalı konsey toplantısı ardından güç kullanımını kınamış ve çatışmaların derhal durmasını belirtmiştir. Ek olarak AGİT başta olmak üzere herhangi bir şart olmadan iş birliği yapılması gerektiği bildirilmiştir. ²⁵ Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres ve NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg 18 Ekim 2020 tarihinde insani ateşkese saygı göstermeye ve sivillere yönelik saldırılarda her iki ülkeyi de kınamıştır. ¹³ NATO Genel Sekreteri Stoltenberg 5 Ekim 2020 tarihinde Ankara'ya yaptığı resmi ziyaretinde, Karabağ savaşını dile getirmiş, NATO'nun en güçlü üyelerinden olan Türkiye'nin bu savaşta nüfusunu kullanarak barışçıl çözüm üretmeye çağırıştır. Dönemin ⁴⁰ Ermenistan Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan 21 Ekim 2020'de NATO Merkez Karargahının yerleştiği Brüksel'e gitmiş ve Stoltenberg ile görüşme sağlamıştır. NATO'da yapılan görüşmelerin ardından verilen açıklamalarda, NATO'nun bu savaşta taraf tutmayacağını ve Ermenistan ve Azerbaycan'ın NATO'nun 25 yıllık ortak üyesi olduğunu belirtmiştir. NATO ve NATO Parlamenter Asamblesinin bu savaşın çözümünde rolü olmadığına ve her iki tarafında barışçıl yol ile sorunu çözmesine işaret etmiştir. Amerika Devletler ⁶ Örgütü Genel Sekreteri Luis Almargo, Azerbaycan'ın düşmanlığa son vermesini, Türk Devletler Konseyi ve İslam İş birliği teşkilatı ise Ermenistan'ın ⁶ işgal ettiği topraklardan çekilmesini talep etmiş ve Azerbaycan'ı desteklediklerini belirtmiştir. ⁶ 19 Ekim 2020'de ABD, Rusya ve Fransa'nın yaptığı kapalı toplantı sonucunda yayımlanan bildiri de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına değinilmemiştir. Bu bildirge Azerbaycan tarafından tepki ile karşılanmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev bu bildirgenin Rusya ve Fransa'nın hazırladığını belirtmiştir.

İnsani yardım kuruluşları özellikle siviller olan bölgede silahların ve patlayıcıların kullanmasını kınamış ve her iki ülkeyi de Misket Bombası sözleşmesine dahil olmaya teklifi sunmuştur. ⁶ Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü Azerbaycan ve Ermenistan'ı

da kınayarak, misket bombası kullandıklarını iddia etmişlerdir. Bölgede yaşanan çatışmalardan ötürü UEFA futbol maçlarını farklı ülkelerde oynanacağını belirtmiştir. Karabağ kulübünün medya yöneticisi Nurlan İbrahimov'un Ermenilerin öldürülmesini gerektiğini paylaştıktan sonra, Ermenistan Futbol Federasyonun şikâyeti üzerine Nurlan İbrahimov ırkçı davranıştan ötürü ömür boyu men ve 100 bin Euro ceza almıştır. UEFA'nın bu yaptırımlarından sonra Ermenistan Nurlan İbrahimov'u arananlar listesine eklemiştir. İkinci Karabağ savaşı dünya ünlüleri tarafından da tepkiler ve destekler yağmıştır. Cardi B ve Elton John gibi ünlüler Ermenistan'ı destekleyici paylaşımlar yapmış ancak sonradan tepkiler üzerine silmişlerdir. Michael Jordan, Kylie Jenner, Henrikh Mkhitaryan, Kim Kardashian ve diğer ünlüler Ermenistan'ı desteklediklerini açıklamıştır. Mesut Özil, Sami Yusuf, Ronaldinho gibi birçok ünlüler de Azerbaycan'ı desteklediğini video paylaşım olarak yapmışlardır. Aynı zamanda Türkiye'deki birçok Acun Ilıcalı, Hadise, Tarkan gibi ünlüler Azerbaycan'ı destekleyen paylaşımlar yapmıştır.

İkinci Karabağ savaşı Dünya basınında da yer almaya başlamıştır. İsviçre'nin ünlü gazetelerinden birisi olan 'Le Temps' Azerbaycan ve Ermenistan arasında olan ateşkes anlaşmasını 'Türkiye ve Rusya yarını şekillendiriyor' başlığında Fransızca yazarak duyurmuştur. Kafkasya'daki ateşkesin kazananı Ankara ve Moskova'dır diye belirtilen makalede ABD ve Avrupa'nın bölgeden nüfuzunu kaybettiğini yayımlanmıştır. Bunun yanı sıra makalede Trump hükümeti, savaşı önlemek için ciddi adımlar atmadığını, bu sebepten de çatışmanın sonucu batının aleyhine olduğunu da belirtmiştir. AGİT Minsk grubu ülkelerinden Fransız medyasının Azerbaycan karşıtı olduğunu görmekteyiz. 'Türkiye'nin yayılmacılığı' 'Ortadoğulu Cihatçılar' gibi kışkırtıcı ve tek taraflı başlıklarla haberler Fransız medyası tarafından yapılmıştır. Bazı İsrail medyaları da Azerbaycan ile ilgili destek yazıları yazmıştır. Buna Jerusalem Post gibi birkaç gazete analizler yapmış ve Azerbaycan'a desteklerini ifade etmişlerdir.

'Sevodniya' ve 'Den Kiev' sitesinin İkinci Karabağ savaşında Azerbaycan'ın kendi topraklarını geri almasında, Türkiye'nin sağladığı askeri teknoloji rolünün büyük olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin bölgesel liderliğini daha da güçlendirdiğini belirtmiştir. 'TSN' haber sitesi ise Azerbaycan'ın zaferi başlığında yayımladığı haberde Dağlık Karabağ'da Azerbaycan'ın savaşı kazandığını belirtti. İngiliz medyasında bazı çıkan haberlere göre de savaşın gerçek kazananı Türkiye olduğunu Ermenistan'ın ise yenilgiye uğradığı belirtilmiştir. Telegraph gazetesi savaşın galibi Türkiye adlı başlıkta ¹⁴analize yer vermiştir. Ermenistan'ın 'aşağılayıcı' barış anlaşmasını kabul ettiğini belirtilen analizde, barış anlaşması Rusya arasında

imzalanca da Güney Kafkasya'daki savaşın galibi Türkiye diye belirtilmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki askeri dengeyi Türkiye'nin bozduğunu ve sonuç itibariyle Paşinyan'ın kaybettiğı de analizde yerini almıştır. ¹⁴ Times gazetesinin baş köşe yazısında Karabağ savaşının sona ermesi barışçıl olmadığı, Ermeni göstericiler tarafından haberi protesto etmek adına hükümet binalarını bastığı aktarılmıştır. Ermeni protestocular 'teslimiyet' anlamına gelen bu anlaşmayı kabullenmemişlerdir. Aynı zamanda bölgede belirleyici rol oynayan Türkiye'nin, Güney Kafkasya'da kalıcı olduğunu da eklemiştir. Ek olarak, Rusya'nın Ermenistan'ı tamamen desteklememesi Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda da rolünün sabit kalacağı yazılmıştır. Times gazetesindeki başka bir yazıda ise Rusya Türkiye destekli Azerbaycan askerleri ile çatışmaya hevesli olmadığı belirtilmiştir. Guardian gazetesinde de Dağlık Karabağ savaşına yer verilmiştir. Barış anlaşması bölgesel jeopolitiğı yeniden şekillendirildiğini, Rusya ve Türkiye'nin bölgede nüfuzu arttırdığını batının ise köşe sıkıştırıldığını yazmıştır.

Rusya basının da Karabağ savaşına geniş yer verilmiştir. Kommersant gazetesi Ermenistan tarafının Karabağ'da savaşması için Pakistan'dan yasal olmayan yollarla militanların getirdiğı aktarmıştır. 'Türkiye eski Sovyet ülkelerinde güçlü bir mevzi kazandı' 'Savaşın kazananı Erdoğan' 'Azerbaycanlılar onu ağabey olarak görecek' gibi haberlerde Rus medyasında yerini almıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Rus medyasına verdiğı en geniş mülakatta nu sorunu çözmede en çok Rusya'nın rolü olacağını belirtmiştir. İkinci Karabağ savaşında Türkiye'nin ürettiğı ¹⁵ Silahlı İnsansız Hava Aracı (SİHA) ve İnsansız Hava Aracı (İHA) eski Rus askeri teknolojilerine karşı güçlü olması Rus basınında yerini almış ve bu teknolojilerin diğerk eski Sovyet ülkelerinin de kullanma ihtimalinin yüksek olacağı belirtilmiştir.

Türk basınına yansıyan haberler çoğunlukla Azerbaycan'ı desteklediğini görebiliriz. ⁴ İkinci Karabağ savaşı ilgili Cumhuriyet gazetesi geniş yer vermiş ve bu konuda çok sayıda haber yapmıştır. İki ülke arasında yaşanan savaş hakkında 'Sınırda Savaş' 'Azerbaycan, Karabağ'ın Güneyinde 7 köyü geri aldı' ve diğerk başlıklar altına haber yapmıştır. Türkiye sınırında yaşanan savaşa dikkat çeken Cumhuriyet gazetesi, 'Kafkasya Ateşi' ara başlıklı haberinde Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik sivil yaşam yerlerini hedef almasını vurgulamıştır. Aynı zamanda haberde Ermenistan'ın bu hareketine karşılık veren ve karşı hücum harekâtını başlatan Azerbaycan'ın haklı olduğı vurgulanmıştır. Her iki ülkenin de savaşa dair verdiğı açıklamaları, tarafsızca yayımlamıştır. 'Karabağ'ı Kurtarma Sözü' başlığında yer verilen haberlere göre Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı savaşın sorumlusu Ermenistan derken, Ermenistan tarafı ise

Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Azerbaycan lehine savaştıklarını belirtilmiştir. ‘Rusya ve İran Devrede’ ara başlıklı haberinde Cumhuriyet gazetesi Putin ve Paşinyan’ın görüştüğü belirtilmiş ve Rusya’nın çatışmayı durdurun açıklamasını yaptığı belirtilmiştir. Aynı zamanda İran’ın arabuluculuk yapmak ve ateşkes olmasını istediği de bu ara başlıkta yerini almıştır. Başka bir ara başlığa baktığımızda ‘Türkiye’den şu an bir talebimiz yok’ haberini görmekteyiz. Bu başlıkta dönemin Azerbaycan’ın Türkiye’deki Büyükelçisi Hazar İbrahim, ‘Ermenistan saldırı biz yanıt veriyoruz, Türkiye’den bir talebimizin olmadığı’ açıklamasını vermiştir. Haberlerde geçen açıklamaları okuyucuya tarafsız bir şekilde ulaştırılmış ve Ermenistan’ın saldırıyı başlatan taraf olduğu görülmüştür. 29 Eylül 2020 tarihinde ‘Ateşkes için çekilin’ ve ‘Karabağ’da çatışma büyüyor’ başlıkları yer almıştır. Bu haberlerde Azerbaycan tarafına göre Ermenistan’da yüzlerce askerin öldüğünü, Ermenistan’a göre ise bu sayının 31 olduğunu iddia etmiştir. Aynı zamanda her iki ülkede yabancı savaşçıların topraklarında savaştığını belirtmiştir. Haberlerde geçen farklı bir konu ise İran ve Rusya’nın sürekli ateşkes çağırısı, Türkiye ve Azerbaycan’ın ise Ermenistan silahlı kuvvetleri işgal edilen toprakları terk etmeleri belirtilmiştir. Tenkiyenin Azerbaycan’daki eski büyükelçisi Faruk Loğoğlu, Ermenistan’ın bir diğer amacı Türkiye ve Rusya’yı karşı karşıya getirmektir, Türkiye bu tuzağa düşmemelidir açıklamasını yapmıştır. Yine 12 Ekim 2020’de ‘İnsani Ateşteste Siviller Vuruldu’ 16 Ekim 2020’de ‘Ermenistan Acılı Sivilleri Vurdu’, 18 Ekim 2020’de ‘Çocukları Vurdular’ başlıklı haberlerde Cumhuriyet gazetesi, Ermenistan’ın insani ateşkesi bozarak Azerbaycan’daki sivillere öldürmesi ve yaşadıkları bölgeleri bombalamasından, çocuklarından ölümünden bahsetmiştir. 11 Kasım 2020 tarihinde ‘İki Ülkenin Zaferi’ adlı başlığında Azerbaycan ve Rusya’nın zaferi işret edilmiştir. Savaş boyunca tarafsız kalmaya çalışan Cumhuriyet gazetesi, Ermenistan’ın Azerbaycan’da sivillere karşı saldırmasından sonra açık şekilde eleştirmiştir. Savaş başladığı dönemden itibaren geneli ilk sayfada yer alan Karabağ savaşı ile ilgili toplamda 33 haber yapılmıştır. Bu da komşu Türkiye habercilerinin çatışmayı yakından izlediklerinin göstermiştir.

Türkiye’de çok okunan bir diğer haber gazetesi olan ‘Sabah’ gazetesi de savaş başladığı tarihten itibaren çok sayıda haber yapmıştır. İlk haberini 28 Eylül 2020 tarihinde ‘İşgalci Ermenistan’a Azeri Tokadı’ başlığı altında ve 30 yıldır işgal altındaki topraklardan 7 köyü geri alması adına haber yayınlanmıştır. 29 eylülde yayımlanan habere göre ise PKK/YPG teröristleri Ermenistan Suriye’den getirmiş ve Azerbaycan’a karşı savaşmışlardır, aynı zamanda Ermeni askerlerinin cepheden kaçtığı da belirtilmiştir. Yine 30 Eylül 2020 tarihindeki ‘İşte Ermenistan cephesindeki PKK’ başlıklı haberinde ise Ermenistan safında savaşmak için

çoğu Ermeni kökenli olan 300 PKK'lı ve YPG'li teröristlerin Dağlık Karabağ'a getirildiğini ve bu teröristlerin Azerbaycan'a karşı savaştıklarını belirtmiştir. Haberin doğru ve güçlü olması adına Sabah gazetesi iddia ettiği Ermenistan safında savaşan teröristlerin görselini paylaşmıştır. 01-31 Ekim 2020 tarihinde yapılan haberlerde, 'Ermeniler bizi yatağımızda vurdu' 'Savaş suçunun kanıtı' 'Babalarımızı gece uykuda öldürdüler' 'Minsk üçlüsü Ermenistan'a silah desteği veriyor' 'Ermenistan Cephedeki PKK'lı teröristlere 600 dolar ödüyor' 'Ermenistan Katliamı 21 şehit, 70 yaralı' 'Ermenistan çocukları cepheye sürüyor' ve bir çok haber başlıklı altında Ermenistan'ın sivilleri hedef aldığını, PKK'lı teröristleri savaşa getirdiğini, Ermenistan'ın işlediği savaş suçlarıyla ilgili haberler yapmıştır. Savaş suçunun kanıtı başlıklı 30 Ekim 2020 tarihinde yayımlana haberde Sabah gazetesi muhabiri Uğur Yıldırım Ermenistan'ın Berde şehrine saldırdığını ve burada sivil katliamı yapıldığını belirtmiş aynı zamanda bunları görüntülemiştir. Bu da Ermenistan'ın savaş suçu yaptığını kanıtlamıştır. 11 Kasım 2020 tarihinde 'İki Devlet Bir Zafer' başlıklı haberde Azerbaycan ve Türkiye dostluğundan ve Azerbaycan'ın zaferinden bahsedilmiştir.

Türkiye'nin diğer büyük haber ajansları olan Anadolu Ajansı, TRT Haber, A Haber, CNN Türk, Haber Türk ve birçok televizyon kanalları, haber ajansları 44 günlük savaşta neredeyse her gün haber yapmışlardır. Aynı zamanda birçok Türk muhabir savaş ve sivillerin hedef alındığı bölgelere gitmiş anlık görüntüler almış ve canlı yayınlarda Ermenistan'ın yaptığı savaş suçlarını belgelemişlerdir.

3.2. II. Karabağ savaşının başlama süreci, II. Karabağ savaşı hakkında

Birinci Karabağ savaşında topraklarının %20'sini kaybeden Azerbaycan Cumhuriyeti ve Azerbaycan halkı bu topraklardan vazgeçmek niyetinde değildi. 1994 tarihinde imzalanan Bişkek Protokolüne göre işgalci kuvvetler Azerbaycan topraklarını derhal boşaltılmasını istemişti. Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyinin aldığı karar yönünden ilerleyen Azerbaycan Cumhuriyeti, bunu üzerine Ermenistan ile barış müzakerelerine başlamıştır. Bişkek'te imzalanan ateşkestten sonra Ermenistan tarafı daha fazla toprak işgali isteği nedeniyle aralıklarla ateşkesi bozmuştur. Rusya'nın bölgede istikrarını koruma ve daha da güçlenme isteği batılı devletler özellikle Amerika Birleşik Devletleri karşı çıkmaktaydı. Rus askerlerinin barış gücünü bölgeye yerleştirme isteğini o zamanki Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev tarafından 1994 yılında reddedilmiştir. Ancak Haydar Aliyev Avrupa Güvenlik ve İş birliği teşkilatı (AGİT) barış gücü dahilinde çok uluslu barış kuvvetlerini kabul edebileceğini belirtmiştir.

AGİT'in bölgeye yerleşmesini Rusya tarafından şiddetli şekilde karşı çıkılıyordu. Bunun sebeplerinden birisi de Rusya'nın "oyun dışı" bırakılabileceğiydi. Laçın koridorunda barış güçlerinin olmasını isteyen Azerbaycan, Şuşa ve Laçından'da işgalci kuvvetlerin çıkarılmasını talep etmişti. Ancak Ermeni tarafı bu şartları kabul etmemiş ve sonuç itibarıyla Moskova görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1994 yılından bu yana ateşkes imzalandıktan sonra her iki tarafta her hafta neredeyse 100'den fazla ateşkesi ihlal etmiştir. Bu çatışmalar sırasında her iki taraftan da birçok sivil ve asker hayatını kaybetmiştir. Ateşkesin 100'lerce ihlal edilmesi Rusya'yı rahatsız ediyordu. Bu sebepten ötürü 2 Kasım 2008 yılında Moskova'da Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları arasında imzalanan Moskova, diğer adıyla Mein Dırf şatosunda imzalandığı için Mein Dırf bildirisine istinaden çözüm için askeri yola başvurulmayacağına dair karar kabul edilmiştir. Buda geriye tek seçenek olan 'Barış' yolu seçeneğinin kaldığını gösterdi. Ateşkesin imzalandığı ertesi gün taraflar ateşkesi ihlal etmiştir. Ermenistan 10 Eylül 2009 tarihinde Ağdam yönünde tekrar saldırıya geçmesi sonucu Azerbaycan tarafı karşılık vermiş ve sonucunda Ermenistan tarafı kayıplar vermiştir. 19 Haziran 2010 yılında Azerbaycanlı Mübariz İbrahimov tek başına Ermenistan tarafına savaşmak için geçmiş ve onlarca kişiyi öldürmüştür. Mübariz İbrahimov'un cenazesi Ermenistan tarafının kontrol ettiği bölgede kalmış uzun süre iade edilmemiştir. Cenazelerin iadesi için tekrar Rusya'nın Heşterhan kentinde 27 Ekim 2010 tarihinde görüşen üçlü Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan grubu antlaşma imzalamışlardır. Aynı zamanda ateşkesin güçlendirilmesi hakkında görüşmelerde yapılmıştır. 8 Mart 2011 yılında Ermenistan tarafının keskin nişancısı Ermenistan'ın işgal ettiği Ağdam bölgesinin işgal edilmemiş Şıhlar köyündeki 9 yaşındaki küçük çocuğun kafasından vurarak katletmiştir. Sıklıkla çatışmaların olması, ateşkesin bozulması, sonucunda oluşan kayıplar sonrasında 2014-2015 yıllarında ve bazı dönemlerde üst düzey yetkililerin görüş sağlamasına rağmen vaziyet yine gergin olarak kalmıştır. 1994 barış antlaşması sonrası en büyük gerginliklerin birisi de 2-5 Nisan 2016 yılında sınırda yoğun çatışmalar başlamıştır. Savaş niteliğinde olan bu çatışmada her iki taraf da ciddi kayıplar vermiştir. Bu çatışmada Azerbaycan tarafı Ermenistan tarafından işgal edilmiş bir kısmını işgalden azat etmiştir. İşgalden kurtarılan toprakların Ermenistan tarafından da onaylanması sonrasında Ermenistan'da Rusya'ya ve iktidara karşı protestolar olmuştur. Kısa süreli savaşta Azerbaycan ve Ermenistan Genelkurmay Başkanları Moskova'da toplanmış tekrar ateşkes kararı almışlardır. Ateşkes olmasına rağmen neredeyse her gün çıkan çatışmalar, Ermenistan Başbakanının "Karabağ Ermenistan'ındır ve nokta" ve buna benzer açıklamalarda bulunması bölgedeki gerginliği sürekli şiddetlendirmeye başlıyordu. Azerbaycan tarafının sunduğu

Karabağ'ın sulh yolu ile çözümünü kabul etmeyen Ermenistan yeni bölgeleri işgal etmek peşine düşmüştür.

27 Eylül 2020 yılında ¹ sabah 06:00 civarlarında Ermenistan, Azerbaycan silahlı kuvvetlerine ve sınırda yer alan Terter ilinin (rayonunun) ve diğer illerin köylerine saldırıda bulunarak ateşkesi çok ciddi bir şekilde ihlal etmiştir. Uluslararası Hukuka aykırı şekilde davranarak Azerbaycanlıların yaşadığı sivil bölgeyi bombalayan Ermenistan Silahlı Kuvvetleri 5 sivilin vefat etmesine, 20 kişinin yaralanmasına ve birçok evlerin yararsız hale getirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu olayın yaşanmasının hemen ardından Azerbaycan tarafı "karşı hücum" geçerek ciddi bir şekilde karşılık vermiştir. 28 Eylül tarihinde Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafında topçu ateşinden sonra bölge mahkemesinde düşen şarapnel yüzünden 3 kişi yaralanmış 1 kişi vefat etmiştir. Aynı gün akşam saatlerinde aynı bölgede engelliler için inşa edilmiş binada Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin topçu atışının hedefine denk gelmesi neticesinde 2 kişi vefat etmiş, 2 kişi yaralanmış, 2 bina kullanılamaz hale gelmiştir. ¹ 29 Eylül tarihinde yine Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin topçu ateşi sonucunda Terter'in, Panlı köyündeki sağlık merkezi ve postane yararsız hale gelmiştir. 30 Eylül – 2 Ekim tarihleri arasında Ermenistan Silahlı Kuvvetleri Terter dahil olmak üzere sınırda yerleşen birçok illeri bombalamaya devam etmiştir. Bu saldırılar sonucunda 163 ev, çok sayıda küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar telef olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcılığı tarafından verilen bilgilere istinaden 27 Eylül – 02 Ekim arasındaki sadece sivil yerleşim bölgelerine yönelik saldırılarda 19 sivil vefat etmiş, 55 kişi yaralanmıştır. ¹ 4-6 Ekim tarihleri arasında Ermenistan'ın Silahlı Kuvvetleri tarafından Azerbaycan'ın en büyük 2.kenti Gence'yi bombalamıştır. Savaş bölgesinde olmayan tamamen sivil yerleşim yerlerini hedef alan Ermenistan'ın bu saldırısı sonucunda birçok yerleşim yeri, alışveriş merkezleri kullanılamaz hale gelmiştir. Saldırıda 32 kişi yaralanmış 1 kişi hayatını kaybetmiştir. 7 Ekim tarihinde Ermenistan'ın bölgenin ve Avrupa'nın enerji güvenliğinde önemli rol oynayan ve ³³ stratejik öneme sahip olan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına füze saldırısı düzenlemiş ancak bu saldırının karşısı Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri tarafından başarılı bir şekilde alınmıştır. Saldırı sonrasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Hikmet Hacıyev'in açıklamasına göre bölgeye 300'den fazla şarapneli etrafa saçılmıştır. Ekim ayının 8'de Ermenistan Silahlı kuvvetleri sabah saatlerinden başlayarak Azerbaycan'ın Berde ve Ağdam bölgelerini füze ile saldırıda bulunmuştur. Saldırıda 9 sivil yaralanmıştır. 9 Ekim tarihinde Azerbaycan Başsavcılığının verdiği bilgilere göre Ermenistan ordusu Ağdam şehrinin Guzanlı kasabasını, Goranboy ve Terter illerini bombalamış ve 6 sivil yaralanmıştır. 10 Ekim saat 12:00'da taraflar arasında ateşkes imzalanırsa da 11 Ekim 02:00'de Gence şehrine Ermenistan

ordusu tarafından Smerç füzesiyle saldırı düzenlemiştir. 100'den fazla bina kullanılamaz hale gelirken, aralarında çocuklarında bulunduğu 9 kişi hayatını kaybetmiş, 34 kişi yaralanmıştır. 15 Ekim tarihinde tekrardan Terter'e saldıran Ermenistan ordusu 4 kişinin hayatının kaybetmesine 2 kişinin de yaralanmasına sebebiyet vermiştir. 16-17 Ekim tarihleri arasında da sivil yerleşim bölgeleri hedef alan Ermenistan 16 Ekim tarihinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyetine 17 ekimde tekrardan Azerbaycan'ın en büyük 2.şehri Gence şehrinin yoğun nüfuslu alanlarına balistik füze ile saldırmıştır. 20 bina tamamen yıkılırken aralarında çocukların ve kadınların bulunan 14 kişi öldürülmüş, 57 kişide yaralanmıştır. 20 Ekim tarihinde Ermenistan Silahlı kuvvetleri Terter ilinin Cemilli köyünü hedef almış 2 sivil vefat ederken 1 kişi yaralanmıştır. 26 Ekim sabah 08:00'da taraflar arasında insani ateşkes imzalanmasına rağmen, aynı günün öğlen saatlerinde Berde ilinin yoğun nüfuslu bölgesine saldırı düzenlemesi sonucunda ateşkes Ermenistan tarafından ihlal edildi. Bu saldırıda 27 sivil hayatını kaybetmiş, 105 kişi yaralanmış ve birçok yaşam yerleri büyük zarar görmüştür. İnsan Hakları İzleme Örgütü 28 Ekim'de Ermenistan ordusu tarafından gerçekleşen Berde şehrindeki saldırıda kullanılması yasak olan msket bombası kullandığını teyit etmiştir. Uluslararası Af örgütü uzmanlarının 28 Ekim 2020 günü bu saldırıdaki msket bombalarının Rus yapımı olduğunu teyit etmiştir.

Azerbaycan bu saldırılara karşılık olarak 27 Eylül 2020 tarihinden itibaren topraklarını işgalden azat etmeye başlamıştır. 27 Eylül tarihinde Füzuli ve Cebrayıl ilinin önemli köylerini, Ağdere ve Murovdağ gibi stratejik yükseklikleri işgalden azat ediyor. 3 Ekim 2020 tarihinde Terter, Cebrayıl ve Füzuli ilinin birçok köyünü, 4 Ekim'de Cebrayıl şehrinin ve ilinin birçok köyünü, 5-16 Ekim tarihlerinde Cebrayıl, Füzuli, Hocavend, Terter illerinin birçok köyünü, 17 Ekim'de Füzuli ilinin birçok köyünü ve Füzuli şehrini, 18 Ekim'de Azerbaycan için tarihi kültürel önem taşıyan Hudaferin köprüsünü işgalden azat ederek Azerbaycan bayrağı dalgalandırıldı. 19 Ekim 7 Kasım tarihleri arasında Karabağ'ın büyük bir kısmını savaşıarak geri kazanan Azerbaycan, 8 Kasım tarihinde Karabağ'ın en stratejik bölgelerinden birisi olan Şuşa şehrini işgalden azat etti. Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Şuşa'yı işgalden azat ettikten sonra Ermenistan ordusu neredeyse tüm stratejik bölgelerini kaybetmiştir. Hemen ardından 9 Kasım tarihinde Azerbaycan ordusu Füzuli, Hocalı, Hocavend, Gubadlı, Zengilan, Laçın gibi illerin köylerini işgalden azat etmiştir. Savaşın belirleyicisi olan 9 Kasım'da Rusya'da, ateşkes anlaşması imzalandı. 10 Kasım'dan itibaren ateşkes uygulanmaya başlandı. Buna göre Ermenistan, savaş olmadan Kasım ayının 15'te Kelbecer ilini, 20'de Ağdam ilini, aralık ayının

1'de Laçın ili Azerbaycan'a iade etmek zorunda kaldı. İkinci Karabağ savaşındaki çatışmaya son veren bu anlaşma 9 maddeden oluşmaktadır;

Anlaşmanın ilk maddesi 00:00'dan itibaren savaşa son verilmesi olmuştur. Bununla da ateşkes sağlandı. Ancak diğer gün küçük çaplı çatışmalar yine yaşanmıştı.

Anlaşmanın 2.maddesi Ermenistan Azerbaycan'a, savaşı ve şartsız ²⁰15 Kasım'da Kelbecer'i, 20 Kasım'da Ağdam'ı, 1 Aralık'ta ise Laçın'ı iade edecek.

3. Ve 4. maddelerde ise, Ermenistan silahlı kuvvetleri çekilecek, yerine Rus barış güçleri 5 sene müddetinde Laçın koridorunda ve bölgede bulunacak, eğer Azerbaycan tarafı kabul ederse daha da uzatılabilecek.

5. Maddede tarafların anlaşmasına esasen, Ateşkesin daha iyi kontrol edilmesi için ateşkes izleme merkezi kurulacak.

6. Maddeye esasen 3 yıl içerisinde Hankendi-Ermenistan arasında yeni köprü yapılmasına karar verilecek ve bu yeni hattı Rus barış güçleri koruyacak.

7. Maddedeki anlaşmaya göre Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği denetimi altına göçmenler işgalden kurtarılan bölgelere yerleştirilecek.

Savaşta esir düşmüş kişiler ve askerlerin cenazeleri karşılıklı olarak iade edilmesi anlaşmanın 8. Maddesine uygun olarak yapılacaktır.

Anlaşmanın sonuncu maddesine esasen, tüm ekonomi ve ulaşım yolları açılacak, Azerbaycan ile Nahçıvan arasında yeni ulaşım hattı inşa edilecek ve ulaşım kanallarındaki kontrol, Rusya Federal Güvenlik servisi yapacak.

Savaşın ateşkes ile sonlanmasıyla beraber Azerbaycan Başsavcılığının açıklamasına göre, savaşın başlangıç tarihinden bitişine kadar 407 sivil yaralanırken 93 sivil öldürülmüştür. Bunun yanı sıra yaklaşık toplamda 4000'e yakın ev, apartman ve kamu binası kullanılamaz hale gelmiştir.

3.3. I. Ve II. Karabağ savaşında, Uluslararası Hukuk, İnsancıl Hukuk ve Savaş İhlalleri

Öncelikle insancıl hukuk ne demektir? İnsan hakları ile arasındaki farka değinmekte fayda var. Günümüzde Uluslararası Hukuk başlayan bir silahlı çatışmada sebep ne olursa olsun tarafların

23
davranışlarına ilişkin kurallar ve kısıtlama getirmektedir. İnsancıl hukuk insan hakları hukukundan farklı ancak onunla ilişkisi olan bir hukuk dalıdır. İnsancıl hukuk Birleşmiş Milletler 'de "Humanitarian Law" olarak geçmektedir. İnsancıl hukukta her zaman bir taraf devlet olma zorunluluğu yok ancak insan hakları hukukunda her zaman bir tarafta devlet vardır. Tüm silahlı çatışmalar ve benzeri durumlarda masum sivil halkı korumak İnsancıl hukuk alanıdır. İnsancıl Hukuk Sivil halkı her türlü silahlı çatışmalardan oluşabilecek tehditlerden koruması hukukudur.

Tarih boyunca masum sivil halk savaşlarda daima zarar görmüştür. Tarihte bu gibi eylemler cezasız kalmıştır, ancak sonradan bu gibi eylemleri engellemek için bir sıra kanunlar ve yasaklar getirilmiştir. 1864 Cenevre, 1899 ve 1907 Lahey Uluslararası Sözleşmeleri ile gereksiz sivil kayıplarını önlemek ve yasaklamak için ciddi adımlar atılmıştır. Bu durum önceden savaşta hasta olmuş veya yaralanmış askerlere yardım içindi. Savaşlarda gereksiz sivil kayıplarını önlemek ve yasaklamak için düzenlemeler I. Ve II. Dünya savaşındaki ara dönemlerde de devam etmiştir. II. Dünya savaşından sonra daha geniş kapsamlı sözleşmeler yapılmıştır. Bunlara 1949 yılında imzalanmış 4 ayrı Cenevre sözleşmesi ve 1977 yılında ek olarak kabul edilen ek protokoller dahildir. Bu sözleşmelerde sivillerin yerleşim yerleri, yaralıların ve hastaların korunmasına yönelik ciddi adımlar atılmıştır. Belirtilen sözleşmelerdeki yasaklama aracı gereksiz ölümleri acıları ve yıkımları önlemek için yapılmıştır. Neredeyse tamamı Uluslararası çok taraflı sözleşmelerle yazılı hale getirilmiş bu kurallara Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku denilse de sonradan Uluslararası İnsancıl Hukuk kavramı yerini aldı.

1
Uluslararası Hukuk'ta doğal çevrenin korunmasına dair hukuk kuralları vardır. 18 Mayıs 1977 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından Cenevre'de imzaya açılan "Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Askeri veya Düşmanca Kullanımının Yasaklanması Sözleşmesi" Ermenistan dahil 78 ülke tarafından imzalanırsa da Azerbaycan tarafı henüz imzalamamıştır. Ermenistan bu sözleşmeye 15 Mayıs 2002 yılında dahil olmuştur. Ek protokolün I. Maddesinde çevrenin korunmasına dair birkaç maddede hükümler içermektedir. Bunlar 35, 54, 55, 56, 59 ve 68. Maddelerdir. 4 No'lu Cenevre Konvansiyonun 53. Maddesine esasen bireylere devlete ve onun kamu makamlarına ait mülklere saldırmak ve imha etmek yasaklanmıştır. Aynı zamanda Ek protokolün 35.maddesinde doğal çevreye kalıcı ciddi zarar verebilecek savaş yöntemleri ve araçlar yasaklanmıştır. Aynı protokolün 55.maddesinde ise doğayı korumak adına doğal çevre savaş sırasında kalıcı ciddi zararlara karşı koyulacaktır.

İnsancıl Hukuk ihlallerinin suç sayıldığı dönemler I. Dünya savaşına kadar dayanmaktadır. Savaş'tan sonra II. Wilhelm uluslararası ahlaka ve antlaşmalara karşı suç işlemiş ve buna karşı olarak ¹ Versailles Antlaşması'nın 227. Maddesine esasen hüküm konulmuş ancak bu hüküm uygulanmamıştır. İlk somut örnek ise II. Dünya savaşından sonra Alman askerleri ve siyasilere Lahey Konvansiyonları ile gelen kural ihlalleri sonucunda 1946-1949 seneleri arasında Nüremberg ve Tokyo askeri ceza mahkemelerinde onlarca kişi yargılanmıştır. Sonraki yıllarda savaş ¹ halindeki silahlı kuvvetlerin hasta ve yaralıların iyileştirilmesi gibi Cenevre Sözleşmesi'ne eklenmiş gereken düzenlemeler cezai sorumluluğu arttırmıştır. Yasadışı savaş planlamak, Birleşmiş Milletler Barış Gücü askerlerine saldırmak, teslim olunan askerleri infaz etme, zehirli silahlar kullanma ve diğer benzeri eylemler suç sayılmaktadır. Bunun yanı sıra Uluslararası Ceza mahkemesinin 8.maddesine esasen savaş suçları arasına, doğal çevreye uzun vadeli ve ağır şekilde zarar verme eylemi de eklenmiştir. 2003'ten beri aktif olarak çalışan Uluslararası Ceza Mahkemesi Kenya, Libya, Gürcistan ve diğer ülkelerde bazı şahıslara karşı yargılanmış, bazılarının ise halen devam etmektedir. 1998 yılında imzalanan Roma Sözleşmesine ABD, Rusya, Çin dahil olmak üzere 123 ülke taraf olmuştur.

³ Birinci Karabağ savaşında ve Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan diğer silahlı çatışmalarda uluslararası insancıl hukuk ihlallerini kısaca değinmekte fayda vardır. ³ Uluslararası hukuku ihlal eden her hareket devletlerin uluslararası sorumluluğuna yol açmaktadır. Buna uluslararası insancıl hukuku ihlal etmekte dahildir. Cezai sorumluluğu ilişkin işlevi Uluslararası Ceza Mahkemesi yerine getirmektedir. Dağlık Karabağ bölgesinde gerçekleştirilen saldırılar jus cogens kuralları Ermenistan tarafı ihlal etmiştir. Jus Cogens latince üstün hukuk anlamına gelmiş olup, Viyana konvansiyonu hiyerarşik olarak jus cogen'si en üste getirmiştir. Taslak maddelerin 2.maddesine göre Devletlerin uluslararası sorumluluk taşıması için bazı şartları karşılaması gerekmektedir. Bu savaşta kuvvet kullanma ihlali, 1992 yılında Ermenistan Savunma Bakanlığı tarafından Ermenistan ³ silahlı birliklerinin Karabağ savaşına katıldığını beyan etmiştir. Bu ihlaldeki atıftan sonra, Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğu doğmuştur. İşgali devam edilen bölgede, Ermenistan ³ silahlı kuvvetlerinin de savaşa katılmasının hukukta herhangi bir yeri bulunmamaktadır. Uluslararası haksız fiilden ötürü Devletin Milletlerarası Sorumluluğuna İlişkin taslak maddelerin 35, 36, 37. maddelerine esasen Ermenistan sebep olduğu zararları onarmak ve gidermesi gerekmektedir. Bunlar sırasıyla eski hale getirme, tazminat ve manevi onarımdır. Ermenistan Cenevre Sözleşmesini ve 1977 tarihli I ek protokolünü 17 Haziran 1993 yılında imzalamıştır. Bu sebepten ötürü buradaki Uluslararası kurallara uymak zorunluluğu doğmuştur. Ayrıca Ermenistan Karabağ bölgesindeki savaşta

1907 Lahey sözleşmesini ve Aşırı derecede yaralayan ve Ayırım gözetmeksizin belirli silahların kullanması, Avrupa İnsan Hakları sözleşmesini ihlal edildiği görülmektedir. Öte yandan Ermenistan'ın kullandığı silahların çevreye zarar verdiği de belirlenmiştir. 23 Haziran 1993 yılında Soykırımın önlenmesi ve cezalandırılması sözleşmesine Ermenistan taraf olmuştur. 26 Şubat 1992 yılında Hocalı'da yapılan soykırımın Ermenistan tarafından yapılmasına dair hukuki değerlendirmeler mevcuttur. Olayın sistematik ve planlı şekilde olmasının öngörülmesi, Ermenistan'ın bunu yapan kişiler üzerinde denetimi olması, eylemin Ermenistan'a atfedilebileceğini göstermektedir.

27 Eylül 2020 yılından itibaren başlayan savaşta I Karabağ savaşında olduğu gibi II Karabağ savaşında da insancıl hukuk ihlallerine yer verilmiştir. Şöyle ki Ermenistan'ın savaş bölgesi haricinde Azerbaycan'ın, Mingeçevir, Terter, Gence gibi büyük şehirlerdeki sivil yaşam yerlerine saldırması, sivilleri özellikle yasaklı silahlarla öldürmesi ve yaralaması ister yerli basında isterse de uluslararası basında gündemini korumuştur. Ermenistan Başbakanı Paşinyan bunu Azerbaycanlının Ermenilere karşı kuvvet kullanması olarak gösterse de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ise kendi topraklarını savunduğunu, toprak bütünlüğünü koruduğunu belirtmiştir. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov'un verdiği açıklamalarda, Ermenistan'ın yoğun çatışmalar döneminde Ermenistan, savaş bölgelerini değil Azerbaycanlının sivil bölgelerini hedef almıştır. Bu bölgelerin Gence, Mingeçevir, Xızı, Şemkir ve Abşeron yarımadası gibi sivil yerleşim yerleri olduğunu belirtmiştir. 12 Ekim 2020 yılında Ceyhun Bayramov'un yaptığı diğer açıklamada 27 Eylül 2020 tarihinde Ermeniler Karabağ sınırı bölgelerde provokatif saldırılar gerçekleştirmiş ve bölgedeki Azerbaycanlılara karşı etnik temizlik yapmak istemiştir. 10 Ekim 2020 Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan arasında yapılan üçlü insani ateşkes imzalanmasına rağmen Ermenistan sivillere zarar vermeye devam etmiş, hastan, okul, mezarlık ve benzeri sivil yaşam yerlerine zarar verdiği bilinmektedir. Siviller için önemli olan gaz, su, elektrik ve haberleşme istasyonlarını hedef alan Ermenistan, 18 yaş altı vatandaşlarını da savaşa dahil olmasını istemiştir. Bunlar Ermenistan'ın taraf olduğu tüm 1949 Cenevre Sözleşmelerine, Uluslararası Ceza Mahkemesinin Statüsünün 7. Maddesinde yer alan insanlığa karşı suçlar ve 8. Maddesi savaş suçuna ilişkin aykırı bir durum oluşturmaktadır. Ayrıca bunlara ek olarak sivil halkın öldürülmesi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ikinci maddesine aykırıdır. Bu madde her ferdin yaşama hakkının olduğunu ve hiç kimsenin yaşamına kasten son veremez ifadeleri kullanılmaktadır. Ermenistan'ın savaşta çocukları kullanılmasına karşı iddiaya esasen, 1977 tarihli I No'lu Ek protokolün Çocukların korunma başlıklı 77. ve 38.

Maddesi ihlal edilmiştir. 15 yaş altındaki çocukların savaşa katılması savaş suçu oluşturmaktadır.

II. Karabağ savaşı başlamadan önce Karabağ bölgesinde ateşkes defalarca ihlal edilmiştir. Ermenistan tarafı 2008, 2010, 2016 ve 2018 yıllarında defalarca Azerbaycan'ın sivil bölgelerine saldırılarda bulunmuştur. Bunlarda II. Karabağ savaşının başlamasına sebebiyet vermiştir. 1-5 Nisan 2016 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki 4 günlük savaşta Ermenistan silahlı kuvvetlerinin açtığı ateş sonucunda Azerbaycan'da 39 sivilden 6'sı öldürülmüş 33 kişi ise yaralanmıştır. Ermenistan'ın daha ateşkes dönemindeki savaş ihlallerinden birisi de 12 Temmuz 2020 yılında Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine yaptığı saldırıydı. Bahsi geçen bölge Karabağ bölgesinde yani savaş bölgesinde değildi, Ermenistan'ın bu bölgeyi işgal etme isteği vardı. Tovuz ili Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan için ekonomik açıdan değerli bir bölgedir. Bu kadar önemli olmasının 3 sebebi vardır, bunlar; Hazar petrollerinin, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının bu bölgeden geçmesi, Şahdeniz doğalgazın Trans Anadolu Doğalgaz Boru hattı ile Türkiye'ye ulaştırılması, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattının geçtiği güzergâh olması. Ermenistan'ın Tovuz bölgesini işgal etme isteği, bu bölgeyi bombalaması her 3 ülkeye de zarar vermesi demektir. Sadece 3 ülkeye zarar vermekle yanaşı, bu saldırılar uluslararası hukuku ve Birleşmiş Milletlerin temel kuruluş ilkelerini ihlal etmiş aynı zamanda "enerji terörizmi" gerçekleştirmiştir. II Karabağ savaşında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki başlayan çatışmada ilk değinilecek konu bu savaşın kimin başlatması idi. 27 Eylül 2020'de başlayan savaşta Azerbaycan tarafı savaşı başlatmış olsa bile 1990'lardan beri Azerbaycan toprağını işgal altında tutan Ermenistan'a karşı meşru müdafaa hakkını kullanmış sayılmaktadır. Uluslararası arenalarda yer alan bu gibi tartışmalar devam ederken daha da endişe verici bir vaziyet ortaya çıkmıştır. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki II. Karabağ savaşı, Karabağ'da ve silahlı güçler arsında olmasını beklerken, Ermenistan tarafı Azerbaycan'ın sivil yerleşim bölgelerini hedef almış ve yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. Azerbaycan tarafının resmî kurumlarının açıklamalarına göre Ermenistan sadece savaşın olduğu bölgelerde değil, cephe hattı olmayan Xızı, Şemkir ve Abşeron yarımadasına, Azerbaycan'ın diğer en büyük şehirleri olan Gence, Mingçeşvir bölgelerini de hedef aldığını görmekteyiz. Savaşın başlamasının ardından Azerbaycan'ın en büyük ikinci şehri olan Gence'ye çok sayıda saldırılarda bulunan Ermenistan, savaş sırasında insani ateşkesin imzalanmasının hemen ardından sivilleri ve sivillerin yaşadıkları bölgeleri bombalaması Hadrut ve Cebrayıl istikametinde saldırı gerçekleştirmesi Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı tarafında açıklanmıştır. Cephe hattına yeterince uzaklıkta olan Gence şehrine roketlerle saldıran Ermenistan silahlı kuvvetleri 9 sivilin

ölümüne sebebiyet vermiştir. Aynı saldırıda 35 kişi de yaralanmıştır. İlerleyen günlerde ise Ermenistan silahlı kuvvetleri Azerbaycan'ın diğer bölgelerini ağır şekilde bombardımana maruz bırakmıştır. Bunlar genelde diğer şehirlere göre daha yoğun nüfuslu ve tarıma ve hayvancılığa uygun sivil yerleşim yerleri idi. Bu şehirler Şemkir, Beylegan, Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Goranboy, Terter, Berde, Ağcabedi ve Gence şehirleridir. Bu şehirler orta menzilli füzeler ile vurulmuştur. Tarih 12 Ekim 2020 yılını gösterirken Azerbaycan tarafı Ermenistan silahlı kuvvetlerinin 41 Azerbaycanlı sivili katlettiğini belirtmiş, aynı zamanda sivil yerleşim yerlerinde 70'ten fazla patlamalar meydana gelmiştir. Tekrardan 17 Ekim tarihinde Gence'ye füze saldırısında bulunan Ermenistan tarafı 2'si çocuk olmak üzere 12 sivil öldürülmüş 40 kişiden fazla insan yaralanmıştır.

27 Eylül ile 14 Ekim tarihleri arasında hastaneler, okullar, mezarlıklar gibi 200'den fazla sivil yerleşim yerleri bombalanmıştır. Bunun yanı sıra tarihi ve kültürel olarak öneme sahip binalar ve benzeri kamusal alanların bazıları ciddi hasar görmüş bazıları ise tamamen dağılmıştır. Diğer sivil unsurları belirtmek gerekirse Ermenistan silahlı kuvvetleri Azerbaycan'ın elektrik, gaz, su istasyonları ve ambulans gibi çok gerekli yerleri hedef almıştır. Azerbaycan'daki tarihi yerlere de bombalayan Ermenistan İmamzade Külliyesi ve Rus Ortodoks kilisesi gibi dini bina da zarar görmüştür.

II Karabağ savaşında hukuki açıdan da Ermenistan tarafı yasal olmayan silahlar kullanmıştır. Aynı zamanda bu silahlar sivillere karşı da yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu silahlardan Rus yapımı olan "Toçka U" Balistik füzesini örnek olarak göstere biliriz. Savaşın 4.haftasında 27-28 Ekim tarihlerinde Ermenistan tarafı Azerbaycan'ın Berde şehrine yasaklı olan msket bombası attığı İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından ispatlanmıştır. O dönem medyada yerini alan haberlerden diğeri ise Ermenistan tarafının fosfor içeren mermilerin kullanması idi.

Yaklaşık 44 gün devam eden II. Karabağ savaşını kimin başlattığını yani hangi tarafın saldırı suçunu oluşturması Uluslararası Hukuk açısından akla gelen ilk düşüncedir. Ermenistan'ın I. Karabağ savaşında Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmesi, sonradan imzalanan ateşkes üzerine tekrardan bölgede çatışmaların çıkması, Ermenistan'ın daha fazla toprak isteği, Azerbaycan'ın kendi topraklarında "karşı hücum" saldırılarına başlamasına neden oldu. Bu da Azerbaycan tarafı savaşı başlatan ilk taraf bile olsa meşru müdafaa hakkını kullandığını söyleyebiliriz. Yani Azerbaycan tarafı yasal haklarını kullanırken, Ermenistan ise Karabağ'da yaptığı tüm saldırılar yasal değildir. Bunlara ek olarak Ermenistan silahlı kuvvetlerinin yine Azerbaycan toprakları olan savaş bölgesinden yani Karabağ'dan uzakta yerleşen sivil yerleşim yerlerini de bombalaması savaş suçu oluşturmaktadır. Bu savaş suçları açıkça Cenevre

sözleşmelerinin sivil yerleşim yerlerinin vurulması, askeri olmayan sivil yerleşim yerlerinin hedef alınması maddeleriyle yerini almıştır. Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan tarafındaki askeri olmayan sivil yerleşim yerlerine yaptığı saldırılar savaş suçu olmakla yanaşı insanlığa karşı yapılan bir suç olarak değerlendirilebilir. Bu gibi eylemler Uluslararası Ceza Mahkemesi statüsünün 7.maddesine esasen “yaygın veya sistematik bir saldırının parçası” olarak değerlendirildiğinde insanlığa karşı yapılan suç olduğunu da göre biliriz. Aynı zamanda sivil yerleşim yerlerinin yaşamını etkileyen gerekli altyapıları herhangi askeri gereklilik bulunmadan saldırmaktan ayrı bir suç oluşturmaktadır. Bu gibi suçlar ise Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün 8.maddesinde yerini almıştır.

³⁸ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine hem Azerbaycan hem de Ermenistan taraftır. Sivil halkın hayatını kaybetmesi ve etkilemesi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 2.maddesine göre açık şekilde ihlaldir. Bu hukuki ihlaller ve sorumluluk tamamen Ermenistan devletinin gerçekleştirdiği eylemler sonucu ortaya çıkmıştır. Sivil altyapıya ve sivillere yönelik saldırı ise Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 14.maddesine aykırıdır. Belirtilen maddelerin Ermenistan tarafının ihlal etmesi sonucunda, Azerbaycan Devleti, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurduğunu beyan etmiştir. Savaş sırasında Ermenistan, kullandığı Uluslararası İnsancıl Hukuk kurallarınca yasaklanmış olan silahlara başvurmuştur. Bunlardan birisi olan msket bombaları 2008 yılında 100’den fazla devlet tarafından yasaklanmıştır. Aynı şekilde Cenevre sözleşmelerine esasen herhangi bir savaşta tarafların silah seçme hakkının sınırsız olmadığını, savaş hukuku ihlalleri oluşturan yasaklanan silahların kullanılması da bir savaş suçu oluşturmaktadır. Ermenistan’ın askeri olmayan, tamamen sivil yerleşim yerleri olan eğitim yapılarına, sağlık tesislerine ve araçlarına hedef alan bombalamalar, 1949 yılında I No’lu Cenevre sözleşmesinin 35.maddesine ve yine aynı tarihli aynı sözleşmelerine Ek Protokol I’in 51. ve 52. Maddesine esasen yasaklanmış ve bu tesislere saldırılar savaş suçu işlemiş sayılmaktadır. Ermenistan’ın tarihi, dini, kültürel ve benzeri yapılara zarar vermesi de ayrıca bir suç oluşturmakta ve ayrıca değerlendirilmelidir. Bahsi geçen askeri olmayan sivil yerleşim alanlarına kasten saldırılması, ağır hasar verilmesi Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün 8.maddesine esasen savaş suçu oluşturmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen konularda suç işleyen devlet başkanları, bakanlar ve benzeri üst makamlardaki resmi pozisyonlar yargı önüne çıkarıldığında da gerekli hukuk kurallarına uygun olarak cezalandırılırlar. Bu suçlarla yönelik şüphelilerin yargılanması için birden fazla seçenek vardır. II. Karabağ savaşı üzerinden ele alırsak, bu suçların bahsi geçen ülkede yani Azerbaycan’da olması Azerbaycan Devletinin gerekli kendi ve uluslararası hukuk kurallarına

dayanarak suç işleyen kişileri yargılama yetkisine sahiptir. Ülkesel yetkiye dayanan yargılamalar uluslararası hukuka göre en etkili yargılama sürecidir. Suç işlenen bölgede delillerin tespiti daha hızlı ve kolay bir şekilde yapılabilir. Devletlerarası bir suç işlendiğinde bu suçun karşı taraftan kimin işlediğine dair bulunması yani ispatı için başta Birleşmiş Milletler örgütü olmak üzere diğer örgüt ve kuruluşlardan destek alınması gerekmektedir. Bahsedilen delillerin toplanması için Azerbaycan ister çatışmalar esnasında isterse de sonrasında bir çalışma gerçekleştirmiştir. ¹⁰ Azerbaycan Başsavcılığı ve Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı tarafından toplanan bir sıra deliller kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bu deliller sonucunda Azerbaycan tarafı, hakkında soruşturma yürüttüğü bazı kişilere karşı uluslararası yakalama kararı çıkartmış olup, bazı şüphelilerinde yakalanarak yargı önüne çıkarılmasını talep etmiştir. Yargılama yönetiminin bir diğeri ise savaş suçu işleyen kişilerin vatandaşı olduğu devlet tarafından ilgili kurumlarca yargılanmasıdır. Hukuken var olan bu yargılama yöntemi kendi siyasi ve askeri personellerinin yargılanması ise neredeyse mümkün kılmıyor. Özellikle Ermenistan tarafının da bu şekilde kendi vatandaşlarını yargılaması da imkânsız olarak gözükmektedir. Yani hukuken var olan bu seçenek fiilen yargılama neredeyse yapılmamaktadır. Bir diğer yargılama yöntemlerin birisi de savaş suçu işleyen devletlerin 3.bir devlet tarafından yani çatışmaya taraf olmayan devlet tarafından yargılanmasıdır. Ancak bu seçenekte siyasi bir gerilim ve iki ülke arasındaki ilişki sorununu oluşturacağından bu seçenekte yargılamalar konusunda çok da etkili olmadığını görmekteyiz. Yukarıda belirtilen 3 seçeneğin etkili olmayan durumlarda savaş suçu işleyenler Uluslararası mahkemelerce yargılanırlar. Bu bağlamda Uluslararası Ceza mahkemesi kurulmuştur. Uluslararası Ceza Mahkemesi kendisine ait olan antlaşmaya esasen taraf devletlerin vatandaşları üzerine yetki hakkına sahiptir. Ancak hem Azerbaycan Hem de Ermenistan Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisini tanımamıştır. Ancak Birleşmiş Milletlerin VII. Bölümüne esasen ⁴³ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından Uluslararası Ceza Mahkemesine havale edebilir ve burada yargılanabilirler. Bu durumda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi II. Karabağ savaşında savaş suçu işlemiş kişileri Uluslararası Ceza Mahkemesi savcılığına verebilir. Ancak siyasi durumları göz önünde bulundurursak böyle bir şeyin olabileceği pek mümkün gibi gözükmemektedir.

³ 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan antlaşmadan sonra Azerbaycan 300'e yakın bölgeyi Ermenistan'ın işgalinden kurtarmış ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma her ne kadar da barış antlaşması olmasa da barışa ulaşılması beklenen antlaşma olarak söylenilmektedir. Bu antlaşma bölgedeki savaşı durdurmuş ve Azerbaycan lehine statüko oluşturulmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 9 Ekim 2020 tarihinde verdiği ve diğer

açıklamalarda defalarca ‘artık temas hattı yok, statüko yok, ben değiştirdim’ açıklaması bir daha statükonun olmadığını göstermiş oldu. Bu da antlaşmanın Azerbaycan için ne kadar önem taşıdığını bir daha göstermiştir. Ateşkes antlaşması kısa vadeli bir antlaşma olup, geçici bir süre silah kullanılmayacağı anlamına gelmektedir. Ancak bu antlaşmadaki bazı maddeler bu antlaşmanın daha çok barışçıl olacağı yönde gözükmektedir. Antlaşma ardından Azerbaycanlın geri kazandığı topraklar sonucunda Ermenistan bu topraklarda otoritesini kaybetmiş. Bunun sonucunda Ermeni halkı Ermenistan Başbakanı Paşinyan’ı protesto etmiş, istifasını talep etmişlerdir. Antlaşma sonucunda Azerbaycan’a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Batı Azerbaycan arasında kara yolu ulaşımını tanımak zorunda kalmıştır. Ermenistan basınına yansıyan bu antlaşma, Ermenistan halkı tarafından beyanname olarak kabul edildiğini ve hiçbir hukuki geçerliliği olmadığını belirtilmiştir.

Türkçede antlaşma anlamına gelen, Ateşkesin İngilizce metninde ‘statement’ ifadesi kullanılmış, ancak kullanılan bu ifade metnin hukuki niteliğini bildirmemektedir. Uluslararası hukuk antlaşmalar hukukunda, uluslararası antlaşmalara farklı isimler verilmiştir. Diğer yandan 1969 Viyana Antlaşmalar hukuku sözleşmesi bazı kriterler ortaya koysa da uluslararası hukukta kabul edilen genel ilke vardır. Bu bir uluslararası Antlaşma yapılmadan önce karşılanması gereken kriterlerin olmadığıdır. Bağlayıcılığı olan tek metin türü Antlaşmalar değil, tek taraflı bazı bildiriler bile bağlayıcı olabilmektedir. Uluslararası hukukta iki tarafın devlet olmadığını kanıtlayan barış antlaşmaları da mevcuttur. Buna örnek olarak Sierra Leona devleti ile Devrimci Birleşik Cephe adındaki silahlı örgüt arasında 11 yılı devam eden iç çatışma sonucunda iç gerginlikleri bitirilecek antlaşma imzalanmıştır. 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin 3. Maddesini ele alırsak; iç silahlı çatışmalarda taraflar aralarında yapacakları barış antlaşması sonucunda Cenevre Sözleşmelerinin hükümlerine uymak zorundadırlar. Böyle bir durumda Moskova’da imzalanan 10 Kasım 2020 Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan arasındaki yapılan ateşkes antlaşması Cenevre Sözleşmelerinin 3. Maddesi kapsamında değerlendirilebilir. Bu antlaşmanın direk barış antlaşması olarak görülebilmesi için uluslararası insancıl hukuka atıfta bulunması gerekmektedir. Ancak Rus barış gücünün bölgeye yerleştirilmesi, savaşta zorunlu göç etmiş kişilerin tekrar bölgeye yerleştirilmesi, Ermenistan silahlı kuvvetlerine ait birliklerin geri çekilmesi, esirlerin ve cenazelerin değiştirilmesi gibi konuların yer alması İnsancıl Hukuk kurallarının bir parçası olup bu antlaşmayı da Barış antlaşması olarak göstere bilmektedir. Ayrıca Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Ermenilerin Azerbaycan vatandaşı ve Azerbaycan’ın hukuk kuralları çerçevesinde yaşamasına izin vermesi de insancıl hukuk açısından önemli bir unsur olmuştur. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan Ermenistan halkı

tarafından seçildiği için, Ermenistan hakkında uluslararası alanda söz sahibi olmuş ve bu antlaşmayı imzalamıştır. Halkın resmi temsilcisi olduğu için bu bakış açısından da herhangi bir sorun görülmemektedir. 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 14. ve 3.maddesine göre halkın protesto etmesi, antlaşmada öngörülmediği için bir etkisi olmayacaktır. Bu durumda imzalanan üçlü antlaşmada uluslararası hukuka aykırı olmadığını, uluslararası hukuka bağlayıcılığı olduğunu söyleyebiliriz. Antlaşmaların Uluslararası bir geçerliliği olmasını sağlayan bir diğer hususta, bu antlaşmanın uluslararası hukuk kişileri, yani Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan tarafında yapılmıştır. Aynı şekilde bahsi geçen antlaşma uluslararası hukuka uygun bir şekilde resmi temsilciler arasında yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan arasında yapılan bu antlaşma uluslararası antlaşmadır ve bu antlaşmayı yerine getirmek artık hukuki bir sorumluluktur.

3.4 II. Karabağ savaşında Ermenistan'ın yerleştirdiği mayınlar

Kara mayınları dünya genelinde düşmanın hareket kabiliyetini yavaşlatmak onu caydırmak için kullanılmaktadır. Kara mayınları ikiye ayrılmaktadır. Bunlar Anti Personel (AP) ve Anti Tank (AT) mayınlarıdır. Bu mayınlar hem insanlara hem de araçlara karşı ciddi tehlike oluşturmaktadır. Bahsi geçen mayınlar temas halinde kendini imha edebilmektedir. Anti Personel mayınları düşük ölçüde zarar verme gücüne sahip olup amacı Anti Tank araçları korumak ve sınır boyu geçişleri, köprü ve arazi gibi yerleri savunmaktır. Anti Tank mayınları ise büyük ölçüde zarar vermekle yanaşı amacı, trafiği durdurmak ve araç geçişlerini engellemektir. İnsanları yaralama, hareketini engelleme için kullanıldığından Anti Personel mayınlar düşük tahribatlı sayılmaktadır. Anti Tank mayınları ise patladığı takdirde büyük zararlar verebilir, bu sebepten de yüksek tahribatlı sayılmaktadır. Genellikle savaş esnasında ve terör eylemlerinde bu mayınlar hala günümüzde de kullanılmaktadır. Bu mayınlar bölgede sivil ve askeri personellere tehlike oluşturmaktadır. Mayınlar tespit edilip imha edilmediği sürece tehlike arz etmektedir. Mayın tespiti mayın imhası kadar önemli olmakta olup, profesyonel kişiler tarafından önce tespit edilip sonra imha edilmektedir. Bunun sebebi mayın imha edildiği zaman etrafta olabilecek mayınlar personele zarar verebilir. Özellikle manuel olarak yapılan mayın araştırmaları can güvenliği için daha da tehlikelidir. Daha düşük basınçlara duyarlı olan Anti Personel mayınların ağırlıkları 30 gram olup disk veya silindir şeklindedir. Silindirik köşeli dörtgenler veya silindirik şeklinde olan Anti tank mayınlar ise daha yüksek basınca

duyarlıdırlar. Döşenmiş olan mayınlar yıllar geçse bile özelliğini kaybetmemekle beraber, hedeflerin onlara karşı gelmesi ile beraber aktif hale gelir ve patlarlar. Mayınların döşenmesi ucuz olsa da etkisi ve imhası çok yüksek maliyetlere sebebiyet vermektedir.

Anti personel mayınlar bölgenin ekonomik kalkınmayı yavaşlatır, korunmasız masum sivil kişilerin ölümüne sebebiyet veren bir savaş silahıdır. Anti personel mayınları önlemek için 4 Aralık 1997 yılında Kanada'nın Ottawa şehrinde Anti Personel Mayınlarının kullanılmasını ve üretilmesini yasaklayan sözleşme imzalandı. 1997 yılında imzalanan bu sözleşme 1 Mart 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anti Personel mayınların diğer mayınlardan farkı ise insanlara karşı kullanılmasıdır. Bu mayınlar öldürücü özellik taşıyamamakla birlikte insanları ciddi bir şekilde yaralama amaçlıdır. Ottawa sözleşmesini 146 ülke tarafından imzalanmış, Amerika Birleşik Devletleri, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan gibi birçok devletler bu sözleşmeyi imzalamamıştır. Türkiye'de ise Ottawa sözleşmesine 2003 yılında taraf olmuş 1 Mart 2004 yılında ise yürürlüğe girmiştir. Neredeyse dünyada her hafta yüzlerce sivilin hayatının kaybetmesini sebebiyet veren ve ciddi şekilde yaralanmasını sağlayan, ekonomik kalkınmayı engelleyen ve yavaşlatan, aynı zamanda iç göçlere maruz bırakılan sivil halkın ve benzeri durumların engellenmesi için anti personel mayınların tamamen yasaklanması için Birleşmiş Milletler 5 Ekim 1996 tarihli Ottawa ve 27 Haziran 1997 tarihli Brüksel Deklarasyonunu anarak çalışmalar başlatmıştır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler 3 Mayıs 1996'da imzalanan 'Aşırı Derecede Yaralayıcı ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması ve Kısıtlanması' sözleşmesine taraf olmayan devletleri taraf olmaya çağırıştır. Birleşmiş Milletler anti personel mayınların kullanımını, depolanmasını, üretimini ve devredilmesini yasaklayan bahsi geçen sözleşmelere katılarak yeni bir anlaşmaya varmışlardır. 22 maddeden oluşan bu anlaşma gereksiz kayıpları önlemek için yapıldığını söyleye biliriz. Sözleşmenin 1. Maddesinde, taraf devletler anti personel mayınları kullanmamayı, depolamamayı, geliştirmemeyi, başka devletleri bunun için teşvik etmemeyi, taahhüt eder ve anti personel mayınların imha edilmesini sağlar

2. Maddede ise mayınlı alanın tehlikeli alan olmasını ve mayınlanmış toprakların devredilememesi belirtilmiştir. 3. Maddede mayın tespit ve temizleme amaçlı asgari sayıyı geçmeyecek şekilde mayınların bulundurulması ve devredilmesi mümkünlüğü yer almaktadır. Bahsi geçen mayınlar imha edilmesi için devri yapılabilir. Sözleşmeye taraf olan devletler 4 yıl içerisinde depolanmış anti personel mayınları imha edilmesi gerektiği de sözleşmenin 4.maddesinde yer almaktadır.

Taraf devletler 5. Maddeye esasen anlaşmayı imzaladıkları andan itibaren 10 yıl içerisinde tüm mayınları imha etmesi gerekiyor, eğer devlet mayınların bu süre içerisinde imha edilemeyeceğini bildirirse 10 yıl daha ek süre talebinde bulunabilir. 6. Maddeye esasen taraf devletler uluslararası kuruluşlardan ve devletlerden bu mayınların temizlenmesi için gerek teknolojik, gerekirse diğer konularda yardım talebinde bulunabilir. İmkânı olan her devlet depolanmış anti personel mayınlar içinde yardım sağlayabilir. Bu gibi maddeler anti personel mayınların tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik olup, gereksiz ölümleri engellemek amaçlıdır.

I Karabağ savaşından sonra Ermenistan işgal ettiği Karabağ bölgesine farklı türlerde mayınlar yerleştirmiştir. 28 yıl devam eden işgal süresince Karabağ'da Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki 300 kilometrelik temas hattı boyunca Ermenistan tarafı bu temas hattına anti personel ve anti tank mayınlar yerleştirmiştir. Ayrıca Ermenistan'da mayın üretim tesisi bulunmaktadır. 2010 yılındaki bir araştırmaya göre mayınların temizlenmesi için genel merkezi Birleşik Krallıkta bulunan HALO vakfının (HALO Trust) bir önceki araştırmasında Karabağ'da mayınlı arazi 7 kilometrekareyken, 2010 yılında bu arazi 9.9 kilometrekare olmuştur. 1.6 kilometrekaresi anti personel mayınlardan oluşan bu arazinin geri kalan 8.3 kilometrekaresi anti tank mayınlardan oluşmaktadır. HALO mayın temizleme sivil toplum kuruluşu 10 yıldan fazla süredir Karabağ'da bulunmuştur. 2000 yılında HALO, Karabağ'da mayın eylem merkezini kurmuş ve burada yerel topluluklardan gelen taleplere cevap vermiştir. Mayınları temizlemekte etkili bir şekilde faaliyet gösteren HALO vakfına 2011 yılında bağış sayısı azaldığı ve Büyük Britanya'nın dış yardım programlarına finansal kesintileri nedeniyle Karabağ'daki birçok personelini görevden almış ve mayın eylem planını sonlandırmıştır. 2006-2010 yılları arasında HALO vakfı personelleri her yıl yaklaşık neredeyse 6 kilometrekare alanı mayınlardan temizlemiştir. Bu yıllar arasında toplamda 28,47 kilometrekare alan mayınlardan temizlenmiştir. HALO 2010 yılında 186 anti personel ve 30 anti tank mayınları temizlemeyi başarak 5.31 kilometrekarelik alanı temizlemiştir. Bununla da mayınlarla döşenmiş olduğu düşünülen 7.23 kilometrekarelik alan 3.25 kilometrekareye indirilmiştir. Karabağ'da yapılan mayın araştırmaları sert ve karlı kış aylarında 185 kişilik personelin 167 kişiye inmesine neden olmuştur. 1995-2010 yılları arasında mayınların patlaması sebebinden 74 kişi hayatını kaybederken 254 kişi yaralanmıştır. Zarar görenlerin 87'si çocuk olmuştur. Patlama sonucu 37 asker ve 8 kişi mayın temizleyici personel hayatını kaybetmiştir. Bu yıllar arasında sadece patlamamış mühimmatlar 15 kişinin zarar görmesine sebep olmuştur. 2006-2009 yıllarında ABD, Büyük Britanya ve Hollanda ve özel bağışçılar tarafından Karabağ'daki mayınların

imhası için yaklaşık 8 milyon bağış yapılırken, 2010 yılında sadece ABD, Büyük Britanya ve özel bağışçılar tarafından 2 milyon dolardan fazla bağış yapılmıştır. Alınan özel yardımların çoğunu Ermeniler tarafından yapıldığını görmekteyiz. ‘Karabağ Halkı için güvenli adımlar’ başlıklı bağış kampanyası ABD Boston’da gerçekleştirilmişti. Bu kampanyada Ermeni fotoğrafçı Scout Tufankijan’ın çektiği 5 fotoğraf açık arttırmayla satılmış ve ikinci bağış gecesi ise New York’ta olmuştur. Bu vakfın adı Ermeni medyasında sık sık görüldüğünü de vurgulamakta fayda vardır. HALO vakfının mayınları temizlemede yardımcı olsalar da raporlarında Azerbaycan’a ait olan toprakların Ermenice belirtilmesi, aynı zamanda Azerbaycan’ın işgal edilmiş topraklarındaki dini ve kültürel yerlerde Ermeni sakinleriyle görüşmesi dikkat çekmiştir.

II Karabağ savaşından sonra Ermenistan tarafı temas hattı haricinde Karabağ bölgesinde yerleşim olmayan yerlerin tamamını mayınlamıştır. Ermenistan’ın tarım yapmak yerine bu bölgeyi tamamen mayınlamış ve bunu mayın yerleştirme stratejisi olarak uygulamıştır. II. Karabağ savaşından sonra Ermenistan’ın yenilmesi sonucunda terk ettiği bölgelerde mayınlar yerleştirdiği tespit etmiştir. II. Karabağ savaşında ateşkes imzalandıktan hemen sonra da çok sayıda farklı bölgelere mayınlar yerleştirmeye devam etmiştir. Azerbaycan silahlı kuvvetlerini geciktirmeye çalışan Ermenistan silahlı kuvvetleri, Ermenistan’a, Azerbaycan 30 günlük çekilme hakkı tanıdığı dönemde bile, mayınlar döşemiştir. Azerbaycan tarafı Ermenistan’dan mayınlanmış bölgelerin haritasını istemiştir ancak Ermenistan tarafı önce haritayı vermek istemese de sonradan Ermeni esirler ile haritayı değiştirmiştir. 2021 yılının haziran ayının 12’de 15 Ermeni esir karşılığında 97 bin mayının haritasını Azerbaycan tarafına vermiştir. Bu sadece Ağdam bölgesindeki mayın haritasıdır. Aynı yılın 3 Temmuz tarihinde Ermenistan tarafı anti personel ve anti tank mayınlarının Füzuli ve Zengilan bölgesine yerleştirilen 92 binlik mayın haritasını Azerbaycan tarafına 15 Ermeni esir karşılığında vermiştir. Ancak Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından açıklanan bilgiye göre bu mayınların dakiklik oranı 25%’dir. Aynı zamanda işgalden kurtarılan bölgelerde toplam mayın sayısının 1 milyonu geçtiği belirtilmektedir. Bu mayınlar Azerbaycan Ulusal Mayın Temizleme Ajansı tarafından temizlenmektedir. Azerbaycan Mayın Temizleme Ajansına göre Ermenistan tarafı mayınları dağınık, gelişigüzel bir şekilde ağaçlar dahil olmak üzere birçok yere yerleştirmiştir.

Mayınlarla ilgili haritaları Azerbaycan tarafına vermeyi reddetmeye devam eden Ermenistan sadece Ağdam, Füzuli ve Cebayıl bölgelerinin haritasını vermiş, ancak geri kalan 100 binlerle mayın haritasını teslim etmemiştir. Bu da Azerbaycanlıların işgalden kurtarılmış bölgelere geri dönmesi zaman alacağını göstermektedir. Azerbaycan Mayın Temizleme Ajansının (ANAMA)

açıklamasına göre ise esirler karşılığında verilen mayın haritasının çoğunun yerinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Azerbaycan devleti mayınlarla ilgili yeterince uluslararası desteği görmediğini ifade etmekle yanaşı, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı tarafından mayınlarla ilgili özel rapor hazırlanmış ve 2021 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine devletlerarası başvuru yapılmıştır. Mayınların tespiti ve temizlenmesi uzun sürmesinin yanı sıra ciddi finansman gerektiriyor. Mayın temizleme 2 aşamadan oluşmaktadır, öncelikle zararsız mayınların temizlenmesi ikincisi bölgede hiç mayın bırakılmamasıdır. En son verilere göre Azerbaycan tarafı yaklaşık 55 bine yakın mayını etkisiz hala getirmiştir.

Mayınlar Azerbaycan tarafına insani ve idari sorunlar oluşturuyor. Şöyle ki mayınlar Azerbaycan'ın bölgeye tamamen hâkim olmasını engelliyor, I. Karabağ savaşında göç etmiş Azerbaycanlıları tekrardan bölgeye getirmeyi zorlaştırıyor. Bunun örneklerinden işgalden azat edilmiş Ağdam şehrinin baş imar planı yapılsa da bu bölgedeki belirli ve belirsiz mayınlardan ötürü yerleşim yeri yapılamamaktadır.

Mayınlarla ilgili bir diğer sorun ise Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından yerleştirilen mayınlardan ötürü Azerbaycan tarafı Ermenistan'ın işlediği diğer suçları tespit etmesini zorlaştırıyor. II. Karabağ savaşından sonra mayınlar sivillerin hayatında büyük tehlike arz etmektedir. Azerbaycan mayın temizleme ajansının verdiği bilgilere göre şu ana kadar 36 Azerbaycanlı sivil mayınların patlaması sonucunda hayatını kaybetmiş, 165 sivil ise yaralanmıştır. Azerbaycan'ın Kelbecer ilinin Susuzluk köyünde 4 Haziran 2021 yılında yani savaştan sonra haber yapmaya giden Azerbaycan Devlet televizyonu muhabirleri ve Susuzluk köyü İdari Bölge Temsilcisi Yardımcısı olmak üzere toplamda 3 kişi vefat etmiş, 4 kişi de yaralanmıştır. II. Karabağ savaşında gerçekleşen ilk gazeteci ölümü gerçekleşmişti. Olay kayıtlara 'Susuzluk Olayı' diye geçmiştir. Azerbaycan tarafı bu olayda tamamen suçun Ermenistan olduğunu belirterek, eğer Ermenistan hükümeti mayın haritalarını vermezse bu tür olayların daha da artacağını belirtmiştir. Bu sözlere herhangi bir Ermenistan yetkilisi cevap vermemiştir. Karşılık olarak Azerbaycan tarafı farklı ülkelerin büyükelçilerini olay yerine davet etmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü, Unesco, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik İş birliği Teşkilatı ve Uluslararası Gazeteciler Federasyonu olayla ilgili endişelerini belirtmişlerdir. Olayın hemen ardından Azerbaycan Cumhuriyeti Askeri Savcılığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza kanunun 100.2 ve 116.0.6 maddelerine esasen saldırgan bir olayın planlaması, hazırlanması, başlatılması ve yürütülmesi, silahlı bir çatışmada uluslararası insancıl hakların ihlali başlıkları altında yoğun soruşturma açılmıştır. Aralık 2020 tarihinde Rusya Savunma Bakanlığının verdiği açıklamaya esasen Karabağ'ın bir parçası olan Şuşa'da mayın temizleme

esnasında bölgeye yerleştirilen Rus barış gücü subayı mayın patlaması sonucunda hayatını kaybetmiş, aynı yılın kasım ayında ise bir Rus askeri yaralanmıştır. Hayatını kaybeden Rus subayın Rusya'da Uluslararası Mayın Eylem merkezinde çalıştığını da Rusya Savunma Bakanlığı tarafından açıklanmıştır.

Azerbaycan Ulusal Mayın temizleme ajansı tarafından verilen bilgilere göre Azerbaycan tarafı kendi imkanlarıyla 23000 hektar arazi mayınlardan temizlenmiş ve 55 bine yakın anti tank ve anti personel mayın etkisiz hale getirilmiştir. 4 Nisan 2022 tarihinde 'Uluslararası Mayın Uyarısı ve Mayın Faaliyetine Yardım' günü Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'de 37 ülkeden 150'ye yakın uluslararası farklı teşkilatların ve birçok ülkenin büyükelçilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Düzenlenen etkinlikte yapılan anlaşmalar sonucunda; Küresel Güven Fonu kuruldu, Uluslararası İnsancıl Kurumlara ve Gayri Hükümet Teşkilatlarına başvuru yapıldı. Azerbaycan Mayın Temizleme Ajansı Başkanı Vüqar Süleymanov'un verdiği bilgilere göre 700000 bin hektardan fazla bölgenin tehlikeli alan olduğunu belirten Süleymanov, mayınları güvenli ve hızlı bir şekilde temizlemek için Türkiye, Büyük Britanya, Kamboçya ve diğer ülkelerin uzman personelleri ile çalıştığını belirtmiştir. Mayınlardan temizlenen 23 bin hektarlık bölgede 41 bin 503 mayın patlamamış mühimmat tespit edildi. Karabağ'a büyük dönüş adlı projede 4 bin 880 anti personel ve 2 bin 335 anti tank mayınlar etkisiz hale getirilmiştir. Dünyada mayınlarla bölgesinin en çok kirlendiği 10 bölgeden birisi de Azerbaycan olduğunu açıklayan Amerika Birleşik Devletleri'nin Azerbaycan'daki Büyükelçisi Li Litzenberger aynı zamanda Amerika ile beraber Birleşmiş Milletler teşkilatı da dahil olmak üzere diğer teşkilatlar ve ülkeler de Azerbaycan'a bu konuda mali ve teknolojik destek olacaklarını belirtmiştir. Azerbaycan yarandığı tarihten bu yana şu ana kadar Ermenistan tarafından yerleştirilen mayınlardan ötürü 3000 Azerbaycanlı sivil hayatını kaybetmiştir. Azerbaycan tarafı Ermenistan'ın mayın politikasını Azerbaycan'a karşı yapılan Mayınlama Soykırımı olarak tanımlamıştır. Birleşmiş Milletler Azerbaycan'a acil insani müdahaleyi desteklemek için 2 milyon dolar maddi yardım sağlamıştır. Kriz Müdahale Fonu ve Birleşmiş Milletler Acil müdahale fonu tarafından ek olarak 1 milyon dolar Azerbaycan mayın temizleme ajansının acil müdahale ekiplerinin eğitilmesi ve donatılması için yardım sağlanmıştır. ANAMA'nın verdiği bilgilere göre tüm ekipler kar kış haricinde toplamda 250 gün çalışmakta olup, Karabağ'daki mayınların temizlenmesi yaklaşık 9 yıl sürecektir. İşgalden kurtarılmış bölgelerde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2 milyar dolarlık kaynak ayırmıştır. Bölge mayından temizlendikten sonra yeniden kurma işleri başlayacak ve buraya yabancı yatırımları çekmek için araziler ücretsiz tahsil edilmekle beraber 10 yıl süreyle makine-teçhizat haricinde diğer tüm

ihracatta vergi alınmayacaktır. Zengezur'da kurulması planlanan havayolu ve demiryolu koridorları bölgede üretim üssü haline getirileceği planlanmıştır. Mayın temizlemede en çok yardımı komşu ülkeler Rusya ve Türkiye vermektedir. Sahada yaklaşık 100 Rus askeri personeli 52 mayın dedektörü (13 IMP) ve robotik sistemler (URAN-6) ile mayın temizleme işlemlerine devam etmektedir. 4 Şubat 2021 tarihinde Türkiye'nin yerli üretim teçhizatı olan Mekanik Mayın Temizleme Teçhizatı (MEMATT) Azerbaycan'da mayın temizlemek için ulaştırmıştır. Türkiye Millî Savunma Bakanlığına bağlı olan Askeri Fabrika ve Tersane İşletme (ASFAT) ait olan bu teçhizatı ilk satın alan ülke Azerbaycan olmuştur. Türkiye Özel Mayın Arama Temizleme (ÖMAT) ekibi 140 personel ve 20 adet MEMATT teçhizatı Azerbaycan'da mayınların temizlemesi için çalışmalarını başlatmışlardır. Türkiye ve Rusya haricinde, ⁵ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP-United Nations Development) ve Birleşmiş Milletler Merkezi Acil Müdahale Fonu'ndan 1 milyon dolarlık kaynak, ANAMA acil durum müdahale ekiplerine ayrılmıştır.

SONUÇ

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki yaklaşık 30 yıllık ateşkes 27 Eylül 2020'de başlayıp 44 gün süren savaş sonrası bitmiştir. Yenilgiyi kabullenip antlaşmayı imzalayan Ermenistan, işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmiştir. Bundan sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev yaptığı açıklama ile statükonun da sona erdiğini belirtmiştir. Böylelikle Birleşmiş milletlerin 822, 853, 874 ve 884 no'lu kararlarını Azerbaycan savaşı kazanarak kendisi uygulamıştır.

Savaş boyunca Ermenistan defalarca genellikle ona taraf ülkelerden ve örgütlerden yardım istemiştir. Fransa, ABD ve Rusya gibi ülkelerden yardım isteyen Ermenistan, Birleşmiş Milletlere de başvuruda bulunmuştur. Ancak Rusya'nın savaş olan toprakların Ermenistan'a ait olmamasını, ABD'nin ise seçimlere yönelmesi Ermenistan'ın yardımını dikkate almamıştır. Aynı şekilde BM sorunu AGİT Minsk grubu çerçevesinde barışçıl çözümlemesini söylemiş ve müdahale etmeyeceğini belirtmiştir. Fransa ise kurallar gereği tarafsız kalması gerekirken Ermenistan'ı desteklemiş ancak bu sadece diplomaside kalmıştır.

Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan arasında yapılan üçlü bildiri sonucunda Ermenistan silahlı kuvvetleri işgal ettikleri bölgelerden çekilme zorunda kalmış ve Rus barış gücü Ağdam bölgesinde Gözlem merkezi kurmuştur. Aynı şekilde bu gözlem merkezine sonradan Türk askerleri de katılmıştır. Bu bildiride özellikle Azerbaycan toprağı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan arasında karayolları tekrardan açılması ticari ekonomik açıdan daha da iyileşeceğini göstermiştir. Bildirinin her üç tarafa da yararı olduğunu, Azerbaycan tarafının ise yaklaşık 30 yıldır işgal altında olan topraklarını geri alması psikolojik ve manevi açıdan önem taşımıştır.

Çalışmada savaşta olması gereken kurallar, sivillere yapılan saldırılar yani kısacası insancıl hukuk ve uluslararası hukuk kurallarından bahsedilmiştir. I. Ve II. Karabağ savaşındaki

Ermenistan'ın yaptığı insancıl hukuk ihlalleri³ 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri, 1949 tarihli 4 Cenevre Sözleşmeleri, 1977 Tarihli I No'lu Ek Protokol ve yine aynı tarihli II No'lu Ek Protokol çerçevesinde değerlendirme yapılmıştır. Ancak savaş döneminde ve öncesinde de Ermenistan'ın uluslararası hukuk kurallarına aykırı şekilde davrandığını görmekteyiz. Bu aykırı davranışların üzerinde durmak oldukça önemlidir. Sözleşmeler haricinde silahlı çatışmalar hukukunda sivillere nasıl davranılacağına ve saldıran devletin sorumluluğu olduğu açıkça belirtilmektedir. Bu kurallar savaşı veya saldırıyı engelleme yönünde olmayıp gereksiz acıları önlemek amaçlıdır.

³ Uluslararası silahlı çatışmalar hukukuna göre Cenevre sözleşmesine taraf olan devletler bu sözleşmenin tamamını kabul etmiş ve buna uymak zorunluluğu vardır. Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku sivil yerleşim yerlerine ve sivillere zarar vermesini yasaklamaktadır. II. Karabağ savaşındaki en önemli hususlardan birisi olan sivillere ve sivil yerleşim yerlerine saldıran Ermenistan'ın Cenevre Sözleşmesine taraf olmasına rağmen bu sözleşmeye uymamasıdır. Bu savaşta Ermenistan hukuk kurallarını ağır bir şekilde ihlal etmiştir. Ayrıca II. Karabağ savaşından önce Ermenistan'ın bölgede suni ve uluslararası hukuka aykırı bir şekilde 'Dağlık Karabağ Cumhuriyeti' kurması, yine burada kanunsuz şekilde seçimlerin yapılması, aynı zamanda Suriye ve Lübnan gibi ülkelerdeki Ermenileri Karabağ'a yerleştirmesi de Ermenistan'ın yaptığı hukuk ihlalleridir. Ermenistan'ın sivil yerlere yaptığı saldırılar sonucu 100'e yakın sivil hayatını kaybetmiş 3500'e yakın müstakil ev 150'ye yakın çok katlı bina ve 550'ye yakın sivil tesis ciddi hasar görmüş ve Azerbaycan'ın resmi makamlar tarafından kayıtlara geçmiştir. Aynı zamanda doğaya, çevreye ve kültürel varlıklara karşı da saldırıda bulunan Ermenistan silahlı kuvvetleri 1954 tarihli Lahey 'Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi'ni de ciddi şekilde ihlal etmiştir.

Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından ihlal edilen bu kanunlar, suçluların tespiti, cezasız kalmaması ve yargılanması için uluslararası bağımsız ve tarafsız kuruluşlar bu konudaki uzman kişilere başvurmalı ve yargıçlar tarafından suçlular yargılanmalıdır. Kanunlara bakarsak Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcılığı da bu kişileri yargılama yetkisinde sahiptir. Ancak günümüzde böyle bir şeyin olacağı mümkün olacağı gözüküyor. 21 Nisan 2021 yılında 'Karabağ Savaş Suçlarını Araştırma Komisyonu' II. Karabağ savaşındaki suçları araştırılması için kurulmuştur. ³ Azerbaycan ve Türkiye dahil olmak üzere komisyon 33 ülkeden oluşmaktadır. Komisyon eski Büyükelçiler, üniversite rektörleri, araştırmacılar, yazarlar, savaş muhabirleri, gazeteciler ve birçok uluslararası ilişkiler ve kamuoyunda etki yaratacak kişilerden oluşmaktadır. Türkiye'nin öncülüğünde kurulan bu komisyon çalışmalarına devam etmektedir.

Uluslararası silahlı çatışmalar hukuku kurallarına uygun bir şekilde ihlaller tespit edilip uluslararası mahkemelere verilmesi ve kurala aykırı şekilde davrananların cezalandırılması gerekmektedir. Böylece Ermenistan gerekli kurallara uyarsa uluslararası barış ve uluslararası güvenlik önlemleri de daha da yükselmiş olur. Savaş suçları sadece suç işleyen devletleri değil diğer devletleri de etkilemektedir.

Üçlü taraflar arasında imzalanan ateşkes antlaşmasının barışa çağrıştığını söyleye biliriz. Söz konusu antlaşma diğer ateşkes antlaşmalarından daha etkili olduğu gözlemlenmektedir. Antlaşmadan sonraki bazı çatışmalar Rusya'nın bölgede daha çok kalma isteğini, burada çıkartı olduğunu da göstermektedir. Bazı Azerbaycan kaynaklarına göre Rus barış gücünün olduğu taraftan Ermenilerin ateş etmesi ve bu duruma göz yummaları da düşünceleri daha da derinleştiriyor. Hem Azerbaycan hem Ermenistan tarafı imzalanan bildiriye uyarsa yani barış ciddi anlamda sağlanırsa, Güney Kafkasya'da ciddi ticari ve ekonomik gelişmeler oluşur. Şimdilik herhangi bir sorun olmadığını ve barışa doğru gidildiği görülmektedir.

Bundan sonra Karabağ'da ve Güney Kafkasya'da olayların nasıl olacağını, devam edeceğini tahmin etmek çok zorlaşmıştır. Rusya'nın bölgede barış olacağını belirtmesi, Rusya'nın kendisine uygun barışı getireceği gerçeğini göz önüne sermektedir. Azerbaycan bu durumda Türkiye ve Batılı ilişkilerini daha da geliştirmeli ve özellikle Türkiye ile barış sürecinde beraber hareket etmesinde fayda olacaktır. Azerbaycan'ı memnun eden antlaşmada 2 asırdan fazladır Kafkasya'da sömürgecilik politikası uygulayan Rusya'nın taktiklerini de değişmesine sebebiyet vermiştir. Ancak I. Bölümde de bahsedildiği gibi ülkenin demografisini bozmak, herhangi bir bahaneyle askeri birlikleri bölgeye yönlendirmek Rusya'nın bir taktiği olmuştur. Rus barış güçlerinin Ermeni askerlerle fotoğraf paylaşması, Hankendi'de okulları ziyaret etmesi barış sağlanmasında engellerden biri olarak görülmektedir. Azerbaycan'ın da bu durumda Türkiye'ye yakın olması, Rus barış güçleri ile beraber Türk barış güçlerinin de Türk-Rus ortak gözlem merkezine yerleştirilmesi Azerbaycan'ın bu konuda Türkiye ile beraber hareket ettiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

ACER, Yücel: Ermenistan'ın Savaş Suçları: Uluslararası Hukuk ve Ermenistan'ın Karabağ'a Dair Askeri Faaliyetleri, SETA Yayınları, Sayı: 137, Ekim 2020.

ASLAN, Muzaffer Yasin: "Uluslararası Ceza Divanı ve Kişisel Ceza Sorumluluğu", TBB Dergisi, Sayı: 73, 2007.

"Convention for The Amelioration of The Condition of The Wounded in Armies in The Field", August 22, 1864, (Çevrimiçi) <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/120?OpenDocument>, (Erişim tarihi: 01.01.2022)

"Conventions Respecting to the Laws and Customs of War on Land with Annex of Regulations", July 29, 1899, (Çevrimiçi) http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf, (Erişim tarihi: 01.01.2022)

"Conventions Concerning to the Laws and Customs of War on Land", October 18, 1907, (Çevrimiçi) http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf, (Erişim tarihi: 01.01.2022)

"Convention on The Prohibition of The Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction", April 10, 1972, (Çevrimiçi) [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/Res/2826\(XXVI\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/Res/2826(XXVI)), (Erişim tarihi: 01.01.2022)

"Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction", January 13, 1993, (Çevrimiçi) https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/CWC/CWC_en.pdf, (Erişim tarihi: 01.01.2022)

Convention for The Protection of The World Cultural and Natural Heritage", November 16, 1972, 1037 UNTS 151, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201037/volume-1037-I-15511-English.pdf>, (Erişim tarihi: 01.01.2022)

Convention on The Rights of The Child", November 20, 1989, 1577 UNTS 3, (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/doc/Treaties/1990/09/19900902%2003-14%20AM/Ch_IV_11p.pdf, (Erişim tarihi: 02.01.2022)

"Convention on Cluster Munitions", May 30, 2008, (Çevrimiçi) <https://www.clusterconvention.org/files/2011/01/Convention-ENG.pdf>, (Erişim tarihi: 02.05.2022)

"Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight", November 29, 1868, (Çevrimiçi) <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/full/declaration1868>, (Erişim tarihi: 02.01.2022)

DOST, Süleyman: "Uluslararası Hukukta Orantılılık İlkesi", Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 12, 2018.

DÖNMEZER, Sulhi - ERMAN, Sahir: Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, 11. bs., Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul 1994.

“European Convention on Human Rights”, December 10, 1948, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf, (Erişim tarihi: 03.05.2022)

“Geneva Conventions Relative to The Protection of Civilian Persons in Time of War”, August 12, 1949, 75 UNTS 287, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2075/v75.pdf>, (Erişim tarihi: 03.01.2022)

“International Covenant on Civil and Political Rights”, December 16, 1966, 999 UNTS 171, (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/03/19760323%2006-17%20AM/Ch_IV_04.pdf, (Erişim tarihi: 03.01.2022)

PAZARCI, Hüseyin: Uluslararası Hukuk Dersleri, C: IV, Turhan Kitabevi, Ankara 2000

PAZARCI, Hüseyin: Uluslararası Hukuk, 14. bs., Turhan Kitabevi, Ankara 2015.

SAV, Özden: “Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş ve Barış Hukuku”, TBB Dergisi, Sayı: 124, 2016.

POSSE, Hortensia D.T. Gutierrez: “The Relationship Between International Humanitarian Law and The International Criminal Tribunals”, International Review of the Red Cross, Volume: 88, No: 861, March 2006.

“Protocol to The Geneva Conventions Relating to The Adoption of An Additional Distinctive Emblem”, December 8, 2005, 2404 UNTS 261, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202404/v2404.pdf> (Erişim tarihi: 04.01.2022)

“Universal Declaration of Human Rights”, December 10, 1950, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, (Erişim tarihi: 04.01.2022)

“Azerbaijan: Statement by The Spokesperson on The Strikes on The City of Ganja”, Press Team of European External Action Service, October 17, 2020, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/87141/azerbaijan-statement-spokesperson-strikes-city-ganja_en, (Erişim tarihi: 05.01.2022)

“Nagorno-Karabakh Conflict: Azerbaijan Accuses Armenian Forces of Shelling The Towns of Tartar, Barda and Beylegan”, France 24, October 6, 2020, (Çevrimiçi) <https://web.archive.org/web/20201007133235/https://www.france24.com/en/video/20201006-nagorno-karabakh-conflict-azerbaijan-accuses-armenian-forces-of-shelling-the-towns-of-tartar-barda-and-beylagan>, (Erişim tarihi: 05.01.2022)

“In Azerbaijan, A String of Explosions, Scream and Then Blood”, The New York Times, October 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2020/10/28/world/europe/azerbaijan-barda-armenia-rockets-karabakh.html>, (Erişim tarihi: 05.01.2022)

“Armenia: Cluster Munitions Kill Civilians in Azerbaijan”, Human Rights Watch, October 30, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/news/2020/10/30/armenia-cluster-munitions-kill-civilians-azerbaijan>, (Erişim tarihi: 05.01.2022)

“Armenia: Unlawful Rocket, Missile Strikes on Azerbaijan”, Human Rights Watch, December 11, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/news/2020/12/11/armenia-unlawful-rocket-missile-strikes-azerbaijan>, (Erişim tarihi: 05.01.2022)

“Azerbaijan Says 14 People Killed By Shelling in Barda: RIA”, Reuters, October 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbaijan-karabakh-idUSKBN27D1HR?edition-redirect=uk>, (Erişim tarihi: 05.01.2022)

“Azerbaijan Says 19 Killed, 60 Wounded in Armenia Missile Attack on Its Barda District”, The Economic Times, October 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/azerbaijan-says-19-killed-60-wounded-in-armenia-missile-attack-on-its-barda-istrict/articleshow/78912279.cms?from=mdr>, (Erişim tarihi: 05.01.2022)

“Azerbaijan’s No. 2 City Targeted in Fighting with Armenia”, The Independent, October 4, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.independent.co.uk/news/azerbaijans-no-2-city-targeted-fighting-armenia-azerbaijan-armenia-nagornokarabakh-territory-city-b778901.html>, (Erişim tarihi: 06.01.2022)

“Azerbaijani MFA Releases Statement on Armenia’s Using Children As Soldiers in The Occupied Territories”, October 27, (Çevrimiçi) <https://web.archive.org/web/20201030181540/https://www.yeniavaz.com/en/news/151565/azerbaijani-mfa-releases-statement-on-armenias-using-children-as-soldiers-in-the-occupied-territories>, (Erişim tarihi: 06.01.2022)

“UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh”, (Çevrimiçi) <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>, (Erişim tarihi: 06.01.2022)

SAV, Özden: “Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş ve Barış Hukuku”, TBB Dergisi, Sayı: 124, 2016.

ABBASLI, Nazile: Yüzyılın Soykırımı Hocalı, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2011.

ALİZADE, Nazrin: “Azerbaycan’ın Karabağ Zaferi ve Türkiye’nin Güney Kafkasya’da Artan Etkisi”, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/azerbaycanin-karabag-zaferi-ve-turkiyenin-guney-kafkasyada-artan-etkisi/>, (07.01.2022), 2020.

ASLANLI, Araz: "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları, 1 (7), 393-430, 2001. ASLANLI, Araz: "Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri", Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 1(1), 175-196, 2012.

ASLANLI, Kemal: "Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Karabağ'ın İşgali Sorunu", Azerbaycan ve Dağlık Karabağ, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, YTB, 13-19, 2020.

ATTAR, Aygün: Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005. AYDIN, Nurullah: "Türkiye'nin Dağlık Karabağ Politikası", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 9 (2), 153-169, 2013.

YALÇINKAYA, Alâeddin: Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006.

YILDIRIM, Sevilay: Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Dağlık Karabağ Meselesi, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, YTB, 5-12, 2020.

YILMAZ, Salih: "Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşmasının Değerlendirilmesi, Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline", ULİSA12, Sayı: 8,

Armenia Sputnik. (2020). АО Карабаха имеет полное право бить по городам Азербайджана: Ованнисян назвал причину. <https://ru.armeniasputnik.am/karabah/20201030/25130943/AO-Karabakha-imeetpolnoe-pravo-bit-gorodam-Azerbaydzhana-Ovannisyan-nazval-prichinu.html>, (Erişim Tarihi: 08.01.2022).

Armenia Sputnik (2020). Царукян заявил, что формирует добровольческий отряд и отправляется на передовую в Карабах. <https://ru.armeniasputnik.am/politics/20201023/25032799/Tsarukyan-zayavil-chtoformiruet-dobrovolcheskiy-otryad-i-otpravlyaetsya-na-peredovuyu-v-Karabakh.html> (Erişim Tarihi: 08.01.2022).

Aysor.am, (2020), Никол Пашинян: Не ошибусь, если скажу, что одной из ключевых причин падения Шуши было отсутствие добровольческого отряда Царукяна. <https://www.aysor.am/ru/news/2020/11/11/%D0%A6%D0%B0%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%8F%D0%BD-%D0%9F%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%BD%D1%8F%D0%BD/1769567>, (Erişim Tarihi: 08.01.2022).

Daily Sabah. (2020). Armenia Transfers YPG/PKK Terrorists To Occupied Area To Train Militias Against Azerbaijan. https://www.dailysabah.com/politics/war-onterror/armenia-transfers-ypgpkk-terrorists-to-occupied-area-to-train-militias-againstazerbaijan?gallery_image=undefined#big (Erişim Tarihi: 08.01.2022).

GASC. (2020a). General Assembly Security Council, “Letter dated 18 November 2020 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General”, <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/75/625> (Erişim Tarihi: 09.01.2022).

GASC. (2020b). General Assembly Security Council, “Report on the Use of Foreign Terrorist Fighters by the Republic of Armenia in Its Recent Aggression Against the Republic of Azerbaijan, Letter No: A/75/625–S/2020/1161. <https://undocs.org/A/75/625> , (Erişim Tarihi: 09.01.2022).

GASC. (2020c). General Assembly Security Council, “Letter dated 5 October 2020 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Letter No. A/75/497–S/2020/982. <https://undocs.org/en/S/2020/982>, (Erişim Tarihi: 09.01.2022).

Oxu.az. (2020). Azad Olunmuş Yerlərdə Tarix və Mədəniyyət Obyektləri Üzrə Monitorinqin İlk Nəticələri Açıqlandı. <https://oxu.az/war/440471> (Erişim Tarihi: 10.01.2022)

Virtual Karabakh. (2020). İşğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində ekoloji vəziyyət. <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/26/46/isgal-altinda-bulunanazerbaycan-topraklarinda-ekoloji-durum.html> (Erişim Tarihi: 10.01.2022)

Sarıkaya, Y. (2020). “44 Gün Savaşı: Azərbaycan’ın Karabağ Zaferi”, TASAV

Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü. (2020). Türkiye Büyük Millet Meclisi, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/mevzuat_CDRS.htm, (Erişim Tarihi: 10.01.2022)

РИА Новости. (2020). “Воюющих в Карабахе армян нельзя считать наемниками, заявил Пашинян”, <https://www.ria.ru/amp/20201015/karabakh1580006838.html>, (Erişim Tarihi: 10.01.2022)

Wilson, J. (2020). PKK’s Involvement in the Armenia-Azerbaijan Conflict Would Jeopardize European Security. <https://www.eureporter.co/frontpage/2020/09/23/pkksinvolvement-in-the-armenia-azerbaijan-conflict-would-jeopardize-european-security/>, (Erişim Tarihi: 10.01.2022)

“Azərbaycan Ərazisində Tərədilən Terror - Təxribat Faktları”, http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_ArmenianTerror/armenianTerror_03_a.html (10.01.2022);

Azərbaycan Dışişleri Bakanlığı “Xocalı Soyqırımı”, <http://mfa.gov.az/content/795?options=content&id=850> (10.01.2022)

“Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini ləğv etmək haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu”, <http://karabakh-doc.azerall.info/ru/law/law012az.htm> (10.01.2022)

Aprel döyüşləri - böyük zəfərin başlanğıcı, <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html>, 17.02.2018, (Erişim Tarihi: 11.01.2022).

Aras İlhan, “Avrupa Birliği’nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü”, Avrasya Etüdleri, 51/2017-1 (ss. 95-122). Asker Ali, 10 Ekim 2020 Tarihli Ateşkes veya “Masa Tuzağı”, <https://kafkassam.com/10-ekim-2020-tarihli-ateskes-veya-masa-tuzagi.html?fbclid=IwAR0rp1YfDcEPE8Hgt1fs148Vg3HSOwY2-GiQ7BA0FQ11hn0BfK1UEW6Zy3I>, 10.10.2020, (Erişim Tarihi: 11.01.2022).

Asker Ali, Afgan Bakhshaliyev, “Rusya’nın Kafkasya Politikasında Karabağ Faktörü”, I. Uluslararası Sovyet Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri Sempozyumu, 15-16 Ekim 2020, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir 2020 (ss. 49-59).

Asker Ali, Başarısız Hamle: Paşinyan’ın Mektubu, <https://kafkassam.com/basarisiz-hamle-pasinyanin-mektubu.html>, 01.11.2020, (Erişim Tarihi: 11.01.22)

Asker Ali, Doç. Dr. Asker: Kremlin’den Umduğunu Bulamayan Paşinyan Çaresiz Bir Şekilde Yenilgiyi Seyrediyor, <https://qha.com.tr/haberler/doc-dr-asker-kremlin-den-umdugunu-bulamayan-pasinyan-caresizbir-sekilde-yenilgiyi-seyrediyor/255810/>, 08.10.2020, (Erişim Tarihi: 11.01.2022). [Söyleşi]

Asker Ali, İşgalin Kırılma Noktası veya Yalancı Ateşkesin Sonu: Eylül 2020 Azerbaycan-Ermenistan Savaşını Geniş Tablodan Okumak, <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/isgalin-kirilma-noktasi-veya-yalanciateskesin-sonu-eyul-2020-azerbaycan-ermenistan-savasini-genis-tablodan-okumak-analizi-18517>, 30.09.2020, (Erişim Tarihi: 11.01.2022).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Minsk Grubu çatışmanın çözümünde herhangi bir rol oynamadı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-minsk-grubu-catismanin-cozumunde-herhangibir-rol-oynamadi/2074886>, 12.12.2020, (Erişim Tarihi: 11.01.2022).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’den sivil yerleşimleri hedef alan Ermenistan’a tepki: Faşist devlet, <https://www.haberler.com/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-ermenistan-fasist-13423804-haberi/>, 15.07.2020, (Erişim Tarihi: 11.01.2022)

BM Güvenlik Konseyi’nden Dağlık Karabağ açıklaması, <https://www.haber7.com/dunya/haber/3018955-bmguvenlik-konseyinden-daglik-karabag-aciklamasi>, 30.09.2020, (Erişim Tarihi: 11.01.2022).

Boyraz Hacı Mehmet, Avrupa’nın Dağlık Karabağ Tutumu, <https://www.setav.org/avrupanin-daglik-karabagtutumu/>, 04.12.2020, (Erişim Tarihi: 12.02.2022)

Cura Ali, AGİT Minsk Grubunun 28 yılda çözemediği kriz 44 günde sonlandırıldı, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/agit-minsk-grubunun-28-yilda-cozemedigi-kriz-44-gunde-sonlandirildi/2055318>, 25.11.2020, (Erişim Tarihi 12.02.2022)

Güler Mehmet Çağatay, 5 Soru: Dağlık Karabağ Çatışması: Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Bir Kırılma mı, <https://www.setav.org/5-soru-daglik-karabag-catismasi-azerbaycan-ermenistan-iliskilerinde-bir-kirilmami/>, 29.09.2020, (Erişim Tarihi: 12.02.2022).

Güler Mehmet Çağatay, Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem, <https://www.setav.org/perspektif-karabagin-ozgurlestirilmesi-ve-sahadaki-yeni-denklemler/>, 11.10.2020, (Erişim Tarihi: 12.02.2022)

No: 149, 12 Temmuz 2020, Azerbaycan'a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk., https://web.archive.org/web/20200712222134/http://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermenisaldirisi-hk.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 12.02.2022)

Son dakika haberi: TBMM Başkanı Mustafa Şentop'tan flaş açıklamalar, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi-tbmm-baskani-mustafa-sentoptan-flas-aciklamalar-41640812>, 20.10.2020, (Erişim Tarihi: 13.02.2022).

Son dakika: Paşinyan savaşı kaybettiklerini açıkladı, Aliyev belgeyi gösterdi ve bu sözlerle zaferi ilan etti, 'Ağlaya ağlaya imzalayacak!', <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-pasinyan-savasi-kaybettiklerini-busozlerle-acikladi-cok-aci-verici-ermenistan-yenilgiyi-kabul-etti-azerbaycanda-buyuk-sevinc-41658657/1>, 10.11.2020, (Erişim Tarihi: 13.02.2022)

United Nations Security Council, Resolution 822, 30 April 1993; United Nations Security Council, Resolution 853, 29 July 1993; United Nations Security Council, Resolution 874, 14 October 1993; United Nations Security Council, Resolution 884, 12 November 1993. United Nations, "Security Council Resolutions -1993", <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>, (Erişim Tarihi: 13.02.2022).

Yürük Betül, BM, Azerbaycan ve Ermenistan'a Dağlık Karabağ'da çatışmalara derhal son verme çağrısını yineledi, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/bm-azerbaycan-ve-ermenistana-daglik-karabagdacatismalara-derhal-son-verme-cagrisini-yineledi/1996799>, 06.10.2020, (Erişim Tarihi: 13.02.2022)

Aprıl döyüşləri - böyük zəfərin başlanğıcı, <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html>, 17.02.2018, (Erişim Tarihi: 14.02.2022)

Pazarcı H, Uluslararası Hukuk (9th edn, Turhan Kitabevi 2010)

Tütüncü AN, İnsancıl Hukuka Giriş (2nd edn, Beta Basım 2012)

Yamaner MB et al., 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri (1st edn, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları)

Aslan Y, 'Uluslararası Ceza Divanı ve Kişisel Ceza Sorumluluğu' (2007) 73 TBB Dergisi 239-255

Grigoryan A, 'Distinctive Features of the Modern Stage of the AzerbaijanKarabakh Conflict' (2020) 1 Mesrop Mashtots University Bulletin 131-137

Grigoryan A, 'Distinctive Features of the Modern Stage of the AzerbaijanKarabakh Conflict Information by Azerbaijan to the Study on Intentional Destruction of Cultural Heritage' (Responses to the Questions by Ms. Karima Bennoune, Special Rapporteur in the Field of Cultural Rights)

Hamidov H, 'Armenian Aggression Against the Azerbaijani People and its Cultural Heritage' (2020) 4(2) 295-310 Isayev T, 'Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın İşgalinden Doğan Uluslararası Sorumluluğu' (2018) 7(1) Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 19-34

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 30 Nisan 1993 <http://unscr.com/en/resolutions/822> (Erişim Tarihi: 15.02.2022)

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 29 Temmuz 1993 <http://unscr.com/en/resolutions/853> (Erişim Tarihi: 15.02.2022)

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 14 Ekim 1993, <http://unscr.com/en/resolutions/874> (Erişim Tarihi: 15.02.2022)

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 12 Kasım 1993, <http://unscr.com/en/resolutions/884> (Erişim Tarihi: 15.02.2022)

Ermenistan'da Karabağ'da İmzalanan Ateşkes Sonrası Binlerce Kişi Paşinyan'ın İstifasını İstediyi, <https://tr.euronews.com/2020/11/11/ermenistan-da-karabag-da-imzalanan-ateskes-sonras-binlerce-kisi-pasinyan-n-istifas-n-istedi> (Erişim Tarihi: 16.02.2022)

Illegal Economic and Other Activities in the Occupied Territories of Azerbaijan, Report by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, https://geneva.mfa.gov.az/files/MFA_Report_on_the_occupied_territories_1.pdf (Erişim Tarihi: 16.02.2022)

12 Şubat 2021 Kelbecer'in Boşaltılması için Ermenistan'a Ek Süre Verildi (15 Kasım 2020) <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kelbecerin-bosaltilmasi-icin-ermenistana-ek-sure-verildi-531068.html> (Erişim Tarihi 16.02.2022)

Yalçınkaya A, 'Gence Soykırımı, İnsancıl Hukuk ve Cenevre Sözleşmeleri' (Turkish Forum 3 Aralık 2020), <https://www.turkishnews.com/tr/content/> (Erişim Tarihi: 16.02.2022)

"AB Dağlık Karabağ için arabulucu", 18.05.2004, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/270526.asp> (Erişim tarihi: 18.02.2022)

“AB Karabağ sorununun çözümünün uzamasından rahatsız”, 02.07.2012,
http://newsaze.com/haberler_ab_karabag_sorununun_cozumunun_uzamasindan_rahatsiz_-l-l-sayfa_id-666-id-101500 (Erişim tarihi: 18.02.2022)

“AB Komiseri Stefan Füle: Karabağ sorununun çözümü için güven oluşturmak şart”, 04.04.2012,
http://www.newsaze.com/haberler_ab_komiseri_stefan_fule_karabag_sorununun_cozumu_icin_guven_olusturmak_sart_-l-l-sayfa_id-666-id-91805 (Erişim tarihi: 18.02.2022)

“AB: Yukarı Karabağ’daki referandumu tanımıyoruz”, 11.12.2006,
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/5593046.asp> (Erişim tarihi: 18.02.2022)

“AB Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton’ın Dağlık Karabağ konusunda yaptığı konuşma”,
<http://avrupa.info.tr/tr/bilgi-kaynaklari/eeas-haberleri/eeas-single-view/article/ab-yueksek-temsilcisi-catherine-ashtonin-daglik-karabag-konusunda-yaptigi-konusma.html> (Erişim tarihi: 18.02.2022)

“AB’den, Ermenistan ve Azerbaycan’a ‘ateşkese saygılı olun’ çağrısı”, 03.08.2014,
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/976302-abdenermenistan-ve-azerbaycana-ateskese-saygili-olun-cagrisi> (Erişim Tarihi: 18.02.2022)

Aslanlı, Araz. “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, Avrasya Dosyası, Cilt: 7, Sayı: 1, İlkbahar 2001, s. 393-430.

European Council. A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy, Brussels, 12 December 2003.

“European Neighbourhood Policy (ENP)”, http://eeas.europa.eu/enp/about-us/index_en.html (Erişim Tarihi: 20.02.2022)

KARACA Kayhan, AİHM’den üç önemli karar, DW, 11.12.2017

ÖZARSLAN Bahadır Bumin, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı, Hukukdergi, Hacettepe

Doğan İlyas – Devletler Hukuku s.503

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020, Mayıs 12). “Azərbaycan-Qazaxıstan”, <https://mfa.gov.az/az/content/215/qazaxistan> (Erişim Tarihi: 20.03.2022)

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020, Mayıs 12). “Azərbaycan-Türkmənistan”, <https://mfa.gov.az/az/content/362/turkmenistan> (Erişim Tarihi: 20.03.2022)

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2020, Mayıs 12). “Azərbaycan-Özbəkistan”, <https://mfa.gov.az/az/content/372/ozbekistan> (Erişim Tarihi: 20.03.2022)

Hasanoğlu, M. (2021, Ocak 21). “Azerbaycan ile Türkmenistan Arasında Tarihi Anlaşma”, KAFKASSAM, <https://kafkassam.com/murteza-hasanoglu-azerbaycan-ileturkmenistan-arasinda-tarihi-anlasma.html> (Erişim Tarihi: 20.03.2022)

Kazakistan Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2020, Eylül 27). “Statement of The Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan Over the Escalation of the ArmenianAzerbaijani Conflict”, <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/102821?lang=en> (Erişim Tarihi: 20.03.2022).

Kun.uz (2020, Eylül 28). “Uzbekistan Urges Azerbaijan and Armenia to End Hostilities, Start Diplomatic Relations to Settle the Conflict”, <https://kun.uz/en/news/2020/09/28/uzbekistan-urges-azerbaijan-and-armenia-to-endhostilities-start-diplomatic-relations-to-settle-the-conflict> (Erişim Tarihi: 20.03.2022)

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2012, Ekim 15). “UzbekistanAzerbaijan: Toward Further Consolidation of Friendship and Cooperation”, <http://old.president.uz/en/news/1227/> (Erişim Tarihi: 20.03.2022).

Özsoy, B. (2019). “Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (1), 451 - 468.

Özsoy, B. (2019). “Siyasi ve Ekonomik Perspektiften Azerbaycan-Kırgızistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, Tarih Okulu Dergisi, 12 (38), 751-764.

Qırım Haber Ajansı (2020, Eylül 22). “Kazakistan, Ermenistan'ın Bağımsızlığını Kutladı!”, <https://qha.com.tr/haberler/kazakistan-ermenistan-in-bagimsizliginikutladi/250021/> (Erişim Tarihi: 20.03.2022)

Türk Keneşi (2020, Eylül 28). “Türk Konseyi Genel Sekreteri’nin Beyanatı”, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-beyanati_2075 (Erişim Tarihi: 25.03.2022).

Türk Keneşi (2020, Ekim 22). “Türk Konseyi Genel Sekreteri Gence Şehrini Ziyaret Etti.”, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterigence-sehrini-ziyaret-etti_2087, (Erişim Tarihi: 25.03.2022).

Türküstan Info. (2021, Ocak 21). “Azərbaycanla Türkmənistan Arasında 30 İllik Mübahisəyə Son: “Dostluq” Müqaviləsi İmzalandı”, <https://turkustan.info/2021/01/21/https-turkustan-info-wp-admin-postphppost270453actionedit/>, (Erişim Tarihi: 25.03.2022)

Arab News. (2020, September 28). Saudi Arabia calls for ceasefire between Armenia and Azerbaijan. <https://www.arabnews.com/node/1741301/saudi-arabia> (Erişim Tarihi: 25.03.2022)

Azərbaycan- Səudiyyə Ərəbistan Krallığı, (t.y.). Embassy of the Republic of Azerbaijan in the Kingdom of Saudi Arabia. <https://riyadh.mfa.gov.az/az/content/55/azerbaycan-seudiyye-erebistani-kralligi> (Erişim Tarihi: 25.03.2022)

Embassy of the Republic of Azerbaijan in Kuwait. (t.y.). “Bilateral Relations”, <https://kuwait.mfa.gov.az/en/content/3/ikiterefli-munasibetler> (Erişim Tarihi: 28.03.2022).

Embassy of the State of Kuwait in Azerbaijan. (t.y.). “Kuwait-Azerbaijan Relations”, <https://www.kuwaitembassy.az/index.php/kuwait-azerbaijanrelations/kuwait-azerbaijan1> (Erişim Tarihi: 28.03.2022)

İslam Əməkdaşlığı Təşkilatı. (t.y.). Embassy of the Republic of Azerbaijan in the Kingdom of Saudi Arabia, <https://riyadh.mfa.gov.az/az/content/59/islam-emekdasligiteskilati> (28.03.2022)

Mehmed, A. (2020). “Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri İlişkileri”, Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi, 3 (1), 76-99

Ministry of Foreign Affairs of Qatar. (2020, November 10). “Qatar Welcomes Ceasefire Agreement Between Azerbaijan, Armenia in Nagorno-Karabakh Region”, <https://www.mofa.gov.qa/en/statements/qatar-welcomes-ceasefire-agreement-betweenazerbaijan-armenia-in-nagorno-karabakh-region> (Erişim Tarihi: 30.03.2022)

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Iraq. (2020, October 02). “Foreign Minister: We wish the two parties of the conflict (Azerbaijan and Armenia) to return to the negotiating table ...”, <https://www.mofa.gov.iq/2020/10/?p=17791> (Erişim Tarihi: 01.04.2022).

News. (2020,21 September). Dubai's Burj Khalifa lit up with colors of Armenian national flag. <https://news.am/eng/news/603322.html> (Erişim Tarihi: 01.04.2022)

NTV (2013, 14 Ocak). Suriyeli Ermeniler Karabağ'a yerleştiriliyor. <https://www.ntv.com.tr/dunya/suriyeli-ermeniler-karabagayerlestiriliyor,bZ8g7NRFuEKARp7HB6-tCQ> (Erişim Tarihi: 02.04.2022)

TRT Haber. (2020, 13 Kasım). Azerbaycan'dan Ermenistan saflarında savaşan PKK'lılar hakkında soruşturma <https://www.trthaber.com/haber/azerbaycan/azerbaycandan-ermenistan-saflarinda-savas-pkk-lilar-hakkinda-sorusturma-530788.html> (Erişim Tarihi: 02.04.2022)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı http://www.mfa.gov.tr/turkey_srelations-with-the-arab-countries.en.mfa (Erişim Tarihi: 02.04.2022)

Qaynarinfo.az (2020). Ordumuzun Uğurları Rus Qızıl Şirkətini Kəlbəcərdə İçi Dayandırmağa Məcbur Etdi. <https://qaynarinfo.az/az/ordumuzun-uurlari-rus-qizilsirketini-kelbecerde-isi-dayandirmaa-mecbur-etdi>, (Erişim Tarihi: 03.04.2022)

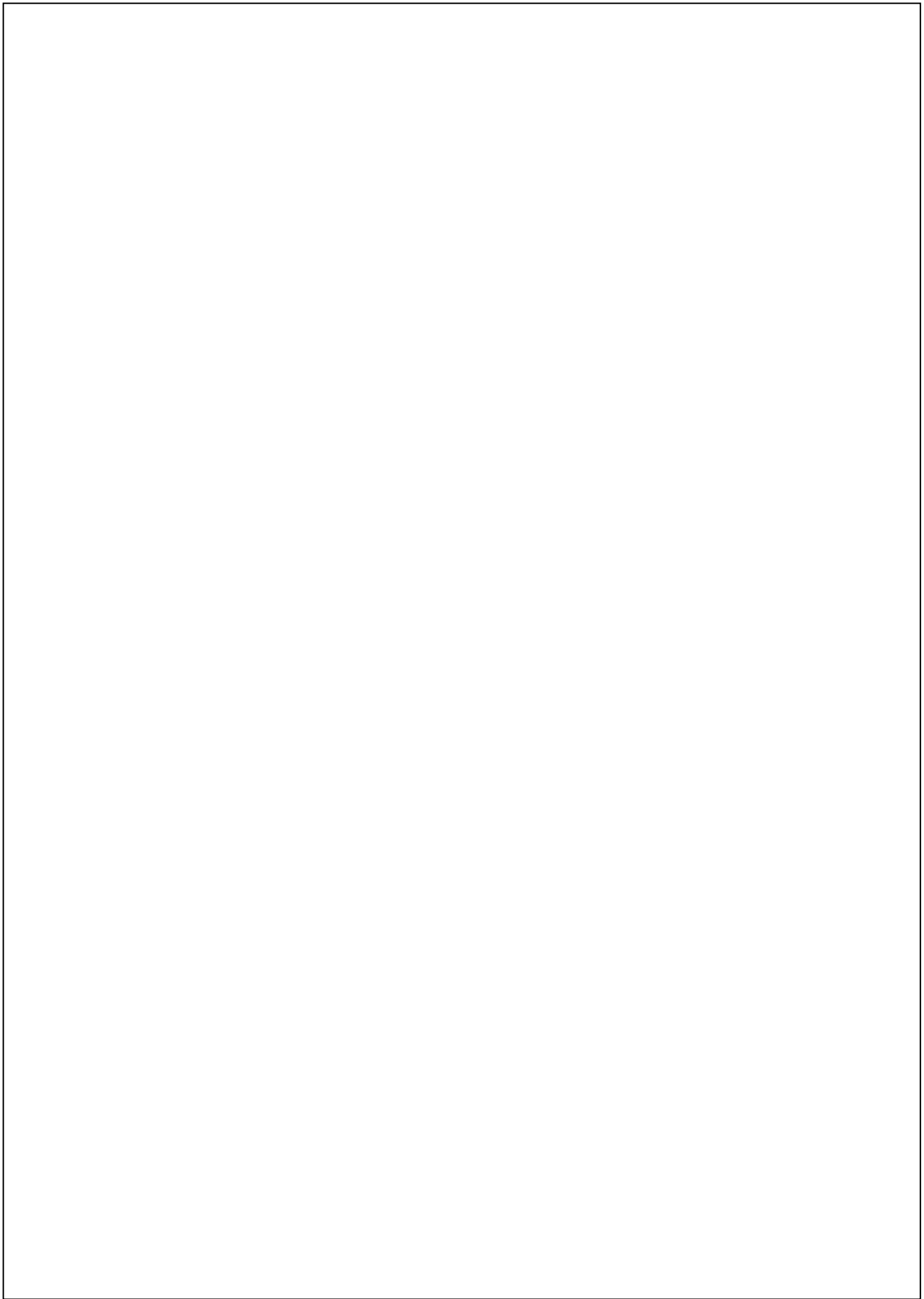
T.C. KDK. (2020). “Azerbaycan-Ermenistan Savaşında Ermenistan Silahlı Kuvvetleri Tarafından Gerçekleştirilen İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Rapor”, Ankara.

Çeçen, A. (2013). “İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk”, Journal of Yaşar University, Cilt 8, ss. 803-830.

Erdem, M. (2018). “Silahlı Çatışma Esnasında Kültürel Malların Uluslararası Toplum Yararına Korunması”. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, ss. 185-216.

Bhutia, S. (2019). Armenia-Azerbaijan: Who's the Big Defense Spender? Eurasianet, <https://eurasianet.org/armenia-azerbaijan-whos-the-big-defense-spender>, (Erişim Tarihi: 05.04.2022)

Armenia News. (2020). Armenia to Create Militia. <https://news.am/eng/news/598563.html> (Erişim Tarihi: 06.04.202)

II. KARABAĞ SAVAŞI SÜRECİNDE ERMENİSTAN'INERMENİSTAN'IN İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ VE MAYINLANMIŞ ARAZİLER

ORIGINALITY REPORT

7 %	7 %	1 %	%
SIMILARITY INDEX	INTERNET SOURCES	PUBLICATIONS	STUDENT PAPERS

PRIMARY SOURCES

1	tbmm.gov.tr Internet Source	1 %
2	dergipark.org.tr Internet Source	1 %
3	www.acarindex.com Internet Source	1 %
4	cdn.istanbul.edu.tr Internet Source	<1 %
5	acikbilim.yok.gov.tr Internet Source	<1 %
6	tr.wikipedia.org Internet Source	<1 %
7	tihv.org.tr Internet Source	<1 %
8	docplayer.biz.tr Internet Source	<1 %

avim.org.tr

9

Internet Source

<1 %

10

iksadyayinevi.com

Internet Source

<1 %

11

setav.org

Internet Source

<1 %

12

pt.scribd.com

Internet Source

<1 %

13

www.tasav.org

Internet Source

<1 %

14

headtopics.com

Internet Source

<1 %

15

www.hurriyet.com.tr

Internet Source

<1 %

16

encyclopedia.ushmm.org

Internet Source

<1 %

17

muammerelveren.com

Internet Source

<1 %

18

www.mfa.gov.az

Internet Source

<1 %

19

files.preslib.az

Internet Source

<1 %

20

www.tarihistan.org

Internet Source

<1 %

21	Karabayram, Fırat(Zalyaev, Ramil). "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya politikası", Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, . Publication	<1 %
22	doczz.net Internet Source	<1 %
23	turkhukukkurumu.org.tr Internet Source	<1 %
24	www.bosnakmedya.com Internet Source	<1 %
25	www.amerikaninsesi.com Internet Source	<1 %
26	www.haksozhaber.net Internet Source	<1 %
27	acikerisim.ybu.edu.tr:8080 Internet Source	<1 %
28	www.turkcenindirilisi.com Internet Source	<1 %
29	www.cumhuriyet.com.tr Internet Source	<1 %
30	www.ecoi.net Internet Source	<1 %
31	ÜLGÜL, Murat. "İSRAİL-AZERBAYCAN STRATEJİK ORTAKLIĞI VE TÜRKİYE-İSRAİL	<1 %

İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ, 2009-2015",
Gümüşhane Üniversitesi, 2016.
Publication

32

James J. Coyle. "Russia's Interventions in Ethnic Conflicts", Springer Science and Business Media LLC, 2021

Publication

<1 %

33

acikerisim.nevsehir.edu.tr

Internet Source

<1 %

34

istihbaratveanaliz.wordpress.com

Internet Source

<1 %

35

journals.manas.edu.kg

Internet Source

<1 %

36

maturidiyeseviotagi.com

Internet Source

<1 %

37

researchrepository.wvu.edu

Internet Source

<1 %

38

tarihdas.org

Internet Source

<1 %

39

tr.unionpedia.org

Internet Source

<1 %

40

www.aa.com.tr

Internet Source

<1 %

41

www.kabar.kg

Internet Source

<1 %

ZORLU, Süleyman Emre. "ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİNİN KURULUŞUNDA TARİHSEL SÜREÇ VE BM GÜVENLİK KONSEYİNİN ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİNİN İŞLEYİŞİ ÜZERİNDEKİ YETKİLERİ", Selçuk Üniversitesi, 2016.

Publication

Exclude quotes Off

Exclude matches Off

Exclude bibliography On